

HA 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓÍRATA

1992
108. évfolyam

Szerkesztőbizottság:

KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő), BORSA GEDEON,
FÜLÖP GÉZA, KULCSÁR PÉTER, MONOK ISTVÁN,
NAGY LÁSZLÓ, ROZSONDAI MARIANNE,
VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:
SOMOGYI ÁGNES

A tartalomjegyzéket és a névmutatót összeállította

VEZSPRÉMY LÁSZLÓ

ARGUMENTUM KIADÓ

MEMORANDUM FOR THE RECORD

Subject: [Illegible]

Date: [Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Dusnoki József</i> : Egy kisvárosi nemes (Mogyoróssy János) könyvei és műveltsége	227
<i>Enyedi Sándor</i> : A kolozsvári magyar színházat hőskora (1792–1821)	122
<i>Erdő Péter</i> : A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben	301
<i>Farkas Gábor</i> : A 16–17. századi polgári könyvtárak típusai	100
<i>Grüll Tibor</i> : Szobrok a görög–római közkönyvtárakban	239
<i>Kilián István</i> : A piarista diákszínpad és a nyitrai színjáték	217
<i>Knapp Éva</i> : A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I–II.	193, 313
<i>Koncz Pál</i> : Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében	332
<i>Madas Edit</i> : A Legenda aurea a középkori Magyarországon	93
<i>Szénászkzy Mária</i> : Szepeszy Ignác kulturális tevékenysége	13
<i>Varga Imre</i> : Funkcióváltás iskolai színjátszásunkban (Molière és a magyar vígjáték)	1
<i>Voit Krisztina</i> : A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. I–II.	23, 139

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Selyemre készült hazai nyomtatványok	264
<i>Csapodi Csaba</i> : Egy magyar királylány és királyné (Jagello Anna) könyve	55
<i>V. Ecsedy Judit</i> : Egy komáromi nyomdász 1740-ből: Schmid János Miklós	269
<i>Enyedi Sándor</i> : Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság 1798-as levelesládájából. II. ...	59
<i>Enyedi Sándor</i> : Teleki Sámuel levelei Aranka Györgyhöz (1802–1803)	173
<i>Enyedi Sándor</i> : Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel	352
<i>Fehér Katalin</i> : Egy erdélyi pedagógiai kézikönyv 1802-ből	358
<i>Földvári Sándor</i> : Adatok az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványainak provenienciakérdéséhez	169
<i>Gömöri György</i> : Ismeretlen gyászvers Zrínyiről a British Libraryben	167
<i>Klinda Mária</i> : A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1991. évi új külföldi beszerzései	180
<i>Kókay György</i> : Cromwell és a 18. század végi magyar nemesi mozgalom	57
<i>Lengyel András</i> – <i>Sipos József</i> : A Szegedi Napló megszűnésének előzményeihez	362
<i>Lőkös, Péter</i> : „Das puch von menschlicher aiegenschaft”	161
<i>Magyar László András</i> : Girolamo Cardano és a váci cenzor	66
<i>Monok István</i> – <i>Németh Noémi</i> : Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában	256
<i>Nuzzo, Armando</i> : Balassa Bálint Istenes énekeinek első bécsi és löcsei kiadásáról	348
<i>Ojtozi Eszter</i> : Szőlősi Pál és Szathmári Pap János Németalföldön vásárolt könyvei	351
<i>Pintér László</i> : Korda balatonfüredi kölcsonkönyvtára	69
<i>Rabenau, Konrad von</i> – <i>Rozsondai Marianne</i> : Magyar diákok vitték Kálvint és Bézát Wittenbergbe	165
<i>Szecső Károly</i> : Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaság	360
<i>Szelestei N. László</i> : Adatok a nagyváradai Szemináriumi nyomda történetéhez	275
<i>Török József</i> : A Pray-kódex egy kevésbé ismert beszéde	157
<i>Veszprémy László</i> : Anonymus Gestájának kézírata	44
<i>Wehli Tünde</i> : Anonymus Gesta Hungaroruma kéziratának helye a magyarországi könyvfestészet történetében	52

FIGYELŐ

<i>Indali György</i> : „Játéka mindenféle szélnek”. Plakát és történelem 1944–1990.	289
<i>Indali György</i> : Plakátok a főváros utcáin 1900–1914.	371
<i>Kilián István</i> – <i>Varga Imre</i> : A Régi Magyar Költők Tára újabb kötetei	72
<i>Klaniczay Tibor</i> (1923–1992)	336
<i>Kókay György</i> : Kozocsa Sándor (1904–1991)	71
<i>Kókay György</i> : 18. századi művelődésünk egy kézikönyv fejezeteiben	285
<i>Kókay György</i> : Göttingai boldog napok	368
<i>Körmendy Kinga</i> : Széchenyi István válogatott művei	367
<i>Kristó Gyula</i> : Magyar őstörténeti könyvtár 1–2.	287
<i>Murányi Lajos</i> – <i>J. Kiss Anna</i> : Az Akadémiai Könyvtár 1991. évi új külföldi beszerzései ..	80
<i>Varga Imre</i> : A 900 esztendő Nagyvárad krónikája	369
<i>Vékony Gábor</i> : A Bolognai Rovásemplék	288

BIBLIOGRÁFIA

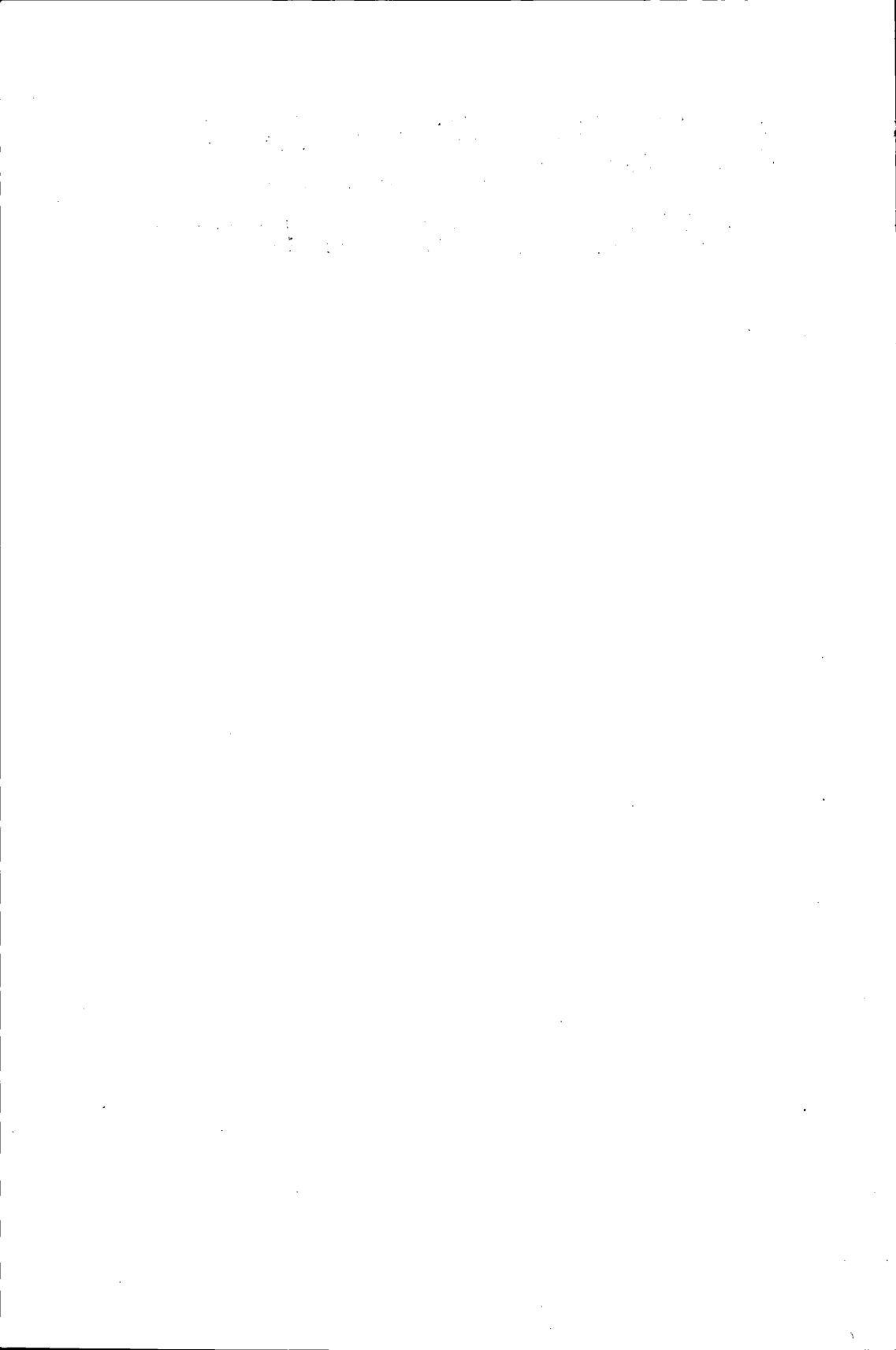
<i>Heltai János</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtörténeti szakirodalom 1991-ben	373
<i>Rácz Ágnes</i> : A Könyvtártudományi Szakkönyvtár 1991-ben beszerzett külföldi könyveiből	372

SZEMLE

<i>N. Abaffy Csilla</i> : Veres Péter kéziratos hagyatéka. Bp. 1991. (<i>Nemeskéri Erika</i>)	293
A megváltozott hagyomány. Szerk. Hopp Lajos, Küllös Imola, Voigt Vilmos. Bp. 1988. (<i>Tüskés Gábor</i>)	185
Az erdélyi ferences kuzstódia története. Sajtó alá rend. Madas Edit. Bp. 1989. Györffy Pál: Az erdélyi ferences kuzstódia története. Ford. és kiad. Domokos Pál Péter. Bp. 1989. (<i>Varga Imre</i>)	85
Az 1954–1955-ben feldolgozott kéziratok katalógusa. Bp. 1986. Akadémiai Könyvtár. (<i>Nemeskéri Erika</i>)	185
Biblia Kazinczy Ferenc szavaival. Faksimile kiadás. Szerk. Busa Margit. Bp. 1991. (<i>Varga Imre</i>)	84
Birsens, Josy: <i>Manuels de catéchisme, missions de campagne et mentalités populaires dans le duché de Luxembourg aux XVIIe – XVIIIe siècles.</i> (<i>Tüskés Gábor</i>)	189
Brown, Raymond E. – Meier, John P.: <i>Antioche et Rome, berceaux du christianisme.</i> Paris, 1988. (<i>Bitskey István</i>)	296
1956 plakátjai és röplapjai. Összeáll. és szerk. Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Bp. 1991. (<i>Indali György</i>)	186
<i>Kókay György</i> : <i>Geschichte des Buchhandels in Ungarn.</i> Wiesbaden, 1990. (<i>Fülöp Géza</i>)	187
<i>Köhler, Hans Joachim</i> : <i>Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts.</i> Teil I. Bd. I. Tübingen, 1991. (<i>Borsa Gedeon</i>)	87
<i>Köszegfalvi Ferenc</i> : <i>Adatok a hódmezővásárhelyi nyomdászati, sajtó és könyvkiállítás történetéhez.</i> 1852–1944. Békéscsaba – Gyoma, 1991. (<i>Lakatos Éva</i>)	83
<i>Le livre religieux et ses pratiques. Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne.</i> Göttingen, 1991. (<i>Tüskés Gábor</i>)	295
<i>Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz.</i> München, 1989–1990. (<i>Lökös Péter</i>)	294
<i>Nagy László</i> : <i>Irodalom és tudományos szervezési törekvések a 18. századi Magyarországon.</i> Bp. 1989. OSzK. (<i>Kókay György</i>)	183
<i>Ojtozi Eszter</i> : <i>A Debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik.</i> Debrecen, 1989.	291
<i>Sigal, Perre-André</i> : <i>L'homme et le miracle dans la France médiévale.</i> Paris, 1985. (<i>Bitskey István</i>)	190

Sindik, Nadežda M. — Grozdanovič-Palič, Miroslava — Mano-Zisi, Katarina: Opis rukopisa i štarih stampanih knjiga Biblioteke Srpske Pravoslavne Eparhije u Sentandreji. Beograd—Novi Sad, 1991. (<i>Ojtozi Eszter</i>)	91
Vitályos László — Orosz László: Ady-bibliográfia 1896—1987. Bp. 1990. (<i>Nemeskéri Erika</i>)	182
Walsh, James E.: A catalogue of the fifteenth-century printed books in the Harvard University Library. Vol. I. Binghamton—New York, 1991. (<i>Borsa Gedeon</i>)	89

NÉVMUTATÓ

- Abaffy Csilla, N. 293–294
Abelly, Ludovicus 314
Ábrányi Kornél 30
Absalon (bibliai) 222
Acsády Ignác 101
Adalbert, Szent 94–95, 97, 157
Ádám (bibliai) 95
Adamowicz, Chryzostom 315, 317
Adria, Antonio 277
Ady Endre 69–70, 182, 370
Aemilianus, T. Flavius 252
Ágost herceg (wolfenbütteli) 88
Ágoston, Szent 73, 258, 291, 308
Agricola, Rudolf Frisius 212
Aguirre, José Sáenz de 315
Aigner Károly 363–365
Aiszkhülosz 249
Aiszóposz 110, 211
Ajtai András 258
Albertano da Brescia 163
Algor, J. L. 164
Alföldi András 243
Alkaios 240, 250–251
Alkibiádész 249
Alphius, Szent 219
Alsted, Johann Hiernrich 263
Alszeghy Zsolt 6
Alvarez de Paz, Jacobus 320
Alvinczy József 109
Ammianus Marcellinus 250
András, II. (magyar király) 51
Andrássy Tivadar 30–31, 36
Anjou-dinasztia 97
Anna, Szent 277, 282
Anna, Jagello (magyar királyné) 55–57
Anonymus (P. mester) 44–55, 234
Antal, Szent (páduai) 97, 159
Antal Gábor 31
Antalóczi Lajos 171–172
Antiszthenész 251
Antonius, Guilielmus 262
Apáczai Csere János 292
Apafi-család 113
Apafi Mihály (erdélyi fejedelem) 85–86, 256–257
Apollonia, Szent 95
Apollóniosz 249–250
Apollonius, Pergaeus 261
Apponyi Albert 41, 142, 147, 149
Apponyi Sándor 36, 56
Appuhn-Radtke, Sibylle 267–268
Aranka György 60–65, 124, 137, 173–179, 352–358
Arany János 69, 185, 226, 370
Arany László 33
Aranyasi Gellértfi János 305
Aranyasi János 109
Aranyos Medgyesi Sámuel 269
Aries, Ph. 161
Arisztotelész 51, 102, 110–111, 212, 260–261, 291
Arius 86
Arminius, J. 261
Arnestus (prágai püspök) 307
Arnulf (lisieux-i püspök) 160
Árpád (fejedelem) 33, 51, 232
Artigas, Miguel 164
Artner Erhard 114
Arzet, André 263
Asinius Pollio 247–248
Aszalós Károly 288
Aszlányi Károly 70
Asztalos Miklós 19
Attalos, I. (pergamoni király) 241
Atticus 247
Attila (hun király) 232

- Aubrius, Johannes 259
 Audisio, G. 295
 Augustinus, Aurelius (I. Ágoston, Szent)
 Augustus, Octavianus (római császár) 66, 242–243, 254
 Avancinus, Nicolaus 224–225, 315, 317, 320
 Averani, Giuseppe 314, 323
 Averroes 51
 Aymans, Winfried 301

 Babcsánszky Ferenc 313
 Babits Mihály 70
 Babocsay Izsák 77
 Bach Nándor 370
 Bacon, Roger 160
 Bacsinszky András 172
 Badics Ferenc 185
 Bajnóczi Sámuel 341
 Bajza József 185
 Bajza Lenke I. Beniczkiné Bajza Lenke
 Bakócz Tamás 56
 Bakos József 170
 Balakrosz 250–251
 Balás Sándor 342
 Balásfi Tamás 263
 Balassa Bálint 72–73, 109, 348–349, 366
 Balassa Brunó 223
 Balassi Bálint I. Balassa Bálint
 Balázs Éva, H. 57, 59
 Balázs János 157
 Balázs Mihály 106, 116
 Balde, Henricus 315, 317
 Bálint Ignác János 276, 278, 284
 Balia Sámuel 355
 Bálint István János 369–370
 Ballagi Aladár 278
 Ballman János Mihály 61
 Bally, J. Ch. 250
 Balog Ferencz 361
 Balogh András 340
 Balogh Zsigmond 77
 Balzac, Honoré de 70
 Bán Imre 219
 Bánffy György 124–125, 134, 137
 Bánffy Györgyné 356
 Bangha Katalin 200, 213–214
 Banner János 237
 Barbier, F. 295
 Barclaius, Joannes 322
 Barclay, J. 274

 Barcsay Ákos 256
 Barkóczy Ferenc 171–173
 Barla János 341
 Barnabás, Szent (apostol) 296
 Baróti János 75
 Barrière, Pierre 100, 108, 114
 Bartalos Gyula 151
 Bartalits Mihály 18
 Bartholinus, Riccardus Peruginus 55–56
 Bartoli, Daniello 315, 320, 324
 Bartoniek Emma 44, 157–158, 302–310
 Basire, Isaac 256–264
 Báthory András (erdélyi fejedelem) 113
 Báthori Gábor (erdélyi fejedelem) 74
 Báthory Gábor (ref. püspök) 230
 Báthory István (erdélyi fejedelem) 176
 Báthory István (országbíró) 100
 Báthy Zsigmond 152
 Bátorkeszi F. János 77
 Batsányi János 368
 Batthyány Ádám 113
 Batthyány Ignác 172, 305–306
 Baumaister, Franz Xaver 341
 Baumaister, Joseph 341
 Bayer 6
 Bayle, Pierre 352
 Beatrix (magyar királyné) 56
 Beaumont, Robert 112
 Becanus, Martinus 259–260
 Becatti, G. 253
 Becher, U. A. J. 295
 Beck, Hans Georg 170
 Becker, Bartholomaeus 111
 Becskereki Mihály 274–275, 276–277, 282–283
 Bede, Samuel 111
 Bedöcs Károly 346
 Bedöcs Károlyné 346
 Beethoven, Ludwig van 224
 Beistel, Columbanus 324
 Beke László 96
 Békefi Remig 144
 Beksics Gusztáv 29
 Bél Mátyás 183–184, 211, 287
 Béla, III. (magyar király) 44, 52
 Béla, IV. (magyar király) 44, 51–54, 234
 Béládi István 342
 Bella Lajos 31, 152
 Bellarmino, Roberto 313, 315–316
 Bellegambe, Franciscus 315, 321

- Belloniana nyomda 334
 Benatius, Alexander 261
 Bencsik János 360
 Benda Kálmán 58, 186, 188
 Benedek, Szent 98, 309–310
 Benedek, XIV. (pápa) 171, 275
 Benedict, Ph. 295
 Benger, Nicolaus 197, 200
 Beniczky Péter 72–74, 78
 Beniczkyne Bajza Lenke 70
 Benkovits Ágoston 319
 Benkő 356
 Benkő Gyula 33
 Benyák Bernát 217, 225
 Beöthy Zsolt 36, 153
 Beregszászi Pál 76
 Berenatus, Johannes 259
 Berényi György 113
 Berényi Zsigmond 13
 Berkovits Ilona 44, 52–53
 Berlász Jenő 108, 162, 185, 200, 213
 Berlioz, J. 160
 Bernárdin, Szent (sienai) 163
 Bernát, Szent (Clairvaux-i) 190
 Bernát (spalatói érsek) 158
 Bernhard, Michael 294–295
 Beroaldo, Francesco 263
 Berta Árpád 288
 Bertók Lajos 291
 Berzeviczy Albert 30, 33, 36
 Berzeviczy Gergely 64
 Berzsényi Dániel 233
 Besnyei Gy. 270
 Bessenyei György 183, 185, 366
 Bethlen Elek 113
 Bethlen Farkas 128
 Bethlen Gábor (erdélyi fejedelem) 176, 197
 Bethlen Gábor 31
 Bethlen István 363–365
 Bethlen József 177
 Bethlen Miklós 257
 Bethlen Sándor 125
 Bethleni Hari Péter I. Hari Péter
 Bèze, Theodor de (Beza Vezelius) 165–167,
 260
 Bibó István id. 145, 153
 Biedrzychowski, Gaspar 315
 Bihari József 170
 Bilisics Alajos 198
 Binder János 59, 62–63
 Birckman, Joannes 259
 Birnbeck, Andreas 321
 Bíró Dániel 342
 Bíró István I. Padányi Bíró István
 Bíró József 370
 Bíró Mihály 371
 Birsens, Josy 189–190
 Bischoff, Bernhard 294–295
 Bisterfeld 256
 Bisztray Gyula 74
 Bitnicz Lajos 22
 Bitskey István 190, 200, 213, 296–297
 Blanck, H. 253
 Blanke, K. J. 250
 Blossius, Ludovicus 199, 315
 Blum, R. 250
 Bocskay István (erdélyi fejedelem) 74
 Boehringer, E. 251
 Boér Márton 76
 Boér Sámuel 265
 Boethius, Anicius Torquatus Severinus 212
 Bohn, R. 241
 Boileau, Charles 323
 Bolmann I. Ballman János Mihály
 Bona, Joannes 316, 323
 Bonaventura, Szent 315, 321
 Bonfini, Antonio 109–110, 211
 Borbála, Szent 157
 Bordenus, Johannes Maciodus 264
 Boronyai L. János 62
 Boros Mihály 361
 Borosnyai L. János I. Boronyai
 Borsa Gedeon 55, 87–90, 100, 264–269
 Borsai Márton 265
 Borsáti Ferenc 370
 Borsy Károly 13–14, 20
 Boruth Andor 154
 Borzsák István 244
 Bosák Nándor 172
 Bossli, Franciscus 315
 Bossuet, Jacques Bénigne 7
 Bóta László 72
 Botta István 100
 Boureau, A. 93
 Boutald, Michael 203, 322
 Bozsik Pál 172–173
 Bödeker, Hans Erich 295–296, 325
 Bögözi László 87
 Brache, Tycho 261
 Brandl, Matthaeus 314, 322

- Brauecker Stina, B. 154
 Breitenfeld, Gottfried 110
 Bremond, C. 160
 Brenner, Georg 111
 Brever Samuel 349
 Brewer-nyomda 278, 284
 Breymayer, R. 295
 Bródy Sándor 232
 Broquard, Jacobus 321
 Brown, Peter 190
 Brown, Raymond E. 296–297
 Bruckenthal Sámuel 124–125
 Brunck 175
 Brunner, Otto 103
 Bruno, Vincentius 314
 Brutus János Mihály 112
 Brückner, Wolfgang 186, 213
 Bucellini, Joannes 315–316
 Buchanani Scotus, Georgius 262
 Buczy Emil 132
 Budai Ésaías 63–64, 359
 Buday József 31
 Buffon, Georges Louis Leclerc 62
 Bunyitay Vince 276
 Burger, Hieronymus 112
 Burger Lajos 154
 Burján Mihály 353
 Busa Margit 3, 84–85
 Busaeus, Joannes 315
 Bustya Endre 182
 Buzás László 210

 Caesar, Caius Julius 2, 110, 211
 Cagnat, R. 242
 Calepinus, Ambrosius 110, 257–258, 264, 291
 Caligula (római császár) 248
 Callmer, Ch. 242, 246–247
 Calprenède 7
 Campe, Joachim Heinrich 359
 Canisius, Petrus 189
 Cantimpré, Thomas 160
 Capella, Andreas 315
 Caracalla (római császár) 254
 Caraffa, Antonio 107
 Cardano, Gianbattista 66
 Cardano, Girolamo 66–68
 Carde (kiadó) 58
 Casamassina, Emanuele 50
 Cassius Dio 243, 254
 Castagnoli, F. 243
 Cato, Marcus Portius 254, 263
 Caussin, Nicolaus 315
 Chaix, Gerald 295–296, 325
 Chalkokondyles, Laonikos 211
 Chamierus, Daniel 259
 Chatellier, I. 295
 Chaucher, Geoffrey 163
 Chaunu, P. 161
 Chenu, M.-D. 160
 Chesneau, Nicolas 259
 Chevalier, Ulysse 158
 Chotek Mária 144
 Christie, Agatha (Miller, Agatha) 70
 Chrysostomos I. Cocceianus Flavius Dion
 Chytraeus, Nathan 262
 Cicero, Marcus Tullius 109–111, 211, 234, 247,
 291, 302
 Cioranescu, Alexandre 352
 Claudius (római császár) 245
 Clauss, Andreas 336
 Cocceianus Flavius Dion 245, 246, 248, 251,
 253
 Cocceius, Johannes 77, 260
 Coelius Pannonius, Gregorius I. Gyöngyösi
 Gergely
 Collin, Heinrich Josef von 130
 Comazzi, Joannes Baptista 314
 Comelius 264
 Comenius Ámos János 287
 Connat, M. 112
 Conrad Mihály I. Heydendorff Mihály
 Constantinus, I., Nagy (római császár) 2
 Conti, Natales 262
 Conze, A. 241
 Coren, Jacobus 321
 Corner, David Gregor 315, 323
 Corvinus, Christophorus 262
 Costanz, Gabriel 317
 Coster, Franciscus 315
 Courths-Mahler, Hedvig 70
 Cörver János 3
 Cranz, F. Edward 102, 264
 Crasset, Joannes 315
 Cromwell, Oliver 57–59
 Cronin, Archibald Joseph 70
 Curtius Rufus, Quintus 109
 Cusanus, Nicolas 189
 Cuspianus, Johannes 56
 Cyprianus, Szent 221
 Cyrianus 250

- Cyrinus, Szent 219
 Czákó Elemér 188, 349
 Czecko-Prónai Antal 6
 Czébmaister Ferenc 344
 Czuczor Gergely 22, 234
- Csákvári nyomdász 277, 282–283
 Csáky család 276
 Csáky Albin 31–32
 Csáky Miklós 274–283
 Csanak Dóra, F. 185
 Csanaki Máté 103
 Csapodi Csaba 44, 55–57, 94, 100, 114, 266, 302–303, 309
 Csapodiné Gárdonyi Klára 94
 Császár Elemér 217, 221
 Csatkai Endre 270, 277
 Csatkai Endréné Mária Anna 270
 Csató Elek 87
 Cseh János I. Csuzi Cseh János
 Csehşíjjártó István 341
 Cseke Ferenc 342
 Csepcsányi Gábor 359
 Cseresznyés Antal 17
 Cserey Farkas 64–66, 130
 Cserkúti Adolf 16–17
 Csernátóni Pál 256
 Cserni Béla 40
 Csernyelyi Sándor 143
 Csokonai Vitéz Mihály 233, 366
 Csombor Márton I. Szepsi Csombor Márton
 Csontos János 25–26
 Csorba András 361
 Csulyak István I. Miskolci Csulyak István
 Csuzi Cseh János 269–270
 Csűrös Ferenc 188
 Csúry Bálint 174
- Daedalus (mitológiai) 73
 Dahl, Svend 100, 109, 114
 Dalecampius, Jacobus 261
 Dálnoki Lőrinc 111
 Danaeus, Lambertus (Daneau) 260
 Dániel (bibliai) 84
 Daniel, Gabriel 212
 Danielik József 15
 Dankanits Ádám 102, 107–108, 110, 114
 Dankó Imre 227
 Dantiscus, Johannes 55–56
 Dányadi János 76
- Dávid király (bibliai) 222, 260, 349
 Davy, M.-M. 159
 De Backer, Aloys 215, 317
 Debbora (bibliai) 222
 Debreczeni Tankó Miklós 166
 Debreceny József 342
 Deé Nagy Anikó 175
 Defoe, Daniel 233
 De Franciscis, A. 244
 Degering, H. 164
 De Lubac, H. 160
 De Luca, G. 251
 Demeter, Szent 95, 97–98
 Demeter, Szent (rosztovi) 91
 Demeter (legenda másoló) 94
 Demoszthenész 249
 Dernschwam, Johann 105, 108, 112, 115
 Déry Tibor 24
 Descartes, René Renatus Cartesius 233, 352
 Deschamps, Eustache 163
 Desericzky (Desericus) Ince József 232
 Dessewffy József 292
 Dézsi Lajos 349
 Dickens, Charles 70, 233
 Dilke, O. 249
 Diogenes 361
 Dionysios Periegetes 264
 Dionysius Afer 264
 Dionysius Carthusianus 315, 321
 Diószegi Zsigmond 62
 Ditterberger 240
 Divald Kornél 40, 142–143
 Dobai István 75
 Dobai Székely Sámuel 184
 Doll, Benedictus 201
 Domokos Ottó 343
 Domokos Pál Péter 85–87
 Domonkos, Szent 94
 Domonkos 150–151
 Domitianus (római császár) 254
 Donahue, C. Jr. 306
 Dónyi Gellért 199, 313–314, 323
 Dorell József 234
 Dosztojevszkij, Mihail Mihajlovics 70
 Doucet, R. 102–103, 105–106, 108–110, 112, 114
 Dózsa György 56, 88
 Döbrentey Gábor 132, 230
 Dömötör László 149–150
 Dömötör Tekla 3

- Draskovich-család 266
 Draskovich Pál Antal 266
 Drelincourt, Carolus 323
 Drexel, Jeremias 315–316
 Drojer Máté 342
 Drusus Germanicus 244
 Duchet-Suchaux 160
 Ducki Krzysztof 290
 Ducreux, M. E. 295
 Dudith András 292
 Dudits Andor (?) 33
 Dufréne, Maximilianus 321
 Dugonics András 225
 Dugonics Titusz 233
 Dukkón Ágnes 186
 Duliškovič, Ioann 172
 Dumas, Alexandre 70
 Dunn-Lardeau, B. 93
 Duns Scotus, Joannes 315
 Dusnoki József 227–238
 Dutka Ákos 370
 Dümmerth Dezső 193
- Eckhardt, Michael 110
 Eckhardt Sándor 72, 348
 Eckhardt Tibor 364–365
 Ecsedy Gábor 231
 Ecsedy Judit, V. 269–275, 277
 Éder Gyula 154
 Éder József Károly 61, 178–179
 Egeressy János 110
 Egyed, Szent 158
 Egyed Antal 14
 Eichler, F. 253
 Eisengrein, Martin 320, 323
 Eisenhut Ferenc 33
 Eisenhut, W. 243
 Eisler, Robert 162
 Eitzenberger Ferenc 276, 278, 283–284
 Ék Sándor 289
 Elek, Szent 98
 Elek László 228
 Elekes Irén 370
 Elsevir, Daniel 351–352
 Ember Győző 104, 285
 Emericzy Andor 154
 Emőd Tamás 370
 Endrényi Imre, ifj. 363–364
 Endrey Sándor 154
 Endrődy János 356
- Engel Vilmos 363–365
 Engelbrecht 355
 Ens, Gaspar L. 233
 Enyedi Sándor 59–66, 122–138, 173–179, 352–358
 Eötvös József 24, 236
 Eötvös Károly 70
 Epiktétosz 111
 Erasmus, Desiderius Rotterdamus 110, 114, 168, 211, 291
 Erdélyi Pál 77
 Erdő Péter 301–312
 Erdődi Gábel 77
 Erdődy Gábor (egri püspök) 171
 Erim, K. T. 249
 Erzsébet, Szent 97–98
 Erzsébet, (Károly Róbert felesége) 86
 Esterházy-család 268
 Esterházy Imre 198, 319
 Esterházy Kálmán 31
 Esterházy Miklós Antal 313
 Esterházy Pál 72–73, 74, 266, 268
 Esterházy Pál (nádor) 313, 324
 Eszki István 113
 Eszterházy József 292
 Eszterházy Károly 171–173, 356
 Etkey István 341
 Ettore, Camillus 322, 324
 Eukleidész 110, 261
 Eumenés, II. (pergamoni király) 241, 251
 Euphorion 248
 Euripidész 251
 Éva (bibliai) 95
 Eybl, F. M. 295
 Ezekiel (bibliai) 260
 Ezópus I. Aiszóposz
- Fábíán Dániel 83
 Fábíán József 342
 Fabricius, E. 250–251
 Fábri Jakab 276, 281
 Fagius, Paulus 260
 Falbair, Fenouillo 353
 Faludi Ferenc 2, 234
 Faragó Géza 371
 Farkas Ferenc 340
 Farkas Gábor 100–121
 Farkas Gyula 288
 Farkas Seraphinus 215
 Fasching Ferenc 313–314, 320

- Fauth, Mark 112, 114
 Fava, Domenico 348
 Fáy András 236
 Febei, F. A. 275
 Febvre, Lucien 100, 103, 109–110, 112, 114
 Fehér Katalin 358–360
 Fejér György 6
 Fejér István 125
 Fejér János 125
 Fejér Pál 276, 279
 Fejér Rozália 125
 Fejérpataky László 31, 35–36, 40, 144, 147–148, 152–153, 155
 Fekete Csaba 115, 302
 Fekete Erzsébet 77
 Fekete Ferenc 128
 Fekete János 176
 Félégyházi Tamás 109
 Féli, Danielis H. 166
 Feliciani, Giorgio 303
 Felvinczi György 74
 Fénelon, François 212
 Fényes Elek 236
 Fényes Miklós 18
 Fenyvessy Ferenc 31
 Ferdinánd, I. (magyar király) 55–57, 211
 Ferenc, Szent (Assisi) 338
 Ferenc, Szent (Szalézi) 316
 Ferenc József (magyar király) 26, 38
 Ferenczffy Lőrinc 348–349
 Ferenczy Jakab 15
 Ferenczy József 154
 Ferenczy Lőrinc 108
 Ferenczy Zoltán 40, 144, 152
 Festetics György 33
 Feszty Árpád 33
 Fierz, M. 66
 Filarszky Nándor 144
 Filep István 125
 Fináczy Ernő 3
 Fink, J. 246
 Finta György 18
 Fischer Dániel 184
 Fitz József 100–101, 114–115, 188
 Flaubert, Gustave 70
 Flavius, Josephus 110, 211, 242
 Fleith, B. 93
 Fleury, Claude 7
 Fodor Árpád 29
 Fodor István 174
 Fodor Pál 84
 Fogarasi 275
 Fonseca, Pedro da 212
 Forestier, Jean 112
 Forgách Ferenc 292
 Forgách Mihály 166
 Forgách Pál 279–280
 Forster Gyula 36
 Földesi József 341
 Földvári Sándor 169–173
 Fraenkel 250
 Frájnfelt, Simon 342
 Frajzázjen László 230
 Fraknoi Vilmos 25, 36, 38, 41, 55, 139–140, 142, 146–147, 152, 154
 Franchini, J. 274
 Francke 287
 Frangepán család 229
 Fráter István 72–73
 Frech, Joseph 110
 Fricsy Ádám 116
 Fridrich, Fridericus 109
 Fried István 175, 186, 288
 Friedenreich 65
 Friedreich Endre 217
 Frigyes, III. (német-római császár) 96, 304
 Frisbe, John 109
 Fritsch János Kristóf 270
 Frobenius, Johannes 259
 Fronius, Daniel 113
 Froschoverus, C. 258
 F. S. 291–293
 Funaioli, H. 247
 Furlani, J. A. 271
 Futaky István 368–369
 Fügedi Erik 95
 Fülöp Géza 187–188, 228, 235, 360
 Füssel, Stephan 55–57
 Füves Ödön 170
 Gaál János 341
 Gacak, Mihail 186
 Gácsi Hedvig 115
 Galatinus, Pietrus 259
 Gálfy István 340
 Gallen, Johann 101, 108
 Galli Katalin 106
 Gálos Magda 13
 Galsworthy, John 70
 Gánóczy Antal 233, 278, 283–284

- Gäpel, Marth 109
 Gárampi József 171–172
 Gardner, Erle Stanley 70
 Gárdonyi Albert 188, 349
 Gárdonyi Géza 69–70
 Gárdonyi Klára l. Csapodiné Gárdonyi Klára
 Gaudemet, Jean 302
 Gauftl Lipót 341
 Gay, M. Le 246
 Gelenius, Sigismundus 261
 Gellért, Szent 97–98
 Gellértné János l. Aranyasi Gellértné János
 Gellius, Aulus 242, 249
 Georgi-család 332
 Georgi Károly 341
 Georgi (György) Lajos 341
 Georgi, Theodor 264
 Gerecze Péter 14, 21
 Geremek, Bronislaw 161
 Gerevich Tibor 52, 143
 Gergely, Szent (Naziani) 259
 Gergely, I., Szent, Nagy (pápa) 160
 Gergely, IX. (pápa) 303
 Gergely, XI. (pápa) 303
 Gergely András 367
 Gerlóczy Károly 31, 36
 Germain, Michel 211
 Germanicus Caesar 244, 246
 Gernand, M. 241
 Gertrud, Boldog 95
 Ghellinck, J. de 160
 Gibicz Vencel 342
 Gilbert, William 262
 Gilson, Étienne 160
 Girolamo, Amati 171–172
 Gitsch, Michael 113
 Giunta, Philoppo de 261
 Gjurov, Alexander 169
 Glorieux, P. 160
 Goethe, Johann Wolfgang 70, 125
 Goff, Frederick R. 89–90
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 70
 Goldsmith, Oliver 233
 Goldzieher Ignác 30
 Gombáné Lábás Olga 291
 Gombocz Zoltán 288
 Gombos F. Albin 44, 158
 Gombos László 342
 Gonda József 83
 Goniaeus, David 264
 Gorové László 131–132
 Gorsky, Andreas 112
 Gosztonyi László 198
 Gottlieb Antal 278
 Göber, W. 247, 251
 Gömöri György 167–169, 256
 Gönczi Szabó Ferenc 341
 Göndöcs Benedek 229
 Gööz József 31
 Gözenberger, Matthaeus 322
 Gradiczky F. 278
 Gradwohl Eduárd 18
 Graesse, Th. 97
 Graff, Andreas 219
 Gragger Róbert 5
 Gratian, Balthasar 212
 Gregoras, Nikephoros 211
 Gregorius Coelius Pannonius l. Gyöngyösi Ger-
 gely
 Grozdanovič-Palič, Miroslava 91
 Gröpper, Johann 111
 Gruber, Daniel 105
 Gruitrode, Jacobus van 163
 Grüll Tibor 239–255
 Gründler, Anton 341
 Gründler, Franz 334, 341
 Gualterus, Rudolphus 258
 Gubernáth Antal 5
 Guibert, A. J. 352
 Guillaume, Alexis 164
 Guillelmus von Gennepe 306
 Gulátsi Antal 134
 Gulyás Károly 174
 Gulyás Pál 40, 100, 112, 145, 152–153
 Gutenberg-nyomda 90
 Gutt 113
 Guttman János Pál 276, 278, 284
 Gvadányi József 234, 359
 Gyárfás Jenő 33
 Gyarmathi Sámuel 353
 Gyarmati Balassi Bálint l. Balassi Bálint
 Gyöngyösi Gergely 199, 313
 Gyöngyösi István 74
 Györffy Pál 85–87
 Györffy György 44, 50, 95
 György Aladár 26–28, 30–33, 36, 40
 György Lajos l. Georgy, Ludwig
 Gyula (magyar vitéz) 232
 Gyulai Pál 125

- Haan Lajos 227, 233
 Haas Mihály 13, 17
 Habicht, C. 246
 Habina, Lucas 173
 Hadrianus (római császár) 246
 Haeften, Benedictus 315, 320
 Hagara Viktor 31
 Hagymási Imre 5–6
 Haiman György 265
 Haiman Györgyné 188
 Hain Gáspár 114
 Hain, Nicolaus 114
 Hajdú Helga 302
 Hajnal István 53–54, 227
 Hajnóczy József 287
 Halápy Konstantin 217
 Halász Margit, J. 332, 340, 343
 Halász Teréz, S. 29
 Haller István 135
 Haller János 267
 Hami László 217
 Hám József 217
 Hamplér József 31, 36, 40, 149, 151–152
 Harcourt, Marie, d' 158
 Harel, Claudius 261
 Hari Péter 358–359
 Haris László 290
 Harsányi István 113, 213
 Hartzheim, Joseph 306
 Hasan Erenig 288
 Hatvani István 292
 Hauck, Albert 351
 Haunolt, Johann 113
 Havas Ágnes, Cs. 72–74
 Hawthorne, Nathaniel 70
 Heckenast Gusztáv 285
 Hedvig, Szent 95
 Hefele, Hermann 66
 Hegedűs János 342
 Heine, Heinrich 369
 Heinsius, David 259
 Heintze 246
 Hektig János 361
 Hellebrant Árpád 71
 Heller János Konrád Henrik 276, 278, 283–284
 Heltai Gáspár 212
 Heltai János 374–383
 Heltai Jenő 70
 Henricpetrus, Sebastianus 258, 260
 Henrik, II., Szent (német-római császár) 96
 Hensel, Johann 110
 Henter Julis 178
 Herbert Mihály 177–178
 Herczeg Ferenc 69–70
 Herepei János 265, 267, 352
 Herigone, Pierre (Pseud.) 262
 Hermann Egyed 14
 Hermann Ottó 185
 Herner János 115
 Hérodotosz 250–251
 Herrmann Antal 31
 Hervagius, Johannes 259
 Herwegh György 234
 Herz, Johann Daniel 267
 Herzog, R. 245
 Hesper, Georgius 322
 Hess András 89
 Hessels, Joannes 318
 Hets J. Aurelián 223
 Hevenesi Gábor 183, 202, 313–314, 316, 320–321, 324
 Heydendorff Mihály 59, 61
 Heyne, Christian Gottlob 175
 Hierophantész, Gaius Iulius 253
 Hilarius, Szent 259
 Himmelreich György 113
 Hippokratész 245
 Hirnhaim, Hieronymus 316, 320, 323
 Hirsch, A. 66
 Hochmeister Márton ifj. 355–356
 Hock János 30
 Hodinka Antal 172–173
 Hoffmann Edith 52, 96
 Hoffmann, Elias 110
 Hofhalter nyomda 275
 Hoga György 332, 341
 Holberg, Ludvig 5
 Holczer József 217
 Holdmészi Kornéli Ambus 227, 230
 Holik F. 163
 Holl Béla 101, 106, 108, 348–349
 Hollán Ernő 36
 Holló János 267
 Holló Zsigmond 267
 Hóman Bálint 155, 285
 Homérosz 110, 175, 211, 247, 251–252
 Hopp Lajos 185–186
 Horatius, Quintus Flaccus 110, 211, 243, 291
 Horn, R. 251

- Hortensius 244, 250
 Horthy Béla 154
 Horvát Imre 370
 Horvát István 230–232
 Horváth Ádám I. Szkhárosi Horváth Ádám
 Horváth Cyrill 98
 Horváth Ferenc, ifj. 341
 Horváth Ferenc 341–342
 Horváth Géza 36, 144, 152
 Horváth György 342
 Horváth Gyula 31
 Horváth János, ifj. 52
 Horváth János 44, 366
 Horváth Margit 172
 Horváth Mihály 341–342
 Horváth P. Dániel 133–134
 Horváth Zsigmond 201
 Hosszó Antal 230
 Hóbe Károly 17, 21
 Hörmann János András 348
 Hromko Lőrinc 221
 Hubaj János 281
 Hubay Ilona 89
 Hudi József 332, 338, 340
 Hugo de Sancto Caro 51
 Hugo de Sancto Victore 160
 Huizinga, J. 161
 Hunfalvy Pál 288
 Hunyadi János 223
 Hutin, Jean 112
 Hutter György 257
 Hübner, Johann 84–85, 230
 Hülti Dezső 144

 Ibsen, Henrik 69
 Icarus (mitológiai) 73
 Ignác, Szent (Antiochiai) 297
 Ignác, Szent (Loyolai) 21, 322
 Illei János 5
 Illésházy István 103
 Illyés Gyula 98
 Ilovai János 342
 Implom József 237
 Imre, Szent 94–95, 97
 Inan, J. 246
 Ince, III. (pápa) I. Lotario dei Segni
 Ince, IV. (pápa) 303
 Indali György 186–187, 289–290, 371
 Irányi 188
 Isoz Kálmán 153

 István, Szent (protomártír) 94, 98
 István, I., Szent (magyar király) 13, 94–96, 98,
 223, 304–305
 István, V. (magyar király) 54
 Istvánffy Miklós 211
 Iván Mihály 365
 Iványi Béla 100, 106, 115, 188, 349
 Iványi Sándor 302, 307
 Izidor, Szent (Sevillai) 239, 242, 302
 Izquierdo, Sebastino 314
 Izsák Lajos 186–187

 Jablonkay Gábor 2
 Jacobus de Voragine 93–99
 Jádi József 341
 Jagello dinasztia 232
 Jakab mester 97
 Jakab Bertalan 283
 Jakó Klára 101, 116, 213
 Jakó Zsigmond 100–101, 103, 107, 114, 188,
 257
 Jákób (bibliai) 79
 Jancsó Elemér 357–358
 Jangh kanonok 357
 Jankó János 151
 Jankovich Béla 139, 142, 149
 Jankovich Miklós 161–162, 308–309
 Jankovics József 74–77, 79
 János, Szent (evangélista) 85
 János, Szent (Keresztelő) 222, 267
 János, Szent (Capistranoi) 86
 János Pál, II. (pápa) 84
 János, I., Szapolyai (magyar király) 86
 János Zsigmond (erdélyi fejedelem) 33
 János (fráter) 196
 Jansen, Cornelis 258
 Janssen, T. H. 251
 Jantsó Pál 132–133, 135
 Janus Pannonius 13
 Járdos Anna Mária 131
 Jastrzembiec, Adalbertus 307
 Jászberényi P. Pál 167
 Jayne, Sears 102–103, 105, 107, 109, 111–114
 Jeney György 135
 Jenő, IV. (pápa) 303–304
 Jenő, Savoyai 33
 Jeremiás (bibliai) 260
 Jerney János 233
 Jeske József 340
 Jób (bibliai) 84

- Johannes (ep. Tusculani) 307
 Johannes Thomas a S. Cyrillo 315
 Jókai Mór 31, 69–70, 370
 Jónás (bibliai) 84
 Jones, C. P. 246, 253
 Jósika Miklós 233
 Josinczy Lajos 292
 József (egyiptomi, bibliai) 222
 József, Szent (Kalazanci) 218
 József, I. (magyar király) 314
 József, II. (magyar király) 6, 57–59, 123, 201, 213, 220, 310
 József Attila 83
 Józsué 84
 Jöcher, Christian Gottlieb 66, 215
 Juan de Jesus Maria 315
 Judit (bibliai) 84
 Juharos Ferenc 2
 Juhász Gyula 70–71, 365, 370
 Juhász Sámuel 341
 Julius Africanus 242
 Julius Caesar 243, 247
 Jung, Gertrud 352
 Junker László 217
 Jusztina, Szent (Padovai) 221, 303

 Kaas Ivor 30
 Kacziány Ödön 154
 Kádár István 75
 Kadlec, Jaroslav 307
 Kaffka Margit 70
 Kájoni János 85–87, 289
 Kalán (püspök) 13
 Kalatai C. 275
 Kállai Gergely 274, 276–277, 282–283
 Kállai Miklós 75
 Kálmán Könyves (magyar király) 304–305
 Kálmán (halicsi király) 53
 Kálmán János 341
 Kálnoki-család 265
 Kálvin János 165–167, 212, 260, 291
 Kamerer Ernő 30, 36
 Kandó József 292
 Kaposi Sámuel 77
 Kapsner, Oliver L. 215
 Kara György 290
 Karácsonyi János 86, 100, 232
 Karinthy Frigyes 70
 Karlovsky Bertalan 33
 Károly Róbert (magyar király) 86, 96
 Károly, I. (angol király) 256
 Károly, II. (angol király) 256
 Károly, V. (német-római császár) 55
 Károlyi István 31, 78–79
 Karsai Géza 52
 Kassai András 109
 Kassák Lajos 70
 Kaszap Erzsébet 338
 Katalin, Szent 97
 Katona Imre 186
 Katona Lajos 161
 Katona Tünde 115
 Kawecka-Gryczowa, Alodia 170
 Kazinczy Ferenc 84–85, 125, 130, 132–133
 Käfer István 188
 Keczer András 78
 Keil, G. 162
 Keil, J. 253
 Kelecsényi Gábor 174
 Kelemen, Szent (Alexandriai) 259
 Kelemen, VI. (pápa) 303
 Kelemen, XIV. (pápa) 172
 Kelemen József 340
 Kelemen Józsefné 340
 Kelemen Lajos 101
 Kelemen László 124, 126–127
 Kelemen Márton, ifj. 340
 Kelemen Márton 340
 Kéler Béla 185
 Keleti Károly 26–28, 30
 Kellum, B. 243
 Kemény 135
 Kemény Lajos, ifj. 108
 Kemény Sámuel 269
 Kempelen Béla 90, 267
 Kempis Tamás 315–318, 321–322
 Kende Sándor 113
 Kenedi Géza 31
 Kenézy Lajos 228
 Képhiszodótosz 253
 Keppel, Henric 112
 Kerekes György 109
 Kerényi Ferenc 6, 220, 226
 Kereskényi Miklós 227
 Keresztéli 354
 Keresztély Ágost 197
 Keresztury Dezső 368
 Kertész Ábrahám I. Szenci Kertész Ábrahám
 Keserű Bálint 103, 256
 Kessler, Nicolaus 321

- Kestoi 242
 Keszthelyi László 64, 225
 Keveházi Katalin 115
 Keviczky János 110
 Kibédi Sámuel 6
 Kiechel, Georgius 111
 Kilian-család 267
 Kilian, Bertalan 267–268
 Kilian, Georg Christoph 268
 Kilián István 2, 4, 6, 11, 72–74, 186, 217–226
 Kinnach, Ludwig 200
 Kincses Nagy Éva 287–288
 Király Imre I. Pécseli Király Imre
 Kis Áron 358
 Kis Ferencné 248
 Kis János 84
 Kis Miklós I. Misztótfalusi Kis Miklós
 Kis Pap Imre 281
 Kis Tivadar 346
 Kisbán Emil 197, 200–201, 204
 Kisfaludy Károly 230
 Kisfaludy Sándor 230, 233
 Kiss Géza 15
 Kiss György 21
 Kiss István, R. 77
 Kiss Lajos 145
 Kiss Márton 368
 Kisvárdai P. János 77
 Klaniczay Tibor 74, 100, 103, 366–367
 Klebelsberg Kunó 142, 145
 Kleberg, T. 240
 Kleopatra 251
 Klimó György 13, 17–19, 172
 Klobusiczky, Petrus 283
 Klösz Jakab 371
 Kmoskó Mihály 288
 Knapp Éva 193–216, 313–331
 Kner-nyomda 83
 Kniewald Károly 158
 Knogler, D. 271
 Koháry István 74
 Kokas Károly 213
 Kókay György 57–59, 71, 183–185, 187–188, 193, 285–287, 318, 366–367, 368–369
 Kollányi Ferenc 90
 Kollár Ádám Ferenc 184
 Kollath (Koblath?) István 341
 Kollenicz András 198, 313–314, 316–317
 Koller József 13
 Kollonics Lipót 67
 Kolozsvári János 103
 Kolombán, Szent 157
 Komáromy Miklós 231
 Koncz Boldizsár 77
 Koncz Pál 332–347
 Kontz 125
 Kopácsi Sándor 186
 Kopcsányi Károly 16, 20–21
 Kopeczki Ferenc 266
 Kopperger Antal 340
 Koppi Károly 225
 Kordé Zoltán 288
 Kornéli Ambrus I. Holdmézesi Kornéli Ambrus
 Kornis Károly 132
 Koroknay Éva, Sz. 332
 Kósa László 231, 288
 Kosáry Domokos 285–287
 Kosáryné Réz Lola 70
 Kossuth Lajos 229
 Kostenszky Géza 31–32
 Kotsi Patkó János 125–127, 129, 132–135, 138
 Kotsi Patkó Jánosné 132
 Kotzebue, August Friedrich 125
 Kovachich István 200
 Kovachich Márton György 276
 Kovács Béla 200, 213, 219
 Kovács Máté 28
 Kovács Sándor, V. 101, 193
 Kováts Antal József 175
 Kozocsa Sándor 71
 Köhler, Hans Joachim 87–89
 Köhler, R. 163
 Kőkényesdi Zsuzsanna 78
 Kölcsény Ferenc 228
 Körmendi György 166
 Körmendy Kinga 94, 302, 367–368
 Kőrösi József 30–31, 33
 Kőszegfalvi Ferenc 83
 Közi-Horváth József 200
 Krämer, Sigrid 294–295
 Kránitz Béla 31
 Krauss, Herman 342
 Krausz András 59, 63
 Krausz Ármin I. Krauss, Herman
 Kräusz, József 342
 Kremer József 144
 Krenner Géza 152
 Krenner József 36, 40, 152

- Kresznerics Ferenc 7–11
 Kriesch Aladár 33
 Kringler Ferenc 341
 Kristeller, P. O. 295
 Kristó Gyula 287–288
 Kristolovecz János 200
 Kropf Lajos 256–257
 Krúdy Gyula 70
 Kulcsár György 115
 Kulcsár Péter 95, 169, 194
 Kultsár István 131–134, 230
 Kumorovitz L. Bernát 94
 Kuncz Adolf 31, 36
 Kund (magyar vezér) 232
 Kunossy 371
 Kurzböck, Joseph 170
 Kühár Flóris 158
 Küllös Imola 185–186
- Labarre, Albert 101–106, 108–112, 114, 264
 Lábás Olga I. Gombáné Lábás Olga
 Lactantius, Lucius Caelius Firmianus 261
 Laczkovics János 58
 Lajos, Szent (Toulouse-i) 97
 Lajos, I., Nagy (magyar király) 13, 357
 Lajos, II. (magyar király) 55–57, 232
 Lakatos Éva 83
 Lambertus, Bartholomeus 261
 Lamrich, J. 263
 Landerer-nyomda 270
 Lang (bíboros) 55–56
 Láng Ádám János 130
 Láng Jánosné 131, 133
 Láng (Lange) Lajos 342
 Langenstein, Martina Hugos von 163
 Langh, Johann 112
 Langus, Joannes 261
 Lanowy, Wincenty 325
 Lantos Adolf 308
 La Puente, Louis de 314
 Laschitzer, Simon 162
 Last, H. 244
 László, I., Szent (magyar király) 94–97, 304–305, 369–370
 László, V. (magyar király) 33
 László Gyula 370
 Latkóczy Mihály 31
 Latzkovits Miklós 115
 Lavynham, Richard 163
 Lázár (püspök) 60
- Lázár István Dávid 115
 Legato, Ray A. 153
 Legipontius, Oliver 206, 210
 Le Goff, Jean 161
 Lehman, Caspar 112
 Lehmann, Paul 52, 294
 Lehner Pál 324
 Leipen, N. 241
 Lendl, Fridrich 342
 Lengyel András 265, 362–365
 Lépes Bálint 313, 316
 Leskő József 172
 Lessing, Gotthold Ephraim 125
 Letenyei János 234
 Levárdy Ferenc 96
 Lewis, R. E. 162–165
 Libay 150
 Liess, Albrecht 52
 Lipót, I. (magyar király) 167, 211, 314
 Lipót, II. (magyar király) 123
 Lipsius, Justus 114, 211–212, 263
 Listius László 72–73
 Lisznyai Pál 263
 Livius, Titus 109–110, 248
 Lobzynski, Jan Dyonizy 315, 320
 Lochmann, Wolfgang 262
 Lohner, Tobias 315
 London, Jack 70
 Longère, Jean 159
 Longinos (Pseudo) 252
 Lorenz, Th. 249–251
 Lotario dei Segni (III. Ince pápa) 161–165
 Löffel, Andre 108
 Lőkös Péter 161–165, 294–295
 Lörintz Pál 60
 Luby kanonok 277
 Ludolphus de Saxonia 315, 321, 328
 Lugosi Döme 217
 Luis de Granada 315
 Luka György I. Szele Luka György
 Lukács László 116, 266–268
 Lukinich Imre 113
 Luther Márton 88, 109, 165–167, 265
- Mabillon, Jean 211
 McKay, A. G. 248
 Maccarone, M. 162, 165
 Madách Gáspár 72–73
 Madách Imre 69
 Madas Edit 85–87, 93–99

- Madas József 21
 Magos Ernő 234
 Magyar László 365
 Magyar László András 66–68
 Magyarai János 342
 Magyary Zoltán 144–145
 Maignau, Emmanuel 261
 Mairold, Maria 162, 165
 Major József 84
 Makay Bertalan 360–362
 Makfalvy Géza 31
 Makkabeusok (bibliai) 84
 Makowiczka, E. 239–240
 Mallechich Gáspár 200
 Málnási Ödön 276
 Mályusz Elemér 59, 305
 Mancinus, Leopoldus 324
 Mándi Márton István 338
 Mandonnet 159
 Mangin, Clement Cyriaque de 262
 Mano-Zisi, Katarina 91
 Manolescu, Radu 100, 103, 114
 Márai Sándor 70
 Marczali Henrik 58
 Margittay Tihamér 31
 Mária, Szűz 98, 158, 222
 Mária Magdolna, Szent 86
 Mária (magyar királynő) 55–56
 Mária Terézia (magyar királynő) 3, 33
 Marie de Bignoni 316
 Markos Béla 275
 Marnius, Cludius 259
 Marosi Ernő 95–96
 Marquard von Lindau 163
 Marsigli, L. 289
 Marsina, Richard 51, 53–54
 Martialis, Marcus Valerius 110, 249
 Martina, Henri-Jean 100, 102–105, 108–112,
 114–115
 Martinovics Ignác 58, 124
 Márton, Szent 94
 Márton, V. (pápa) 304
 Márton József 234
 Mártonfi Antal 353, 357
 Mártonfi József 128
 Masai, François 54
 Máté, Szent (evangélista) 85, 296–297
 Máté Imre 370
 Matijević 171
 Mátyás, I. (magyar király) 223, 232
 Maupassant, Guy de 70
 Maurer, C. 295
 Maurer Zsuzsa 44
 Mayer könyvkötő család 346
 Mayer Adolf 341, 346
 Mayr, Felix 324
 Medgyesi-nyomda 278
 Medgyesi Pál 278
 Medgyesi Sámuel I. Aranyos Medgyesi Sámuel
 Medick, H. 295
 Megret, J. 112
 Mehemet Ali 33
 Meier, John P. 296–297
 Meisleder Ferdinánd 313–314, 317
 Melancthon, Philipp 105, 109, 114, 165–167,
 291
 Melich János 144
 Melissus 254
 Mendlik Ágoston 15, 20
 Mennecke-Haustein, U. 295
 Mentelin, J. 259
 Mercati, Angelo 304
 Messerschmidt, Georg 260
 Mészáros Ignác 233–234
 Mészáros István 84, 186
 Metellus 242
 Mezey László 51, 95, 100, 157, 161, 196, 301–
 310
 Michalek Manó 171
 Michel, Albin 114
 Michl, Zacharias 108
 Mihálc Mihály 265
 Mihálc Tamás 59–60
 Mihalik József 40, 42–43, 139–144
 Mihály, Višniowiecki (lengyel király) 267
 Mikes János 176–178
 Mikes Kelemen 230
 Mikes Mihály 265
 Miklós, V. (pápa) 303–304
 Mikó Pálné 186
 Miksa, I. (német császár) 55–56
 Mikszáth Kálmán 70, 185, 362
 Mikulich, Henricus 266
 Mikulich Sándor 113
 Milichius, Jacobus 261
 Milkau, Fritz 100, 103, 112, 115
 Müller, Agatha I. Christie, Agatha
 Müller Jakob Ferdinánd 275–278, 283
 Minárik, Jozef 186
 Miske Kálmán 24, 151

- Miskolczi Csulyak István 106, 113
 Miskolczy György 128
 Misztótfalusi Kis Miklós 188
 Moesch Lukács 219
 Mogér Károly 60–61
 Mogyoróssy Gyula 230–231
 Mogyoróssy János 227–238
 Mogyoróssy Stefánia 233
 Mohácsi Mihály 340
 Mohay Sándor 31
 Mohlberg, L. C. 157
 Molière, Jean-Baptiste 1–12
 Molimier, A. 160
 Molnár Albert I. Szenci Molnár Albert
 Molnár Ambrus 186
 Monddière, Melchior 261
 Monok István 100–106, 114–116, 256–264
 Mont, Guilielmus 323
 Moore, C. N. 295
 Mór (pécsi püspök) 13
 Móra Ferenc 70, 185, 362–365
 Morelli, Federicus 259
 Morellus, Carolus 258–259
 Morellus, Claudius 259
 Moresius, H. 261
 Moretti, L. 250
 Móricz Zsigmond 69–70
 Mornay, Philipp de 166
 Morus Tamás 77
 Mossóczi Zakariás 112, 292
 Mózes (bibliai) 84
 Mozius, Christophorus 323
 Mozl Antal 225
 Mozl Pál 220, 224
 Mörsdorf, Klaus 301
 Muhoray Ferenc 275
 Munkácsi Bernát 31
 Munkátsi István Pál 292
 Muratori, Lodovico Antonio 314, 317, 320
 Musculus, Wolfgangus 259–260
 Müller, Jean 264
 Müllner, Benedikt 111
 Mündelheim, Nebridius 313
 Mydorgius, Claudius 261
 Nadányi Zoltán 370
 Nádasi Péter (álnév) I. Veres Péter, ifj.
 Nádasy Ferenc 113, 292
 Nádasi János 313–314, 316–318, 320–321,
 323–324
 Nádaskay András 84
 Nagy Anikó I. Deé Nagy Anikó
 Nagy Balázs 361
 Nagy Benjamin 20
 Nagy Éva I. Kincses Nagy Éva
 Nagy Géza 31, 257
 Nagy György 357
 Nagy Gyula 256–257
 Nagy Imre 290
 Nagy Iván 232, 267–268
 Nagy Lajos 70
 Nagy László 77
 Nagy László I. Peretsényi Nagy László
 Nagy László, Szelestei I. Szelestei Nagy László
 Nagy Márta I. Nikodémuszne Nagy Márta
 Nagy Mihály I. Solymosi Nagy Mihály
 Nagy Péter 108
 Nagy Sándor (ókori király) 361
 Nagydiósi Gézáné 69
 Nagykárolyi Etelka 70
 Nagyváti János 77
 Naményi Lajos 275–276, 278
 Naláczi (Nalátzi) József 124, 178
 Neander, Michael 262
 Nedeczky János 31
 Négyesy Szepesy Ignác I. Szepesy Ignác
 Neményi Ambrus 31
 Nemes Szép Márton 342
 Nemeskürty Erika 182, 185, 293–294
 Nemeskürty István 108
 Német Károly 217
 Németh 135
 Németh Gyula 287–288
 Németh Noémi 115–116, 256–264
 Némethy János 18
 Némethy Lajos 370
 Nepos, Cornelius 211, 249
 Nerva (római császár) 245, 248
 Neubarth J. 269
 Neudecker, Sigismundus 324
 Neuhold Jakab János 270
 Neumayr, Franciscus 320, 324
 Newhauser, Richard 302
 Nicephorus, Callixtus Xanthopulus 261
 Nickoll kiadó 58
 Nicolaus de Hannapes 315, 321
 Niculescu, Radu 186
 Niccolini, Domenico 259
 Nider, Johannes 163
 Nieremberg, Juan Eusebio 314, 316, 324, 330

- Niess, Joannes 321
 Nigrinus, Adam 112
 Nikodémuszne Nagy Márta 182
 Nikomakhosz 253
 Nimetz, Martin 340, 346
 Nivella, Sebastianus 261
 Nizet Ferenc 87
 Nobel Ármín 341
 Novak, Vilko 186
 Novikova, A. M. 186
 Nozdoviczky, Szeverin 268
 Nuzzo, Armando 348–349

 Nyási Demeter 306
 Nyéki Vörös Mátyás 348

 Ocsovszki (Otsowsky) Pál 178
 Odo (Cheritoni) 160
 Ojtozi Eszter 91, 169–170, 291–293, 351–352
 Oláh György 237
 Olinder, B. 254
 Oliver, J. H. 244
 Onophrius páter 218
 Oporinus, Joannes 262
 Orbán, IV. (pápa) 303
 Orbán, VIII. (pápa) 85, 171, 194
 Orczyak 226
 Ordódy Károly 199
 Orlay Bertalan 197–199, 201, 210
 Orosz 182
 Orosz Mihály 342
 Ovidius, Publius Naso 110, 211, 253, 353
 Ozeás (bibliai) 222

 Óry Miklós 125
 Österreicher, Jeremias 111
 Ötvös Péter 103

 P. mester I. Anonymus
 Paczka Ferenc 33
 Padányi Bíró István 292
 Padányi Bíró Márton 292
 Pákozdy Ferenc 83
 Paksi István 292
 Pál, Szent (apostol) 296–297
 Pál, Szent (Remete) 315
 Pál, II. (pápa) 303
 Pálffy Elemér 31
 Pálffy Miklós, gr. 33

 Pálffy Tamás 266
 Pálinkás Géza 302
 Pallagi Béláné 170
 Pallavicino, Sforza 315
 Pállya Celesztin 33
 Pállya István 225
 Palm Jozefa I. Bánffy Györgyné
 Palma Károly 233
 Palmer, R. E. A. 244
 Pálvölgyi Endre 203, 213
 Pantainos család 245
 Pantainos, Titus Flavius 245, 253
 Pap Henrik 33
 Pap Imre I. Kis Pap Imre
 Pap István I. Szatmárnémeti Pap István
 Pap János I. Szathmári Pap János
 Pap Sándor I. Szathmári Pap Sándor
 Pápai Páriz Ferenc 77, 212
 Papini Albert 217
 Papp Gábor 154
 Papp István I. Vetsei Papp István
 Papp Lajos 370
 Páriz Ferenc I. Pápai Páriz Ferenc
 Parsons, A. W. 245
 Parthenios 248
 Partinger, Franciscus 202, 320
 Passardi 175–176
 Passaviensis, Otto 315
 Pastorius, Joachim ab Hirtenberg 167–169
 Pásztor Lajos 197
 Patachich Ádám 277
 Pataki Dániel 132
 Pataki Ferenc 268
 Patius, Joannes 259
 Patkó Jánosné I. Kotsi Patkó Jánosné
 Patkó József 341
 Patrik, Szent 95
 Pauker Nyomda 186
 Paulini Márton 198
 Pausanias 239
 Pavel (Pauel), Johann 342
 Pavercsik Ilona 106, 108, 278
 Paxy Lajos 271, 274, 276–277, 279–280
 Paz, Jacobe Alvarez de 314
 Pázmándy Dénes 30
 Pázmány Péter 263, 366
 Pecz Anna 229
 Pecz Imre 229, 233
 Pécseli Király Imre 292
 Pegasus (mitológiai) 73

- Peitler Antal 15, 19–20
 Pekár Gyula 153
 Pekáry, Th. 244
 Peraldus, Guilelmus 321
 Pérényi József 5–6
 Pererius, Benedictus (Pereira) 263
 Peretsényi Nagy László 233
 Pergen (rendőrminiszter) 57–59
 Pergő Celesztin 132, 135
 Permay László 267
 Péter, Szent (apostol) 296–297
 Péter, Szent (Alkantarai) 315
 Péter Katalin 100–101
 Péter László 182, 362–364
 Péterffy Károly 305–306
 Petky-család 268
 Petky Dávid 268
 Petky István 268
 Petky József 268
 Petőfi Sándor 370
 Petrik Géza 269–271, 274–275
 Petrovics Elek 144
 Petróczi Kata Szidónia 74
 Petrőczy István 79
 Petrus von Ainstetten 162, 164–165
 Peucert, Caspar 166
 Pez, Bernard 315, 319
 Peze, A. 110
 Pezzana-nyomda 334
 Pfanner, M. 241
 Pfeifer, H. F. 242
 Pflueg, Gallus 112
 Pheidiasz 241, 253
 Philadelphus, Szent 219
 Piasek József 17
 Picard, J. 114
 Picus, Joannes 258
 Pierre de Reims 159–160
 Pietras, Leander 200
 Piget, Simeon 262
 Pillich András 364–365
 Pindarosz 249
 Pinelli, Luca 314, 320
 Pintér Ferenc 290
 Pintér László 69–70
 Pintér Magdolna 227
 Pintér Márta Zsuzsanna 2, 6, 11, 218–220, 224
 Piranesi 179
 Pirigyí István 173
 Piscator, Ludovicus 219
 Pischoff, Alexander 112
 Placher, Johann 342
 Platon 111, 212
 Platthy, J. 239–240, 242, 245, 249, 253
 Plautus, Titus Maccius 4–5, 225
 Plinius, Caecilius Secundus Caius 110, 241, 243, 245–50, 252–254, 261, 291
 Plutarkhosz 110, 251, 254
 Poch, Georg 114
 Pócs Péter 290
 Podhoránszky Dániel 313, 329
 Pogrányi József 31
 Poiret, Pierre 351, 352
 Polc, Jaroslav V. 307
 Polemaianus, Tib. Iul. Celsus 253
 Polonyi György 342
 Pomponius, Mela 264
 Pongrácz Mihály 197
 Ponte, Ludovicus de 322
 Pop, Mihai 186
 Poppy Mátyás 341
 Porzsolt Kálmán 29, 31–34, 36, 40
 Posalaki, J. 275
 Posner, E. 240
 Pósta Béla 144
 Potki János I. Kotsi Potki János
 Pozsár Annamária 116
 Prag, A. J. N. W. 241
 Pragest, Jacob. 168
 Prakaz, Joannis 166
 Prassol Dániel 342
 Praxitelész 253
 Pray György 157–161, 233
 Preszly Lóránd 364
 Prisca, Szent 95
 Priscianus, Caesariensis 264
 Priscianus, Franciscus 264
 Priscianus, Theodorus 264
 Privigyei Miklós 76
 Proctor, Robert 90
 Procurator Máté 358
 Prokopiosz 253
 Prónai Antal 217–218, 220–221
 Prónay Sándor 124
 Propertius 243–244
 Prótogenész 253
 Prottmann András 214
 Prunaeus, Jacobus Billius 259
 Pseudo-Longinos I. Longinos
 Ptolemaiosz, Klaudiosz 110, 260

- Puente, Ludovicus de 324
 Pulszky Ferenc 32, 35–36
 Pulszky Károly 31–32
 Pusch Ödön 217
 Püthagorász 249

 Quéniart, J. 295
 Quintilianus, Marcus Fabius 110

 Rábai István 278
 Rábai Sámuel 278
 Rabenau, Konrad von 165–167, 332
 Racine, Louis 7
 Rác Agnes 372–373
 Rác Sándor 135
 Ráday Gedeon 58
 Radisics Jenő 36, 143
 Radl, Gotthard 114
 Radnich Imre 292
 Radó 69
 Radó Antal 30–31
 Radó Polikárp 95, 157–158, 301
 Radvánszky 72
 Radvánszky Béla 36
 Rákhel (bibliai) 79
 Rákóczi-család 113
 Rákóczi Ferenc, II. (erdélyi fejedelem) 33, 76–77, 176, 211, 287
 Rákóczi György, II. (erdélyi fejedelem) 58, 256
 Rákóczi Zsigmond 370
 Rákosi Jenő 30–31, 36
 Rákosi Viktor 70
 Raleigh, Walter Sir 103
 Ramasetter, Karl 342
 Rampegolus, Antonius 315
 Ramus, Petrus 262
 Ranolder Neptun János 30
 Raphalengius, F. 262–263
 Rát Mátyás 184
 Ráth György 25
 Ráth Mátyás 368
 Ratzka Ferdinánd 342
 Raubitschek 253
 Rauchenfeld Lipót 341
 Reames, Sh. L. 93
 Récsy Viktor 31
 Rédiger Árpád 77
 Rees, B. R. 240
 Regina, Szent 95
 Regius, Johannes 263

 Reichenfeld Gábor 340
 Reichenfeld Jakab 340
 Reichenfeld Lipót 340
 Reisz József 17
 Reiszig Ede 30
 Rejtő István 185
 Rekettye Antal 342
 Reményi Antal 30–31
 Reményik Sándor 69, 370
 Renan, Ernest 233
 Rennauer Fülöp 270–271, 274, 277
 Réthy 182
 Révai Miklós 124, 128, 185
 Révay-család 75
 Révay Erzsébet 75
 Révay Ferenc 112
 Révész Imre 292–293
 Révész Kálmán 292
 Réz Lola I. Kosáryné Réz Lola
 Rhédey László 133–135
 Rhédey Mihályné 125, 132, 138
 Rhenanus, Beatus 261
 Rhianas 248
 Ribstain, Johann 112
 Ricci, Bartolomeo 314
 Richter 249
 Rick (?) „RÉK JUDAEUS COMPACTOR” 342
 Rictius, Matthaeus 266
 Riester, Gaspar 342
 Rimay János 72–74, 348–349
 Ritoókné Szalay Ágnes 108
 Roa, Martin de 314, 320
 Rodriguez, Alonso 314, 317, 323
 Rogatianus, Q. Flavius 252
 Róna-Tas András 287–288
 Rosenbaum, E. 246
 Rosnyai (Rozsnyai) Dávid 176–178
 Rowe, A. 240
 Rowe, Bryan 113
 Rozsinszki Ambrus 219
 Rozsondai Marianne 165–167
 Rublinger Ignác 270
 Rudnay Alajos 31
 Rudnay Béla 31
 Rudolf, P. R. 163
 Rueeus, Philippus 261
 Ruf, Paul 203, 294
 Ruffy Péter 370
 Rufus, Curtius 211

- Ruh, K. 162
 Rundl Antal I. Gründler, Anton
 Saenz de Aguirre, Josephus 322
 Sáfrán Györgyi 185
 Sagittarius, Johannes 111
 Salamon (magyar király) 33, 223
 Sallai Zsigmond 342
 Sallustius, Crispus 211
 Saluthio, Bartolomeo da 314
 Salzman 359
 Samaran, Charles-Robert Marichal 51
 Sambucus, Joannes I. Zsámboky János
 Sámuel (bibliai) 84
 Sandini, S. 275
 Sándor József 32
 Sándor Klára 288–289
 Sándor Lipót főherceg 59
 Sándorfi (Sándorffy) József 176
 Santandreaus, Petrus 260
 Sári V. 67
 Sarasa, Alonso Antonio 314
 Sashegyi Oszkár 367–368
 Sáska János 125, 132
 Sátor Péter 270
 Sauer, Abraham 344
 Saul (bibliai) 222
 Saurer, E. 295
 Savoyai Eugén I. Jenő, Savoyai
 Scaliger, Julius Caesar 67
 Schad, J. A. X. 234
 Schailles, H. J. 241
 Schannat, Johann Friedrich 306
 Schédius Lajos 64, 174–175, 178
 Scheeseus Károly 61
 Schefold, K. 250
 Schelken Pálma 365
 Schenda, R. 295
 Scherer Ferenc 227, 229, 237
 Schiffer, Johann 112
 Schiller, Johann Ch. 125, 233–234
 Schilling páter 167
 Schirmer, Johann 111
 Schlözer, August Ludwig 369
 Schmid János Miklós 269–277
 Schmitt, Charles B. 264
 Schmitt, J. Cl. 160
 Schneider, Karin 52
 Schneyer, J. B. 159
 Schobser-nyomda 89
 Schöner, Lazar 262
 Schönherr Gyula 36, 40, 43
 Schreckenfuchs, Oswald 292
 Schuert, Johann Andreas 113
 Schuhhardt, C. 250–251
 Schvammer János 342
 Schweitzer, Albert 70
 Scouville, Philippe 189
 Scribani, Carolus 321
 Scupuli, Laurentius 316, 323
 Sebestyén Gyula 44
 Seelmann Károly 352–358
 Seghers, Anna 70
 Segner Lajos 154
 Segneri, Paolo, id. 315
 Segneri, Paolo 320
 Sehy Ferenc 126
 Seidl Alajos 361
 Seidner 371
 Seiler, Joachim 320
 Seillers, E. 250
 Seld, Nicolaus 292
 Semayer, Vilibald 40, 144
 Seneca, Lucius Annaeus 77, 110, 211, 240,
 249–250
 Septimus Severus (római császár) 254
 Serfőző Lajos 288
 Severianus, Szent 157
 Severius, Szent 157
 Séverus, Alexander (római császár) 242
 Seybolt, R. F. 93
 Shakespeare, William 125, 138
 Shay, M. L. 171
 Shear, T. Leslie 245
 Sherwin-White, A. N. 245
 Sherwin-White, S. M. 245
 Sidonius Apollinaris 248
 Sigal, Pierre-André 190
 Sigray Ferenc 313
 Silagi, Gabriel 44
 Silvester a Mori 266
 Simai Kristóf 225
 Simai Ödön 5–6
 Simándi István 114
 Simény Borbála 132, 135
 Simon (pécsi püspök) 13
 Simon Efraim 341
 Simon Imola 343, 345
 Simon József 341
 Simonchicz Ince 278, 283

- Sindik, Nadežda M. 91
 Singer Száli 340
 Sinka István 370
 Sinkovits Imre 361
 Sípós Gábor 213
 Sípós József 362–365
 Sisson, M. A. 239
 Skolnik Mihály 340
 Skolnik Mihályné, Anna 340
 Slepejkij, Andrej 173
 Sloane, Hans Sir 168
 Smith, Thomas 112
 Smrtnik Benignus 313
 Snellius, Wilebord 262
 Soarez 212
 Socino, Moses 259
 Soech, Martinus Amadeus 63
 Solari tábornok 33
 Sollinger, Johann Paul 20
 Soltész Zoltánné 265
 Solymosi Nagy Mihály 75–76
 Sommervogel, Carlos 215, 317
 Somogyi Szilveszter 364
 Soós Imre 171
 Soós Márton 59, 65, 125
 Sophia, Szent 95
 Sopko, Július 51, 95
 Sörös Pongrác 334
 Spira György 367
 Stammler, W. 164
 Stanihurstus, Guilielmus 323
 Staphorst, Nicholas 168
 Staud Géza 2, 4, 218
 Steiner Ignác 342
 Stendhal (Henri Beyle) 70
 Steinhübel, Georg 108
 Stephan von Landskrona 163
 Stern, Marten 110
 Stojanovics György 341
 Stoll Béla 72, 74–75, 78, 108, 193
 Streibig-nyomda 269–270
 Streibig, Gregorius Joannes 268
 Strick, Anton 342
 Strobach, Hermann 186
 Strombacher, Oswald 342
 Stuart Mária (Skócia királynője) 233
 Suarez, Franciscus 260
 Suetonius, Caius Suetonius Tranquillus 110,
 242–243, 248, 254
 Sugár István 172, 200, 204, 213
 Sugár Sándor 31
 Sulla, Lucius Cornelius 243
 Supka Géza 143
 Susich Károly 90
 Süpek Ottó 6–7
 Syburgius, Fridericus 259
 Szabadné Szegő Judit 37
 Szabó Benedek 342
 Szabó Botond 302
 Szabó Dezső 288
 Szabó Ervin 142
 Szabó Ferenc I. Gönczi Szabó Ferenc
 Szabó György I. Váradi Szabó György
 Szabó György 338
 Szabó József 186–187
 Szabó Károly 88
 Szabó László I. Szentjóni Szabó László
 Szabó László, Cs. 370
 Szabó Miklós 7
 Szabó Róbert 186–187
 Szabó Zoltán 370
 Szacsvey Sándor 128
 Szafraniec, Kazimierz 325
 Szalay Ágnes I. Ritoókné Szalay Ágnes
 Szalay Imre 31, 33, 35, 139, 152
 Szalay Pál 31
 Szamosy László 154
 Szaniszló, Szent 95, 97
 Szapolyai János I. János, I., Szapolyai
 Szapphó 251
 Szarvasi Margit 171
 Szász Károly 139, 185
 Szászi Fr. 201
 Szathmári Pap János 351–352
 Szathmári Pap Sándor 269–270
 Szathmáry Károly, P. 257
 Szatmárnémeti Pap István 230
 Szauder Antal 19, 21
 Széchenyi Ferenc, gr. 58, 174, 236
 Széchenyi István 367–368
 Szecskó Károly 360–362
 Szegedi István 265
 Szegedi Lőrinc 1
 Szegedi Mihály 266
 Szegleti Ildikó 341
 Szegő Judit I. Szabadné Szegő Judit
 Székely József 131, 135
 Székely Józsefné 135
 Székely György 52, 220

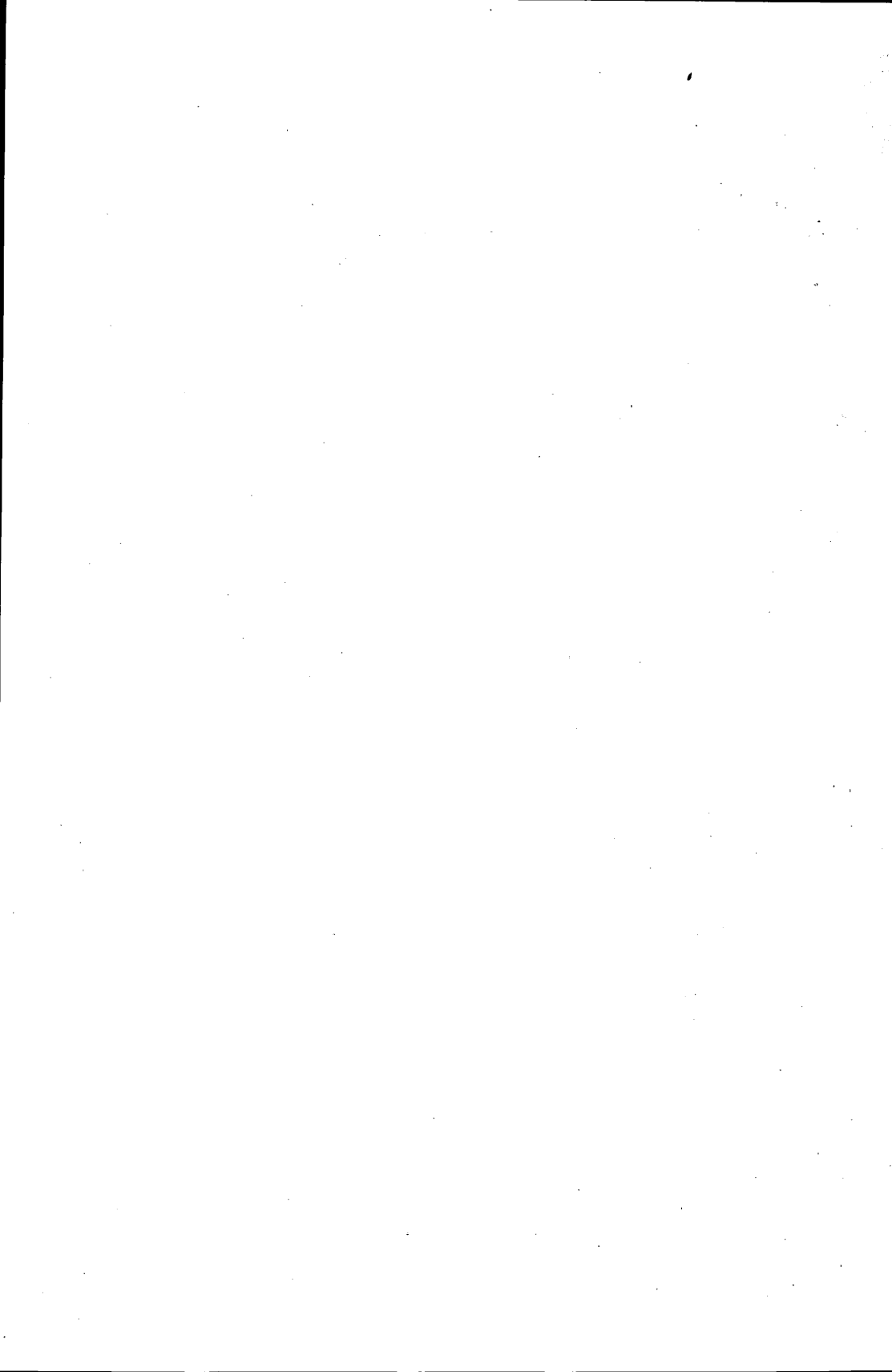
- Székely Sámuel I. Dobai Székely Sámuel
 Szekfű Gyula 285
 Zelei György (Szeli Luka Gy.?) 166
 Zelestei Nagy László 183–186, 274–284, 302
 Szeli Luka György 166
 Széll Kálmán 24–25, 28–29, 31, 36, 39–40
 Szénászky Mária 13–22
 Szenci Kertész Ábrahám 275
 Szenci Molnár Albert 74, 109, 292
 Szendi Éva 79
 Szendrey János 31
 Szenes 275
 Szentandrás Tokody István 234
 Szentirmai Sándor 306–307, 311
 Szentiványi Dezső 189
 Szentiványi József 283
 Szentiványi Márton 233
 Szentiványi Róbert 95
 Szentjóni Szabó László 234
 Szentmihályfai György 342
 Szentpáli Ferenc 74
 Szentpáli István 353, 357
 Szép Márton I. Nemes Szép Márton
 Szép Miklós 340, 343, 345
 Szepes Ignác 13–22
 Szepsi Csombor Márton 167
 Szerémi György 232
 Szerényi György 341
 Szervác, Szent 95
 Szigethy Vilmos, Sz. 364–365
 Szij Enikő 288
 Sziklay János 31, 70
 Sziksty András 268
 Sziksty Ferenc József 268
 Szilády Áron 185
 Szilágyi István 342
 Szilágyi Sámuel 283
 Szilágyi Sándor 25, 30–31, 55, 193–194
 Szilágyi Tönkö Márton 77
 Szilassy Cásár 363
 Szilvássy László 361
 Szily Kálmán 33
 Szily Pál 109
 Szinyei József 20, 30–31, 71, 198, 211, 229
 Szkhárosi Horvát Ádám 370
 Szkopasz 253
 Szmrecsányi Miklós 30–32, 36
 Szókratész 250–251
 Szombati Károly 340
 Szombati Pál 338, 340
 Szomor Máté 6
 Szomor Dezső 70
 Szontagh Gusztáv 286
 Szophoklész 249
 Szovák Kornél 85–87
 Sztáray Mihály 1
 Szőlősi János 342
 Szőlősi Pál 351–352
 Szőnyi György Endre 103
 Szörényi László 186
 Szűcs Jenő 231
 Szvatopluk 33
 Szvorényi Mihály 306
 Tacitus, Publius Cornelius 243, 246, 248
 Takács Sándor 217
 Tamás, Szent (Aquinói) 259
 Tamási Áron 69
 Tamkó Sirató Károly 294
 Tánács Mihály 234
 Tankó Miklós I. Debreczeni Tankó Miklós
 Taraczközi Ferenc 256–257
 Tarlatini, Antonio 320
 Tarnai Andor 95, 97, 184, 368
 Tarnóc Márton 101
 Tasner Antal 368
 Téglás Gábor 24, 31
 Telegdi György 90
 Telegdi János 90
 Telegdi Miklós 112
 Telekesy István 171–172
 Teleki Ferenc 128
 Teleki József 359
 Teleki Mihály 134
 Teleki Sámuel 134, 173–179, 358
 Temesvári Pelbárt 97, 161
 Tempfli József 369
 Terecy, Gregorz 315
 Terentius, Publius Terentius Afer 4, 224, 249
 Terényi (nagyváradi püspök) 33
 Terescsényi György 362, 364–365
 Teretius, Gregorius 324
 Tersztyánszky Dániel 184
 Tertullianus, Septimus Florens 260
 Tési Edit 4–5, 225
 Tesla Mihály 75
 Tessedik Sámuel 287
 Thaly Kálmán 30–32, 36
 Theophylactus 258
 Theuer, M. 253

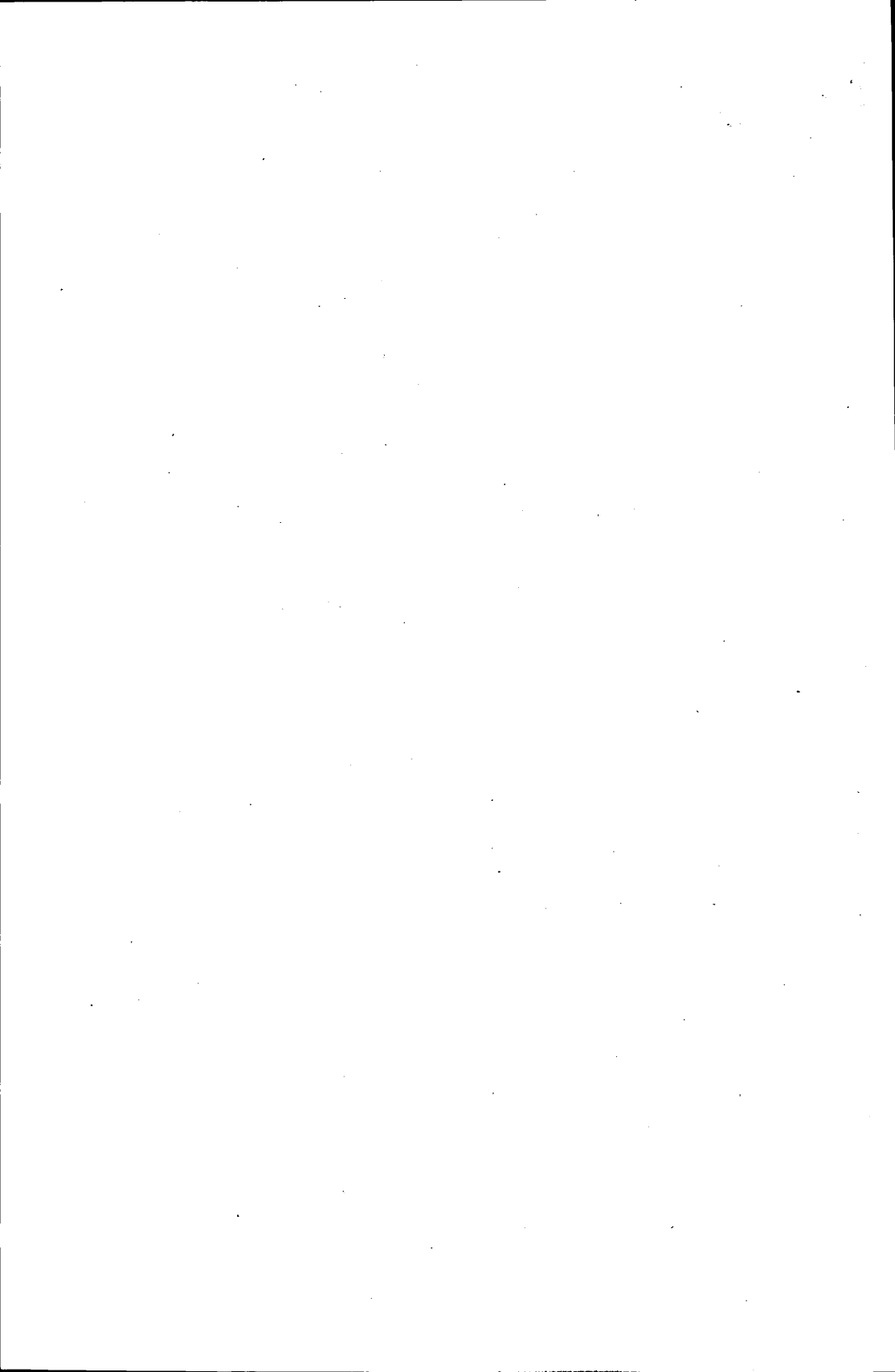
- Thiri Sámuel 79
 Thompson, H. A. 245, 252
 Thorday Sámuel 211
 Thököly Imre 76, 197
 Thurgonyi Iván Péter 361
 Thury Etele 352
 Thurzó György 112
 Thurzó János 56
 Tiberius (római császár) 242, 244
 Tiersch, H. 242, 246
 Till Antal 341
 Till József 341
 Tilman, Abraham 111
 Tiltsek tiszteletes 61
 Timon Sámuel 233
 Timót, Szent 95
 Timotheosz 250–251
 Tisicratis 254
 Tobías (bibliai) 84
 Tódor József 31
 Tokody István I. Szentandrási Tokody István
 Toldy Ferenc 84, 171
 Toldy László 30, 33, 147
 Tolsztoj 70
 Tomkowiak, I. 295
 Tonelli Sándor 365
 Tonk Sándor 116, 256
 Tornellus, Augustinus 316
 Tóth András 114, 193, 197
 Tóth Árpád 39
 Tóth Béla 70
 Tóth Ferenc 338
 Tóth István 370
 Tóth József 31
 Tóthfalusi Kis Miklós 265, 352
 Tókés László 369
 Tölcséry Ferenc 217
 Tölpp József 341–342
 Töltési István 269–270
 Tömörkény István 362
 Tönkö Márton I. Szilágyi Tönkö Márton
 Török József 157–161
 Traba, Nicolaus 307
 Traianus (római császár) 242
 Trattner-nyomda 278
 Trefort Ágoston 24–25
 Trinckel Zakariás 313–314, 322
 Tubach, F. C. 160
 Tunyogi Sámuel 75
 Túróczi-Irostler József 352
 Turóczy Mihály 269
 Türk, Sebastian 113
 Tüske István 340
 Tüskés Gábor 197–198, 185–186, 189–190,
 295–296
 Twissius (Twisse), Guilielmus 261
 Tzetzes 245
 Udvari István 169, 172
 Újfalusi Kata 76, 79
 Újlaki Antal 361
 Újvári Péter 365
 Ulászló, II. (magyar király) 55–57
 Ulpianus 240
 Ungár Anikó 131
 Unterkircher, Franz 51
 Ursinus Velius 56
 Váczy 182
 Vadianus, Joachimus 264
 Vajay Jeromos 281–282
 Vajda László 363
 Vajda Péter 228
 Valesius Sámuel 342
 Vallensem, Dionysius 262
 Vantrollerius, Thomas 258
 Váradai András 79
 Váradai Szabó György 77
 Várady János 166
 Varga András 115–116, 194, 201
 Varga Imre 1–12, 72–79, 84–87, 193, 218–
 219, 224, 369–371
 Varga Márton 60
 Varga Sándor 340
 Varga Zsigmond 145
 Varjas Béla 101, 108, 348
 Varjassy 149
 Varjú Elemér 17, 143–144, 152, 172, 308
 Várkonyi Ágnes, R. 285–287
 Váró Ferenc 257
 Varró, Marcus Terentius 247–250
 Vásárhelyi 356
 Vásonyi István 338, 341
 Vay Ádám 77
 Vazul, Nagy Szent 258
 Vedres István 129
 Végh Gyula 144
 Végh Imre 90
 Veit, Patrice 295, 325
 Vékony Gábor 52, 288–289

- Vencel, Szent 95, 98
 Verdelis, N. M. 245
 Verebéli Kincsó 186
 Veres Péter, ifj. 294
 Veress Endre 113
 Vergilius, Publius Maro 109, 243, 248–249, 291
 Vermigli, Petrus 258
 Vértessy Miklós 114, 193, 203, 216
 Vespasianus (római császár) 242, 253
 Veszprémi Mihály 342
 Veszprémi László 44–52
 Vetsei Papp István 230
 Vett György 76
 Vezin, Jean 157–158
 Victor, Hugo 233
 Victorius, Petrus 263
 Viczián János 364
 Vida, Alberti 338
 Vidmanová, A. 93
 Vidovits Ferenc 234
 Vitor, Hieronymus 55–56
 Vignon, Eusthatius 260
 Vigsius, Martinus 316, 322
 Vikár Béla 31
 Villon, François 72–73
 Virág Benedek 230
 Virág Mihály 18
 Viszolaicszky István 217
 Vítályos László 182
 Vitkovics Mihály 170
 Vittnyédi István 107, 114
 Vitus, Szent 94–95
 Vizkelety András 161–162, 164, 302, 309
 Voetius, Gispert 352
 Vogler, B. 295
 Voigt Vilmos 185–186
 Voinovich Géza 185
 Voit Krisztina 23–43, 139–156
 Vojdás János 18–19
 Votmits, Joseph 342
 Vörös József 361
 Vörös Mátyás I. Nyéki Vörös Mátyás
 Vörösmarty Mihály 69, 233
 Vutsák Ilona 229

 Waldmüller, Lothar 305
 Wallace, Edgar 70
 Walsh, James E. 89–90
 Waltz, Pierre 189

 Wangner, Jacob 267
 Wass Albert 70
 Weber Simon Péter 269
 Wegner, M. 246
 Wehli Tünde 44, 52–55, 95–96
 Weinzierl-Fischer, E. 162
 Weiss, Michael 111
 Weitzmann, K. 249
 Wein, E. 247
 Welter, J. Th. 160
 Wenckheim Ferenc 229
 Wenckheimi–Hund család 232
 Wendel, C. 240, 242, 246–247, 251
 Werbőczy István 110
 Wesselényi Miklós 125–126, 128–133, 137–138
 Wessetzky, V. 240
 White, A. N. 245
 Whycherley, R. E. 245, 252
 Wigeleb, Valentin 112
 Wilberg, M. 253
 Wilder, Thornton Niven 70
 Willem, Stephani 263
 Willmann, Matthias 266
 Wilman Erzsébet I. Kelemen Józsefné
 Wilt Antal 361–362
 Wilt, Franz 342
 Windisch Károly Gottlieb 184
 Winkes, R. 244, 249
 Winkler Apolló 111
 Winter, F. 241
 Wiszt, Caspar 108
 Wittek, M. 54
 Wlassics Gyula 23, 30, 33–34, 36, 38, 40–43, 142, 148
 Wodianer Arthur 33
 Wodianer Fülöp 83
 Wodka, Joseph 171
 Wolf, Heinrich 262
 Wolf, Johann 262
 Wolf József 275
 Wolff József 276–277, 282, 284
 Wolfgang, Szent 157
 Wosinszky Mór 40, 149–151
 Wrabetz, Franz 126
 Wütt, P. 274
 Wyclif, Joh 163

 Xenophón, Gaius Stertinius 245, 251–252

- Zala György 31
Zalka László 302
Zanchius, Hieronimus 261
Zanettus, F. 263
Zanger, Joannes 266
Zanker, P. 243
Zaskaliczky János 78
Závodszky Levente 305, 311
Zbiskó Ernőné 170
Zbiskó Károly 173
Zehenter, Paulus 321
Zeleny, R. 307
Zéno, Szent 157
Zepper, Wilhelm 262
Zetl, Paulus 320, 323
Zichy Gyula 21
Zichy János 42, 149
Zichy Jenő 36
Zichy Sára 268
Ziegenfuss, Werner 352
Ziessow, K.-H. 295
Zilahi János 79
Zilahy Károly 71
Zilahy Lajos 69–70
Zimics Ágoston 198
Zimmerman, Martin 169
Zimmermann Zsigmond 107, 114
Zimonyi István 288
Zoerard, Szent 98
Zonaras, Johannes 211
Zoványi Jenő 352
Zrínyi család 229
Zrínyi Miklós 33, 74, 103, 106, 113, 167–169, 366
Zuana, de 112
Zucchi, Niccolo 315
Zuckmayer 70
Zweig, Stefan 70
Zsámboky János 89, 112
Zsigmond, Szent (burgundiai király) 94, 157
Zsigmond (magyar király) 94, 96–97, 176, 223
Zsigmond, I. (lengyel király) 55–56
Zsigmond (legenda másoló) 94
Zsigray Julianna 70
Zsilinszky Mihály 31, 228, 237
Zsirkay 365
Zsiska Sándor 361
Zsoldos György, ifj. 340
Zsoldos György 340–341
Zsoldos Julianna 340

HA 1759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

108. évfolyam

1992

1

ARG

BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV- DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA DU LIVRE ET DE LA PRESSE

108. ÉVFOLYAM 1992/1. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.), közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj 1992-re 480 Ft.

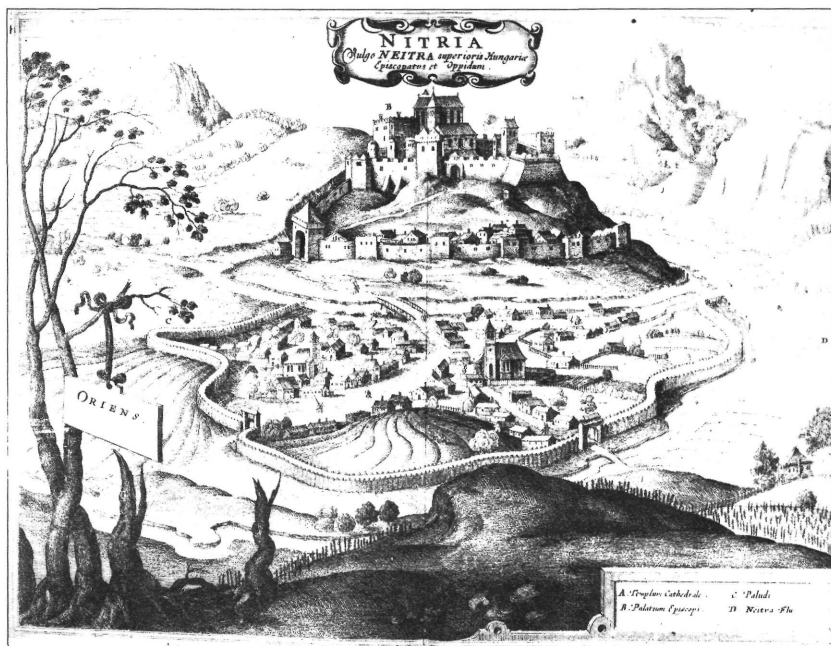
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 lüetés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

VÖRÖSMARTI MIHÁLY

MEGTÉRÉSE HISTÓRIÁJA

ARGUMENTUM

Könyv- és Lapkladó

A hitében megingott XVII. századi kálvinista prédikátor viaskodása önmagával, démonaival, környezetével a magyar irodalomban egy eladdig ismeretlen műfajt, a „megtérési önéletírást”, a „conversioni autobiographia”-t honosított meg. Vörösmarti írása egyrészt Bornemisza Péter Ördögi kísérteteit idézi, másrészt a vallomások önéletírások számára formálja át a magyar prózanyelvet.

A katolikusok gyalázásáért Forgách Ferenc nyitrai püspök börtönbe záratta Vörösmartit. Itt, fogságában ismerkedik meg a katolikus teológiai szakirodalommal, mindenekelőtt Bellarmino műveivel, s válik — olvasmányainak és Pázmány hatásos térítő munkájának eredményeképp — harcos ellenreformátorrá. A súlyos döntést, azt, hogy az igaz hit a pápistáké, Vörösmarti hosszú és kegyetlen önmarcangolás után, kétségek közt hányódva hozza meg. Ezt a folyamatot írja le veretes, Pázmánytól tanult nyelven a kortársak által renegátnak, pribéknek, hitelhagyottnak gyalázott szerző, tükröt tartva a ma olvasója elé: mit jelentett, jelent egy hit, egy eszme vállalása, illetve megtagadása, milyen morális kínokkal, következményekkel jár az átállás az ellentáborba.

Párbeszédés vitabeszámolói nyomán az olvasó résztvevője lehet egy-egy hitvitának, szakirodalmi hivatkozásai pedig e szellemi összecsapások európai hátterét rajzolják fel.

Ipolyi Arnold ma már könyvritkaságnak számító múlt századi kiadása óta nem jelent meg a história teljes szövege. *Nyerges Judit* és *Jankovics József* sajtó alá rendezése, mindenütt visszanyúlva a forrásokhoz, számos helyen javítja a korábbi kiadás fogyatékoságait, továbbá közli a közelmúltig elveszettnek hitt *Ajánlás* hiteles szövegét is. A XVI–XVII. századi hitviták szövevényes dogmatikai, patrisztikai, egyháztörténeti utalás-labirintusában *Geréby György* jegyzetei segítik az olvasót.

Az Argumentum Kiadó a humán tudományok köréből válogatja a gondozásában megjelenő köteteket.

A magyar kultúra gyökereit feltáró forrásmunkák, kézikönyvek, tudományos kuriózumok, a kutatások legújabb eredményeiről szóló tanulmányok, a közelmúlt művelődéspolitikai kérdéseit feltáró viták dokumentumai mellett népszerű klasszikusok kiadatlan vagy kevésbé ismert műveinek címei sorakoznak kiadói tervünkben.

Várható megjelenés: 1992. I. negyedév.

Bolti ára kemény papírkötésben 260,- Ft

Megrendelhető közvetlenül az Argumentum Kiadónál 20%-os árkedvezménnyel.

Cím: 1023 Budapest, Margit utca 2.

Telefon: 115-3217

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a Vörösmarti Mihály Megtérése históriája című kötetet ..... példányban, melyet kérek utánvétellel címemre megküldeni. Vállalom, hogy a megrendelt kötet(ek) árát és a postaköltséget kézbesítéskor kifizetem.

Dátum .....

A megrendelő cég vagy személy neve: .....

Postacíme: .....

Céges pecsétje vagy aláírása: .....

VARGA IMRE

Funkcióváltás iskolai színjátszásunkban

(Molière és a magyar vígjáték)

A reformáció Magyarországon is korán és széles körben meghonosította az iskolai színjátszás szokását.¹ Először német polgárságú városainkban játszottak antik és humanista szellemű darabokat, majd ezek mellett bibliai drámákat.

Az előadások kezdetben német nyelven folytak, a latin csak később nyert teret. A nemzeti nyelv használata megfigyelhető magyar vonatkozásban is. Sztárai magyar nyelven nyomtatta ki mindkét darabját, *A papok házasságáról* (1550) és *Az igaz papságnak tiköre* (1557), mint ahogyan a kálvinista Szegedi Lőrinc is a *Theophaniát* (1571), és magyarul szólalt az unitárius *Debreceni disputa* (1572), valamint a *Három ifjúról* szóló bibliai játék is, az 1670-es évek közepe tájáról.

Mikor az ellenreformáció jegyében létrejött jezsuita rend szembeszállt a humanista-protestáns nevelő-oktató rendszerrel és sajátos oktatási és nevelési elveket valósított meg, a színjátszást nem számúzta az iskolából. De mint ahogyan a rend egész tevékenységét a katolikus egyház szolgálatában folytatta, a színjátszást is ebben a szellemben irányította. Az iskolában előadott darabok a vallási-erkölcsi nevelést, emellett elsősorban a latin nyelv elsajátítását célozták. De szem előtt tartottak más nevelési szempontokat is, mint pl. a biztos fellépés, a beszédképesség kifejlesztését. Szórakoztatásra azonban hosszú ideig nem gondoltak. A 17. század közepe felé egyes darabjaikban megjelennek ugyan a főcselekmény feszültségét feloldani hivatott, nevetésre indító köznapi jelenetek, a közjátékok, majd az actio Bacchanalisticák, de a szórakoztatás szándéka csak a 17. század közepe táján kap hangot, az iskolajátszásban funkcióváltozás csak a század közepe után figyelhető meg.

Az iskolai színjátszásban a többi rend is a jezsuitákhoz alkalmazkodott. Változtatás nélkül sokáig az ő darabjaikat játszották, azokból merítettek inspirációt. A jezsuita hatás csak az iskolai játékok elvilágiasodása és magyar nyelvűvé válása idején csökkent, csak a 18. század közepe táján szűnt meg. Az újabb kutatások azonban azt mutatják, nem helytálló a jezsuita színjátszás elmarasztalása sem a magyar nyelvűség, sem az elvilágiasodás kérdésében.

Történeti tény, hogy az iskola falai közül kilépve a jezsuiták szívesen alkalmazták a latin helyett a vulgáris nyelvet. Így karácsonykor, virágvasárnapján, nagypénteki és úrnap körmeneteken, tehát a liturgikus cselekmények során. Már 1601-ben

¹ A protestáns iskolai színjátszásról: VARGA Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma*. Ep. 1988.

Vágsellyén a templomban térítő szándékkal előadott „comoediában” magyarul beszéltek, hogy a nép világosan megértse a katolikus hit vallástételeit.²

Az oktatás célkitűzése is latin nyelv központú, az iskolai előadások nyelve csak a 18. században kezd magyarrá válni, az bizonyossággal csak a század közepétől dokumentálható. Az előző időkből származó magyar vagy más vulgáris nyelven szóló programokból ugyanis nem lehet az előadások nyelvére következtetni. Az anyanyelven kinyomtatott programok azt segítették, hogy a latinul nem értő néző is tájékozódjék, mi történik a színpadon. Túlzás, tévedés a magyar nyelvű nyomtatványok alapján magyar nyelvű darabként elkönyvelni ezeket az előadásokat.³ Magyar előadásokra az olyan programokból következtethetünk, melyekben magyarul van megadva mind a szerepek, mind a szereplők neve.⁴

A jezsuiták magyar nyelvű iskolai előadásának első fecskéi eddigi ismereteink szerint Faludi Ferenc drámái.⁵ Ezt követőleg a rend felosztásáig (1773) Nagyszombatban még 7–8, Sárospatakon 8, Nagyváradon 14, Komáromban 5 alkalommal játszottak magyarul a jezsuita iskolások. De természetesen más helyeken is volt magyar nyelven előadásuk.⁶

Az előadások magyar nyelvűségét illetőleg a többi rendnél is a jezsuitákéhoz hasonló a helyzet.

Kivétel csak a csíksomlyói ferencesek esete. 1721-től dokumentálható színjátszásuk folyamatosan és kevés kivétellel magyar nyelven folyik. Igaz, hogy nagypénteki passiókat, misztériumokat, moralitásokat játszanak, de előadásait nemcsak bibliai előképekkel, példázatokkal, égi tanácskozásokkal szövik át meg át, hanem a mindennapi élet elrettentő vagy megtérést példázó jeleneteit, zsánerképeket is színre visznek. A pünkösdi búcsúk alkalmával rendezett produkciókban inkább, mint a húsvétiakban. Határozott és következetes magyar nyelvűségük a néptömegekkel való szoros kapcsolatban gyökerezik.⁷

A minoriták kantai iskolájában is korán kezdődik a magyar nyelven folyó színjátszás. Inkább feltételezés csak, hogy már a 17. századból van rá példa. Mert ha a *Jaj én hűt régentén* kezdetű töredékes drámát⁸ a stílusa, versformája és egyéb formai jegyei, az ortográfiája a 17. század negyedik negyedére, esetleg harmadik harmadára teszik, akkor az nem minorita, hanem jezsuita drabnak minősítendő. Kétségtelen

² „idiomate Ungarico, quo populus intelligeret clarissime” – (STAUD Géza: *A magyar jezsuita iskolai színjátékok forrásai. I. 1561–1773.* Bp. 1984. 342.)

³ Vö. JABLONKAY Gábor: *Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban.* Kalocsa, 1927.

⁴ L. pl. JUHAROS Ferenc: *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története.* Szeged, 1933.

⁵ *Caesar Aegyptus földjén.* (1749), *Constantinus.* (1750).

⁶ STAUD Géza: *i. m. I–III.* Bp. 1984–1988. Passim.

⁷ A ferencesek színjátszásáról l. *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma.* S. a. r. KILIÁN István – PINTÉR Márta Zsuzsanna – VARGA Imre. Bp. 1991. 43–99.

⁸ Kiad. a többi magyar nyelvű minorita dráma szövegével együtt a RMDE (Régi Magyar Drámai Emlékek) XVIII. 2. kötetében. S. a. r. KILIÁN István. Bp. 1989.

azonban, hogy a minoriták 1738-ban magyarul játszottak Kézdivásárhelyen.⁹ A ma ismert további 18 magyar nyelvű minorita dráma a 18. század közepe utánról való.¹⁰

A piarista színjátszás a rend működésének kezdeti évtizedeiben szellemében, tárgyválasztásában szinte egészen a jezsuitákat követte. A magyar nyelv művelésére, ápolására Cörver János rendfőnök biztatta rendtársait. *Methodusában* (1757) hívta fel figyelmüket, hogy a latin mellett a hazai nyelvet is műveljék.¹¹

A pálosok magyar iskoladrámái a 18. század második feléből származnak.¹²

Ahhoz, hogy az iskolai színjátszás funkcióváltása megtörténjék, az előadásoknak anyanyelvre, nemzeti, vulgáris nyelvre való átváltása mellett szükség volt az iskoladrámák elvilágiasodására is. Több-kevesebb világi vonatkozás számos iskoladrámában akadt már a 17. századi jezsuiták vagy más szerzetesi iskola játékában is. Elvilágiasodásról szólva azonban nem gondolhatunk személyes jellegű, valamilyen alkalomra készült, részeiben vagy egészében világi történelmi tárgyú, esetleg világi színezetűvé alakított bibliai témára. Az elvilágiasodás másféle profán tárgyválasztást, más előadásmódot, világiaknak szóló szórakoztató élményt jelent. A 18. század második felében az emberek nem igényelték, hogy a színjáték csak oktasson, példát mutasson hősi önfeláldozásra Istenért, az egyházért, a királyért, a hazáért vagy más magasztos eszméért. Valami mást kívántak. Ezt évtizedekre visszanyúló érvennyel is jól kifejezte az 1790-ben Pozsonyban eljátszott, nyomtatásban is napvilágot látott *A tisztségre vágyódók* előszava, amikor ezt mondja: „ezen játékban a mulatságot, mintsem az oktatást, mellynek a játékoknak tzeljának kellene lennie, kerestük.”¹³

A „multság”, a mulattatás nyomai ennél az időpontnál sokkal korábban feltűntek már, s fentebb utaltunk a közjátékokra, farsangi actiókra. A jezsuiták latin nyelvű színpadán a 17. században sokszor színre lépett farsankor a tréfacsináló Morio, a Bacchust kedvelő részeges, az emberi gyarlóság egy-egy képviselője. Az ilyen actiók lehetőséget adtak bizonyos értelemben a világi élet némely jelenségének a bemutatására. De ezek az actiók mégsem voltak világi, profán tárgyú darabok; legtöbbször a világi vétkek, a részegség, a hívságok elítélésével, Bacchus csúfos bukásával, az eszem-iszommal szemben a Jejunium (böjt) győzelmével, erkölcsi tanulással végződött az előadás.

Az actio Bacchanalisticák, a közjátékok mégis tartalmaztak világi elemeket, ha nem is mutattak olyan mértékben a színjátszás elvilágiasodása felé, mint a század dereka táján divatba jött antik darabok.

⁹ *A rendetlen szeretet bosszúja*. Kiad. uo. 2. sz.

¹⁰ A 17. század első, ill. második harmadából ránk maradt két úrnapi dráma: *Filius prodigus* (kiad. RMDE XVII. S. a. r. KARDOS Tibor – DÖMÖTÖR Tekla. I–II. Bp. 1960. 2. köt. 36. sz.), valamint a *Jesu Fily Mariae* (kiad. uo. 40. sz.). Ezek liturgikus cselekményekhez kapcsolódó darabok; a másodiknak minorita eredete kétséges. Bizonytalan, hogy a kantai minorita iskolához fűződnek a 17. század végén keletkezett *Comoedia generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum* (kiad. uo. 49. sz.) Vö. BUSA Margit: *Egy ismeretlen színjáték*. = ItK 1956. 187–196.

¹¹ FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Bp. 1899. 152.

¹² *A magyar nyelvű pálos drámák*. Kiad. RMDE XVIII. 3. köt. 1–4. sz. S. a. r. VARGA Imre Bp. 1990.

¹³ Kiad. *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai*. S. a. r. VARGA Imre. Bp. 1990. 10. sz.

A jezsuiták 1748-ban Ungvárott az *Aululariát* játszották.¹⁴ Plautust sejtethetjük a nagyváradi *Homo gloriosus* cím mögött 1759-ből.¹⁵ A latin nyelvet a Platus-fordításokban, -utánzatokban hamarosan felváltja a magyar. Időben elsőként ismert a *Mostellaria* átdolgozása Nagyszombatból.¹⁶ A *Pseudolus*nak jezsuita szellemben való átdolgozása a *Botfalvi* az 1760–1770-es évekből¹⁷

A század közepe táján másféle ihlető vígjátékforrások is megnyílnak. Az eperjesi *Historia Residentiae* az 1747-ben előadott *Schurdanus homo rupeus equestrem in ordinem recipi cupiens* című vígjátékkal kapcsolatban Molière-re utal.¹⁸ Molière azonban magyarul a jezsuitáknál még több mint 20 év múlva szólal meg – átdolgozásban, a *Fennhéjázóban*.¹⁹

Az iskolai színjátszásban a jezsuiták mellett a legfontosabb szerepet játszó piaristák útja az elvilágiasodás felé egyezik a jezsuitákéval. Náluk is volt latin nyelvű farsangi játék: előbb latinul, majd magyar nyelven Plautus- és Terentius-darabokat vittek színre.²⁰ Az expurgatóiokról, imitatioiokról és magyartításokról jó képet rajzol értekezésében Tési Edit.²¹

A minorita iskoladrámák száma jóval kevesebb a jezsuitákéénál és a piaristákéénál. A minorita drámagyűjtemények tanúsága szerint a profán, vígjátéki témában mégsem maradnak el amazok mögött. A minorita eredet azonban sokszor nem bizonyítható megnyugtató módon; többször csak az, hogy jelenlegi szövegüket a minoriták másolták le maguknak. Előadásuk sem mindig igazolható. Így pl. a *Hilaria deorum de Salacone sartorculo* című latin vígjáték, amely Molière *Urhatnám polgárrára* emlékeztet,²² inkább minősülhet komikus szándékú jezsuita alkotásnak, mint minorita szerzeménynek. A *Declamatio de Victore ebriosót* 1732-ben Kantán csak katalogizálták, de nem is magyarországon írták vagy másolták.²³

A 20 magyar nyelvű minorita közül a vígjáték műfajba 5 sorolható.

Van közöttük antik hagyományt folytató istenparódia (*Az Erdélyországban való borszükéről*, 1773.)²⁴ éppúgy mint Molière-i jegyeket magán viselő vígjáték (*Stolander a bálban*, 1774.; *Stolander procatör és négy mesteremberek a diétán*, 1774.; *Zsákos*

¹⁴ STAUD: *i. m.* II. 209.

¹⁵ STAUD: *i. m.* I. 327.

¹⁶ TÉSI Edit: *Plautus Magyarországon*. Bp. 1948. 22.

¹⁷ KÁRPÁTI Sándor: *Botfalvi. Egy ismeretlen vígjáték*. = ItK 1948. 50–73, 121–132.

¹⁸ „Placita Rheetorica cumprimis cum Galliarum Plautum Mollierum dato Schurdano, quod mirere, in vitam Bacchi feriis revixit.” – STAUD: *i. m.* II. 426.

¹⁹ Kiad. GRAGGER Róbert: *Molière a magyar irodalomban*. = ItK 1909. 327–352.

²⁰ PRÓNAI Antal – CSÁSZÁR Elemér: *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1678. előadott drámák jegyzéke*. = ItK 1915.

²¹ L. a 16. sz. jegyzetét!

²² KILIÁN István: *Latin nyelvű komédia a XVIII. század elejéről a Borsod megyei Levéltárban*. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve X. Miskolc, 1971. 383–433.

²³ KILIÁN István: *XVIII. század eleji komédia az iszákos papról és a részeges magisterről*. In: A Debreceni Déry Múzeum 1974. évi évkönyve. Debrecen, 1975. 779–804.

²⁴ Kiad. RMDE XVIII. 2. 10. sz.

furfangjai és a két vén zsupori, 1774.; *Kintses Násó bált rendez*, 1775.).²⁵ Ezek azonban nem közvetlenül származnak a francia vígjátékokból.

A 18. század második felében a szerzetesi tanintézményekben bemutatott vígjátékokkal kapcsolatban eredetiségről alig beszélhetünk. Ekkor azonban eredetinek minősült egy-egy kölcsönzött történet, ha a színpadon magyar nyelven szólt, magyar személynevekkel, hazai helyszínen játszódott. Az előadott darabok közt szép számmal találunk egyező motívumokat, azonos cselekménymozzanatokat, egész jelenségeket. A szövevényes összefüggések szálainak kibogozásával a kutatók sokat foglalkoztak, de nem mindig jutottak helyes, egyöntetű következtetésekre. Minthogy Molière is több antik vígjátéktemát, motívumot felhasznált, nehezen állapítható meg, hogy egy magyar „szerző” honnan merített, Plautusból, egyenesen Molière-ből vagy hozzájuk visszanyúló közvetítőtől, Holbergből, esetleg más ismeretlenről. Simai *Mesterséges ravaszágát* pl. azért tekintik egyesek a *Mostellaria*, mások a *Les fourberies de Scapin* adaptációjának, vagy fűzik mind a kettőhöz, nem zárva ki egy másvalamilyen közbülső forrást sem.²⁶

* * *

Kétségtelen, hogy a 18. század második felének legtöbb magyar vígjátéka az antik komédiaírók mellett Molière-hez kapcsolódik.

Molière magyarországi recepciójával elsőként Gragger Róbert foglalkozott.²⁷ Az ő és mások kutatásai alapján joggal mondhatjuk, hogy a 18. század második felében Magyarországon Molière volt a legismertebb francia drámaíró.

Vígjátékai közül a *Le bourgeois gentilhomme* szolgáltatta az első magyar Molière-adaptáció, az Egerben 1769-ben játszott *Fennhéjázó és maga sorsával meg nem elégedő embernek bolondsága*²⁸ alapját. Az iskolai oktatás szellemének megfelelő átalakítás ez, kissé megrövidítve; helyenként meg is egyezik az eredeti szöveggel. Az említett minorita vígjátékokon felül²⁹ a komédia indítékát, több elemét megtaláljuk a piarista Hagymási *Szemtelen nagyra vágyódásnak nevetséges csúfolása* (1775),³⁰ a nagyváradi nemesi konviktusi nevelő Gubernáth Antal *Nagyrahájázó Ordas Demeter* (1789)³¹ és Illei *Tornyos Péter* című³² (plautusi mozzanatok is tartalmazó) darabjaiban.

Molière népszerű komédiája volt a *Les fourberies de Scapin* is. A *Fennhéjázóval* kb. egy időben keletkezett első iskolai feldolgozása a *Comedia satis lepida*³³. Ez a

²⁵ L. RMDE XVIII. 2. 12., 14., 13., 15. sz.

²⁶ Vö. TÉSI: *i. m.* 25–30.

²⁷ *Molière első nyomai a magyar irodalomban.* = ItK 1909.

²⁸ Kiad. GRAGGER, = ItK 1909. 327–352.

²⁹ L. a 25. sz. jegyzetet!

³⁰ PERENYI József: *Két népies bohózat a XVIII. századból.* Vác, 1936.

³¹ RMDE. XVIII. 3. 9. sz.

³² GRAGGER Róbert: *Illei Tornyos Péterének forrásai.* = EPhK 1908. 588–598.

³³ TÉSI: *i. m.* 29–30.

Molière-darab ihlette a minorita *Zsákosi fufangjai*³⁴ adaptátorát, Hagymási Imre *Garabonczás Lászlóját* (1775),³⁵ Simai *Váratlan vendégét*³⁶ és *Mesterséges ravaszágát*.³⁷ *A Scapin tsalárdságai* címmel 1793-ban lefordította K. S. (Kibédi Sámuel), de nem iskolai előadás számára. 1799-ben Debrecenben el is játszották.³⁸

L'Avare című komédiájának Fejér György-féle átdolgozását a pozsonyi szeminárium papnövendékei szándékoztak eljátszani 1790 farsangján *Az öreg fősvény* címen.³⁹ II. József betegsége, halála miatt az előadás elmaradt. Nyomatásban azonban még ebben az évben megjelent, és a következő év farsangján a győri kispapok előadták.⁴⁰

A *Georges Dandin* című komédia magyar változatát is a császár betegsége akadályozta meg a színpadra kerülésben. Erről a játékról alább bővebben szólunk majd.

Molière komédiáit nemcsak katolikus egyházi férfiak olvasták, fordították, alakították, nemcsak szerzetesi iskolák növendékei, kispapok játszották. A Nagye nyedi Kollégium diákjai 1791-ben bemutatták Simai adaptációját, a *Mesterséges ravaszágot*. Molière két játékát, a *Le mariage forcét* és *Le médecin malgré lui*t pedig magyarra ültették át, és nyomtatásban is megjelentették.⁴¹

Az enyedi diákok Molière-fordításai már nem iskolajátékok. A 18. század utolsó évtizedének Molière-fordításai, átdolgozásai már nemcsak iskolai előadásra készültek. Simai *Gyapai Márton feleség-féltő gyáva lélek*⁴² (1792) című *Sganarelle*-fordítását nem iskolások, hanem hivatásos színészek játszották. Ez a darab is, akár csak a *Zsugori*⁴³, a hivatásos színészek műsorára került. Azért váltak „színpadképes” darabokká, mivel megtartották az eredeti művek szerelmi cselekményszálát, ellentétben az iskolai előadásokra szánt adaptációkkal, melyek éppen ezért nem jutottak el a világi színpadra.⁴⁴ Kivételt csak Illei *Tornyos Pétere* képez. Ezt több ízben is játszották. 1794-től azonban ez is letűnt a színpadról.

Hogy Molière 18. századi magyarországi népszerűségéről teljesebb képet alkothassunk, megemlíjtük, hogy Szomor Máté, a Kelemen-társulat színésze 1794-ben

³⁴ RMDE XVIII. 2. 13. sz.

³⁵ PERÉNYI: *i. m.*

³⁶ Magyar Museum I. Kassa, 1788–1789. Vö. CZEZCKO-PRÓNAI Antal: *Simai „Váratlan vendég”-e és „Mesterséges ravaszág”-a*. Bp. 1895.

³⁷ RME 351–396. S. a. r. ALSZEGHY Zsolt. Bp. 1914.

³⁸ SÜPEK Ottó jegyzete: *Molière válogatott munkái*. Bp. 1954. I. 470.

³⁹ RMDE XVIII. 3. 11. sz.

⁴⁰ BAYER szerint Simai *Zsugoriját* („... ama híres francia költő Molière után készített” darabját) akarták előadni, mely a Magyar Játékszínben 1792-ben jelent meg Pesten (I. 89–230.). Ez az állítás nem állja meg a helyét. Vö. *A katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma*. S. a. r. KILLÁN István – PINTÉR Márta – VARGA Imre. Bp. 1991.

⁴¹ A Kolozsvárott 1792-ben kibocsátott *Próba c.* zsebkönyvben jelentek meg *Az erőszakos házasság és A kéntelenségből lett orvos* címmel.

⁴² Megjelent Budán 1792-ben.

⁴³ Magyar Játékszín I. Pest, 1892. 89–230.

⁴⁴ *Magyar színháztörténet 1790–1890*. Szerk. KERÉNYI Ferenc. Bp. 1990. 71.

magyarrá fordította az iskolai előadásra márcsak témájánál fogva sem alkalmas *Amphytriont*. Fordítása azonban kéziratban maradt.⁴⁵

* * *

A felsorolt darabok száma mutatja Molière-nek a 18. század második felében az iskolai színjátszásban, a vígjáték műfaj elterjedésében játszott jelentős szerepét. Termékenyítő hatását jól láthatjuk az eddig figyelemre nem méltatott komédiában, Kresznerics Ferenc cím nélküli *Játékában*, mely az író autográf kéziratában maradt ránk.⁴⁶

Kresznerics Ferenc (1766–1832) teológiai tanulmányait a pozsonyi seminarium generaléban végezte, 1787–1790 között. Ekkorra már kialakult ott a magukat szorgalmasan művelő, idegen nyelveket tanuló, külföldi irodalmakat tanulmányozó kispapok lelkes csoportja, mely a magyar nyelv, a magyar irodalom fellendítését tűzte ki maga elé célul. Ennek egyik eszközeként a magyar nyelvű színjátszást tekintették. Tagjai ismerték – többek közt – a francia drámaírók munkáit. Kresznerics is szorgalmasan tanult franciául. Kilenc kötetre terjedő kézíratos jegyzetei között ott van francia nyelvtanulási jegyzete (*Lexidium Gallicum*, 1788)⁴⁷, Bossuet, Fleury, Calprenède, Louis Racine stb. mellett Voltaire több munkájának olvasmánykivonata.⁴⁸ Hogy Molière-t is alaposan ismerte, bizonyítja magyar játéka, mely azért foglal el külön helyet a magyarországi Molière-adaptációk sorában, mivel nem egyetlen darab átdolgozása, hanem Molière több vígjátékából készült kontamináció.

Az alapötletet, a játék nagy részét a *George Dandin*ből vette. Nem annak eredeti, a versailles-i királyi palotában játszott zenés, táncos, pásztorjelenetekkel tarkított, hanem a pár hónappal később a párizsi közönségnek bemutatott, udvari pompázatoságától, díszítményektől lehántott, leegyszerűsített változatából. A francia vígjáték a hiú, felfelé kapaszkodó ember, George Dandin komikumba fulladó története. Jómódú paraszt, aki egy dámát vett feleségül, és előkelő rokonsága miatt nem alkalmazhatja felesége fékentartására őseinek bevált módszerét, az elnászpángolást. Fiatal feleségének kacérságát, tisztességtelennek vélt szabadabb viselkedését akarja annak szülei előtt bebizonyítani. A vígjátékban felesége nem csalja meg, de rangján alul kötött házasságának áldozataként valami hideg, gyűlölködő ravaszsággal, kárörömmel, rosszindulattal, még nála is találékonyabb szolgálójának segítségével szégyenbe, sorozatos felsülésbe kergeti a felesége megalázásával magának tisztességet, nagyobb megbecsülést kívánó bamba, fajankó férjét. George Dandin három egymást követő felvonásban háromszor sül fel, igyekezetében mindig ugyanazon a módon: tudomást szerezvén a becsületét fenyegető dologról, igazságtévőknek felesége szüleit hívja a helyszínre. Felesége ravaszsága azonban mindannyiszor visszajára fordítja a dolgot: Dandin pácban marad, az asszony győztesként hagyja el a színteret.

⁴⁵ SÜPEK Ottó jegyzete: *Molière válogatott munkái*. Bp. 1954. II. 547–548.

⁴⁶ MTAK M. Nyelvt. 4 r. 11. II. 261–408.

⁴⁷ *Analecta philologica*. MTAK M. Nyelvt 8r. 8.

⁴⁸ SZABÓ Miklós: *Kispapok és a magyar irodalom*. Bp. 1938. 8.

Kresznerics vígjátékát a pozsonyi kispapoknak írta. Alkalmazkodnia kellett az egyházas szellemhez, a 90-es években is még elvárt gyakorlathoz. Mellőznie kellett a szerelmet, még férj–feleség viszonylatban is, főleg ha — mint jelen esetben — a házasság nem is volt problémamentes, ideális. Kresznerics adaptációjában a feleséget a házasságukból született, gavallérságra törekvő, költekező, apját és foglalkozását lenéző fiával helyettesítette. A harc az apa (Orbán) és fia (Rózsai) közt folyik. Minthogy a nő szerepeket mellőznie kellett, hiányzik a szobalány és az előkelősködő anyós. Ez utóbbi helyébe az elhunyt feleség apjának (Világos gróf) a barátját lépteti. Természetesen Orbánnak van szolgája (Getzi), Rózsainak is van szolgaféle tanítómestere. A George Dandin felesége körül legyeskedő udvarló helyett a szél-toló Sohónyai báró csinálja a bonyodalmakat.

Kresznerics játékának I. és III. felvonása lényegében a *George Dandin* imitációja. Bár vannak azonos szereplők, helyenként szó szerint egyező szövegrészek, fordításnak az átvett passzusok sem nevezhetők.

Kresznerics játéka is a főhősnek a helyzetről tájékoztató monológiájával indul. De Orbán nem jómódú paraszt, hanem kalmár, felesége már egy éve meghalt. Az előkelő dáma-feleséggel kötött házasságából itt van most a nyakán Rózsai „nagyságos úrfi”, aki „illetlen állapotnak” tartja apja foglalkozását; gavalléros életre vágyik, előkelő barátokra, úri társalgásokra. „Kenyérvesztő fiacskája” csak költi az apa jószágát.

Orbán panaszkodó monológiát félbeszakasztja a házából kisonó Gazsi, Sohunnai báró szolgája, aki nem ismerve Orbánt, kikotyogja, hogy urának kölcsönkérő követeként Rózsainál járt, nála szerencsés meghallgatásra talált, sőt, az úrfi szolgája is ígérte segítségét. (Mint Claudine Lubinne!) De nagyon kéri Orbánt, el ne szólja magát, mert Rózsai apja piszkosul fősvény ember.

Az alaphelyzet megváltozását tekintetbe véve ez a jelenet tökéletesen megfelel a *George Dandin* 2. jelenetének, bár a szó másról folyik. Molière gyakran alkalmazza azt a fogást, hogy valaki éppen annak fedí fel a titkot ismeretlenül, aki abban leginkább érdekelt. Kresznerics is ezt teszi, de Molière más darabjának mintájára; Gazsi beszéd közben le is szólja, ócsárolja Rózsai fősvény apját, mint ahogyan ez pl. a *Les fourberies de Scapin* III/3. jelenetében Zerbinette és Géronte esetében történik.

A 3. jelenet nincs meg Molière-nél. Orbán és a szolgája, Getzi között játszódik. Orbán szigorú parancsot ad a ház őrzésére; Getzi arról panaszkodik, hogy ura sokat kíván tőle, azt szeretné, ha egy időben szakács, kapus, kulcsár, sáfár, szolga is lenne, de csak egy szolgának veszi fel a fizetését. Mintha *A fősvény* III/1. jelenete lebegett volna Kresznerics előtt, ahol Harpagon az egy személyben kocsis és szakács Jakab mesternek ad utasításokat.

Ez után jön a *George Dandin* I/3. jeleneteként álló monológ, a helyzetértékelés: többet érne a somfabottal helyrehozni a dolgot; de hát az úri atyafiság megköti Orbán kezét. *George Dandin* és Orbán ugyanabban a pácban érzi magát.

Új az 5. jelenet. Rózsai szolgája megszerezte a Sohunnai bárótól kívánt kölcsönpénzt. Ezt a kimenetelt a *Le bourgeois gentilhomme* ihlette. Rózsai gavallérosságra törő álmait ismerjük meg ebből a jelenetből. Alinkai szolgájából itt lesz tanítómester, aki majd kioktatja őt a „cikornyás complimentekre”, hogyan kell gavallérokkal barátkozni, magát „cikornyásan ruházni”, gavallérosan pénzt költeni stb.

A 6. kimenetel az alaphelyzetnek megfelelő adaptáció a *George Dandin* I/4. jelenetéből. A két gróf kioktatja Orbánt az úri modorra, öltözetre, hogyan kell beszélni az urakkal és hogyan saját úri eredetű fiáról. Itt is akad szó szerinti fordítás, nyersebb hang Orbán reagálásában, amikor pl. nem akarja megérteni, hogy noha az ő pénze húzta ki a grófékat a csávából, neki kell szerencséjének tartania a „gavallérokkal való rokonságot”. És ahogyan felháborodnak Molière-nél de Sottenville-ek a lányukat ért gyanúsítás miatt, Kresznericsnél ugyanilyen sértésnek veszi Világos és Emődi gróf azt, hogy Orbán úri anyától született fiát pénzének meglopásával vádolja.⁴⁹ Rózsai szolgája, Alinkai persze letagadja a kölcsönkérés dolgát, és az ügyben érdekelt szereplők egymás között egyöntetűen a tagadás mellett döntenek. Így is történik a 9. jelenetben: mindenki ártatlan, mindenki tagad, és felesége rokonsága „rágalmai” miatt Orbánt kényszeríti, hogy a megsértett Sohunnyaitól bocsánatot kérjen. Ez utóbbi két jelenet – eltekintve a női szereplők kiiktatásától – a *George Dandin* I/5–6. jelenetének a pendantja. A találkozás és bemutatkozás, a felelősségre vonás, az önérzetes felháborodás és elégtétel követelés, Orbán pipogyasága, Rózsai jelenlétében való megalázkodó bocsánatkérése, melyett Világos gróf szavainak kényszeredett ismétlésével mond, nemcsak tökéletesen ugyanazt a hangulatot kelti, mint Molière darabja, hanem sokszor még a szavak is ugyanazok. Ezt a jelenetet mindkét darabban a főhős monológja követi és fejezi be.

A női szerepek és a szerelmi motívumok kiszűrése következtében Kresznerics játéknak II. felvonása más vágányon halad, mint *George Danin*, melyben a két pár széptevését, a főhősnek az erényes feleséget megjátszó Angélique ravaszága miatti újabb felsülését láthatjuk. (Felesége el is naspángolja, a botütések az asszony udvarlója helyett reáhullanak.)

Kresznerics az események menetébe jól beleillő felvonást szerkesztett három Molière-darab (*L'avare*, *Le bourgeois gentilhomme* és *Les forberies de Scapin*) jeleneteiből.

A felvonás első jelenete bizonyára magának a szerzőnek a találmánya. Rózsai átadja a kölcsönpénzt Sohunnyainak, és szükség esetére újabb pénzt ígér neki. Alinkai nem helyesli; figyelmezteti: mértékkel éljen a kölcsönzésben, ajándékozásban és ne költson túl sokat egyetlen gavallérra, hanem ajándékaival szerezzen több jóbarátot. A 2. jelenet monológ. Erősen emlékeztet a *Fősvény* monológjára. Veszedelmes az embernek a pénzt a házában tartani, a ládácskájában hevertetni – töpreng Orbán. Interestre szándékozik kiadni. Távozása előtt szolgájának a lelkére köti, senkit se engedjen be a házba Sohunnyai báró kivételével. De őt hallgassa ki, mit beszél a fiával. (Harmadik kimenetel.)

Orbán távollétében a báró valóban megérkezik. Azért jött, hogy adósságát számba vegye, éppenúgy, mint a *Le bourgeois gentilhomme*-ban teszi Dorante gróf Joudainnél (III/4.). Az elszámolás is úgy folyik, s hasonló eredménnyel végződik. Sohunnyai tartozása 83 arany, Dorante-é 15 800 font. „Mettez encore deux cents pistoles que vous m'allez donner, cela fera justement dix-huit mill francs que je vous payerai au premier jour.” Azaz magyar pénznemben Kresznericsnél: „Ezekhez adjon 17, tehát mindenestől kerek számmal 100 aranyt fog tenni, a' mellyet mennél hamarabb

⁴⁹ „Így gyalázní egy nemes vért!”, hangzik a felháborodás.

le fogok olvasni.” (Dorante 200 frankot kért, hogy kerek összeggel, 18 000 fonttal tartozzék.) Rózsai Alinkait, Joudain a feleségét igyekszik lecsillapítani az újabb kölcsön miatt. Előkelő barátai mindkettőjüket levették lábukról. Hogyne kölcsönzött volna Rózsai szívesen, mikor a báró esti társalkodásra invitálta őt Belentzei hercegéhez (II/5.)!

Még nem hagyta el Sohunnynai a házat, mikor Orbán közeledik. Alinkai figyelmezteti a bárót, hogy Orbán meg akarja verni, ha a házában kaphatja. A báró azonban fordít a dolgon, és összeszűrve a levelet Alinkaival, ők látják majd el Orbán baját (II/6.). Ez meg is történik a következő két jelenetben. Alinkai ugyanis, hogy Orbán a fia és a báró beszélgetését kihallgathassa, őt zsákba bújtatja, hogy így észrevétlenül lehessen az ajtó közelében. A megbeszélés szerint azonban a távozó Sohunnynai gyanúsna tartja a zsákot, meg akarja nézni a tartalmát, s mivel Alinkai ellenkezik, botot ragad. De ütlegei Orbánra zuhognak, Alinkai csak jajgat hozzá. A *Scapin furfangjai*-ban rakja meg alaposan a szolga zsákba bújtatott gazdáját (III/3.).

Orbán még nem búj ki a zsákból, mikor a helyszínre érkezik a gróf. Ez a 9. ki menetel, valamint a következő három utolsó Kresznerics munkája. Orbán nagyon restelli helyzetét, talán még fiával szemben is elnézne dolgokat, csak meg ne tudja szégyenét. Meglepetésképpen azonban a gróf ettől a pillanattól kezdve tárgyilagos, építő szellemű alakja a vígjátéknak. Megtiltja Rózsainak a báróval való barátkozást, a pazarlást. Orbán szolgája segítségével nagynehezen kikecmereg a zsákból. Bezeg a gazdája most nem bottal fenyegeti, szép jelzőkkel becézgeti, tallért csúsztat a kezébe, csak hogy esetét senki meg ne tudja tőle. Kresznerics előkészíti az utolsó jelenetben a III. felvonást is. Megtudjuk, hogy a gróf tilalma ellenére Rózsai elmegey a Sohunnynaitól bejelentett estélyre.

A III. felvonás – mutatis mutandis – a *George Dandin*-ből való. Az eredetinek 1–3. jelenetét, az éjszakai szerelmi találkozást, legalábbis az első felét, mellőzni kellett. A felvonás azzal indul, hogy a bakter éneke ébreszti fel a strázsálni (virrasztani) akaró Orbánt és szolgáját. Éjszaka van, és a sötétben ők egymást keresik. A helyzet még komikusabb, mint Molière-nél. Nemcsak összeütköznek, egymást kerülgetik; gyertyát akarnának gyújtani, de nehezen találják a taplót. Végre sikerül nekik világosságot csinálni, s megállapítani Rózsai távollétét. Orbán a szolgáját a grófért szalasztja. A kaput jól bezárván, maga az ablakban várja a fejleményeket. Meg is érkezik a jó hangulatú társaság. A kellemesen töltött estét emlegetik, Orbánt ócsárolják. Mint Molière darabjában, a hazatérők a kaput zárva találják. Ugyanaz a helyzet a két darabban. A kizárt Rózsai éppenúgy a szolgát szólítja, hogy kinyissa a kaput. Az ablakból Orbán jóleső kárörömmel élvezi hoppon maradt fiának kínos helyzetét. Ez elismeri bűneit, álnokságait. Fogadkozik, bocsánatot kér, javulást ígér. Esküdzik, kérleli, de mindhiába. Végül öngyilkossággal fenyegetődzik, s elhallgat. Az eddig fölényes Orbán mégiscsak megnézi, mi történhetett. De ahogy kilép a kapun, Rózsai és Alinkai beosonnak, őt kizárják. Most az ablakból visszaadják Orbánnak, amit az előbb tőle kaptak, a gyalázat akkor tetőződik, mikor az álmából felvert világos és Emódi gróf megérkezik.

Kresznerics azonban csak eddig a pontig követte Molière-t. Itt fordulat áll be a komédiában. Molière-nél a szülők elfogadják leányuk rágalmozó hazudozásait és Dandint alapos megleckéztetés után az „erényes” feleségétől bocsánatkérésre

kényszerítik; a grófék meghallgatják Orbánt, átlátnak Rózsai és Alinkai álnokságán, igazságot szolgáltatnak. Alinkait elkergetik, Orbán és Rózsai közt úgy teremtenek békét, hogy a fiút Emódi gróf magával viszi Párizsba. Igaz, sok kiadást okoz ez Orbánnak, de azzal vigasztalódik, hogy több pénzébe kerülne, ha itthon maradna.

Az igazságszolgáltatás keze eléri Sohunnyai bárót is, adósságai miatt bebörtönzik. Olyan váratlanul sújt le rá az igazságszolgáltatás, mint Tartuffe-re sújtott. Az utcán hazafelé mentében árestálja a rendőrség.

A játék kimenetelének irányváltozata érteti meg, hogy míg Dandin befejező monológjában nem lát más megoldást, mint „bele a vízbe fejjel előre” („c'est de s'aller jeter dans l'eau la tête la première”), Orbán záró szavai arra tanítanak:

„Ne végy, ha kalmár vagy nagyságos bóbítást.
Mert ez erszényedre szül jajos apadást.”

A 18. század második felében az iskolai színjátszás magyar nyelvűvé válásával, a bemutatott darabok tárgyának profanizálódásával egy időben és ezt követően a legtöbb magyar vígjáték azon a módon született, ahogyan Kresznerics a maga *Játékát* megalkotta. A vígjátékírók átvették egy idegen darab cselekményét. Nem változtatás nélkül, hanem az egyházas iskolai színjátszás hagyományaihoz alkalmazva azt, változtattak rajta. A többé-kevésbé átformált cselekményt sokszor máshonnan kölcsönzött cselekménymozzanatokkal, hatásosnak vélt jelenetekkel, új alakokkal, saját ötleteikkel (ilyen lehet Kresznericsnél a bakter énekeltetése) bővítették. Bizonyára sok átvett mozzanatot emlékezetből, közhelyként dolgoztak bele munkáikba. De ha nem, a kornak az eredetiségről alkotott felfogása szerint nem minősültek plagizátornak, ollózónak. A „Je prends mon bien, ou je trouve” elvének jóindulatú megvalósítói voltak.

Elvileg a sok – ismeretlen! – vígjáték közt lehettek eredetiek fordításai is. A címéből ítélve ilyenre gondolhatunk pl. a Sárospatakon 1768 farsangján játszott *Tök Mac Filkó* esetében.⁵⁰ A *Kocsonya Mihály házassága*⁵¹ vagy a *Borka asszony és György deák*⁵² folytatásos közjáték elvileg önálló előadásként is megállhatta volna a helyét és képviselhetné az antik és más idegen hatás nélküli magyar bohózatot, az eredeti magyar vígjáték egyik fajtáját. Ez utóbbi kettő alkalmas lehetne annak a fikciónak az alátámasztására is, hogy a magyar vígjáték a 18. században gazdagon kivirágzott közjátékaink kiszélesítéséből keletkezett. A források azonban határozottan intermediumoknak nevezik őket, „a magyar vígjáték közjátékainktól függetlenül jött létre, idegen darabok magyarátsa, fordítása révén.”⁵³

⁵⁰ KILLÁN István: *A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás Sárospatakon*. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XII. Miskolc, 1973. 163.

⁵¹ Kiad. RMDE XVIII. 3. 6. sz.

⁵² Kiad. RMDE XVIII. 2. 11B – önálló darabként.

⁵³ VARGA Imre: *Közjátékainkról*. In: Iskoladráma és folklór. Szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna – KILLÁN István. Debrecen, 1989. 164–165.

VARGA, IMRE

Un changement de fonction dans notre art dramatique scolaire*(Molière et la comédie hongroise)*

En guise d'introduction, l'auteur résume les origines de l'art dramatique scolaire en Hongrie. Ce genre, acclimaté par la Réforme, fut introduit par les Jésuites aussi, surtout en vue de l'éducation religieuse et morale des élèves et pour l'exercice de la langue latine. L'intention de divertir se manifeste seulement au milieu du XVIIIe siècle. Ce changement de fonction ne peut être observée qu'après le milieu du siècle. C'est au cours de ce siècle que l'art scénique de langue hongroise commence. Ce fut une des conditions les plus importantes du changement de fonction et de la laïcisation de l'art dramatique scolaire. Les traces de l'amusement apparaissaient déjà dans les intermèdes du XVIIe siècle, mais, à cette époque, il n'y avait pas de pièces traitant des sujets profanes. La route de l'art dramatique vers la laïcisation piariste et minorite était identique à celle des jésuites.

La plupart des comédies hongroises du XVIIIe siècle se rattachaient, outre les écrivains de comédie antiques, à Molière. A cette époque, c'est lui qui fut en Hongrie l'écrivain dramatique français le plus connu. Les acteurs d'école présentèrent de nombreux remaniements ou adaptations de ses drames. L'auteur du présent article analyse l'influence fertilisante de Molière dans la diffusion du genre comique par l'exemple d'une comédie, jusqu'ici négligée, de Ferenc Kresznerics (1766–1832), d'une pièce sans titre, qui était une cotamination fabriquée de plusieurs comédies, mais surtout une imitation de *George Dandin*, que l'auteur écrivit pour les séminaristes de Pozsony. L'étude s'achève par l'analyse détaillée de cette comédie en en tirant l'enseignement que les écrivains de comédies de l'époque modifiaient les pièces étrangères empruntées d'après les traditions de l'art dramatique ecclésiastique.

SZÉNÁSZKY MÁRIA

Szepesy Ignác kulturális tevékenysége

Pécs kultúrájának előzményei távoli időkre nyúlnak vissza. A település már a rómaiak idején várossá fejlődött és a vidék közigazgatási, kulturális centruma lett. A népvándorlás időszaka sem söpörte el, a honfoglalás után is hamarosan fejlődésnek indult. Szent István püspöki székhelyé tette Pécsset. Ettől kezdve az egyház kiemelkedő alakjainak jelentős szerepe volt a város kulturális életében. Moór,¹ Simon,² Kalán³ püspökök irodalmat, történelmet szerető és művelő főpapok voltak. A Nagy Lajos által 1367-ben alapított egyetem fenntartásához az akkori püspök, Vilmos anyagilag is hozzájárult. Janus Pannonius idején a város neve az ország határain túl is ismertté vált.

A török uralom megszűnése után Berényi Zsigmond papnevelő intézetet építtetett. Utóda Klimó György is sokat tett a városért. 1770-ben létrehozta a Collegium Historicumot, ahol Koller József vezetésével folyt a pécsi egyházmegyére vonatkozó iratok, források feldolgozása.⁴ Az 1773-ban alapított nyomda is az ő nevéhez kapcsolódik. 1774-ben, az országban elsőként, nyilvánossá tette az általa létesített könyvtárat, 1776-ban pedig megnyitotta az ország első leányiskoláját. Jelentős alkotásai azonban halála után elsorvadtak. Ennek ellenére tevékenységével – mely valóban jelentős volt – nagyon sok történész, kutató foglalkozott. Kevésbé ismert azonban az utódai közül kiemelkedő Szepesy Ignác alakja, munkássága. Méltánytalanul, hiszen Szepesy pécsi püspöksége idején olyan jelentős intézményeket hozott létre a városban, melyek többsége ma is működik.

Tekintsük át tehát, mely tetteivel érdemelte ki Szepesy Ignác azt, hogy a város ma is tisztelettel emlékezzék meg róla! Annál is inkább, mert éppen 1988-ban volt a nagy egyéniség halálának 150. évfordulója.

1 HAAS Mihály: *Baranya*. Emlékirat. Pécsset, 1845. 281.

2 GÁLOS Magda: *A régi Pécs szellemi élete*. Pécs, 1933. 5.

3 HAAS Mihály: *i. m.* 282.

4 BORSY Károly: *Kétszáz éves az Egyetemi Könyvtár*. = Dunántúli Napló 1974. okt. 13. 7.

Szepesy Ignác⁵ 1780. augusztus 13-án született Noszvajon,⁶ a család Eger közelében levő kastélyában. Az alsóbb iskolákat Eperjesen, Miskolcon és Egerben végezte. Tanulmányi előmenetele kimagasló volt, s hamar megnyilatkoztak jellemének kiváló tulajdonságai is, mellyel tanárai és társai megbecsülését is kiérdemelte. 1802-ben a pesti egyetemen bölcsészeti, a bécsi egyetemen pedig teológiai doktori oklevelet szerzett, 1803-ban pappá szentelték.

A papi pályán gyors sikereket ért el, 1805-ben már plébános volt, 1808-tól kanonoki kinevezést kapott. 1819-ben pedig Erdély püspökévé nevezték ki. Az eseményről a Tudományos Gyűjtemény is beszámol.⁷ Új egyházmegyéjében számos a nép megelégedésére szolgáló intézkedést tett. Papnevelésre, templomok építésére nagy összegeket áldozott saját jövedelméből.⁸ Végül mégis kényszerűségből távozott Erdélyből, mert az 1822. év elejére összehívandó zsinat előkészületeként nem javaslatokat gyűjtött össze, hanem teljes egyházmegyei törvénykönyvet készített. A művet a maga felelősségére kinyomtatta és ezt küldte el az 1822. szeptember 8-án megnyílt zsinatra.⁹ E törvénykönyvben¹⁰ Szepesy nemcsak az egyházi rendeleteket foglalta össze, hanem a kormány által kibocsátott mindazon rendelkezéseket is, melyek valamiképp érintették az egyház működését is. Művével, melyet ráadásul sem egyházi, sem világi cenzúra alá nem bocsátott, mind az állami, mind az egyházi vezetők haragját magára zúdította. Szepesy a több oldalról érkező támadások ellenére sem volt hajlandó visszavonni a *Statutát*, s végül a törvénykönyv körül levő huzavona hatására inkább távozott Erdélyből. A számára följánlott több püspöki szék közül ő a pécsit választotta.

A város és az egyházmegye örömmel fogadta a hírt, hogy új püspökük Szepesy Ignác lesz. Valószínű, ismerték hírét, eddigi tevékenységét és mindezek jó ajánlólevelnek bizonyultak számára. Reményük lehetett arra, hogy a három éve üres püspöki székbe nagy elődökhöz méltó utód kerül. A hangulatot, mellyel a város fogadta, jól példázza Egyed Antal költő üdvözlő verse:¹¹

⁵ Szepesy Ignác nevét mindig egy s-sel írta. Az irodalomban számos helyen, sőt sajnos még a pécsi Székesegyház előtt álló szobrának talapzatán is hibásan Szepessy szerepel. A tévedés onnan eredhet, hogy a család többi tagja valóban ilyen formában használta a nevet. Erre utal GERECZE Péter is *Négyny Szepesy Ignác báró pécsi püspök és emlékszobra Pécsen* című munkájának 16. oldalán.

⁶ Valamennyi forrás Egert jelöli Szepesy Ignác születési helyéül, de Borsy Károly kutatásai nyomán kiderült, hogy ez az adat téves.

⁷ *Tudományos Gyűjtemény* 1819. X. köt. 119.

⁸ GERECZE Péter: *Négyny Szepesy Ignác püspök és emlékszobra Pécsen*. Pécs, 1893. 5.

⁹ BORSY Károly: *A Lyceum nyomda alapítása*. (Kézirat.) 17. Forrása: HERMANN Egyed: *Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat*. Bp. 1936. 27. (Klny. a pécsi Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet ötödik Évkönyvéből.)

¹⁰ *Statuta Almae Diocesis Transsilvanicae Anno 1822 die 17-ma Aprilis in Synodo Dioecessana publicata, et Concordibus votis approbata*. Claudiopoli, Typis Lycei Regii. 352.

¹¹ *Hasznos Mulatságok* 1827. 5. 33.

„Nagy Méltóságú Báró Négyesi Szepesy Ignácz Úrnak az Erdélyi Püspökségről a Pécsire lett általtétetésére

Pécs! tedd le méltán felvett gyászodat,
A' felleg eltűnt, melly nyomott, egedről,
Mosolyogva néz rád szebb napod keletről,
Felejts lesújtó és nagy károdát.”

A város rangjához illő pompával akarta fogadni. A korabeli sajtó¹² jelezte ugyan, hogy mikor indult Erdélyből, de Szepesy szerénységére vall, hogy nem közölte, mikor érkezik Pécsre. Így történhetett, hogy 1828. február 24-én este 9 órakor váratlanul jelent meg a városban.¹³ Nézzük meg, jogos volt-e Pécs öröme? Milyen jellembeli tulajdonságokkal rendelkezett az új főpap, s hogyan kamatoztak ezek a város számára?

Szepesy papként a tőle megszokott lelkiismeretességgel végezte munkáját. Gondját viselte híveinek, papjainak egyaránt. Szuggesztív egyéniségének, remek szónoki képességének eredménye, hogy miséin zsúfolásig megtelt a templom. Rendkívüli emlékezőtehetségét bizonyítja, hogy három óra hosszan át is képes volt prédikálni mindenféle jegyzet nélkül. Ugyanez jellemezte országgyűlési hozzászólásait.¹⁴

Szepesy nemcsak Pécs, hanem az ország kulturális fellendüléséért is sokat tett. Elsősorban azt kell megemlítenünk, hogy politikusként következetesen harcolt a magyar nyelv államnyelvvé tételéért. Már 1822-ben javaslatot tett arra, hogy a szentmiséket magyar nyelven tartsák. Az 1825. évi országgyűlésen magyar nyelven szólalt fel. A magyar nyelv kényszerítés nélküli terjesztésének híve volt. Tekintettel volt a nemzetiségek önérzetére is, hiszen egyházi műveit az egyházmegye mindhárom nyelvén kinyomtatta, s maga is beszélte a nemzetiségi nyelvet. 1833. január 1-től¹⁵ elrendelte – a verőcei esperesség kivételével – a katolikus egyházi anyakönyvek magyarul történő vezetését. A magyar nyelv magas szintű oktatásának biztosítása érdekében javaslatot tett tanítóképzők felállítására. Egy magyar nyelvtankönyv készítését pedig anyagilag is támogatta.¹⁶

Szepesy Ignác maga is tudós volt. Számos cikket, könyvet írt. Fő műve a *Szentírás fordítása*, melynek hat kötetét saját költségén jelentette meg nyomtatásban, 1834-től 1836-ig. Tudományos tevékenységének elismeréseként 1830-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tanácsának tagja lett, 1831. február 15-én pedig tiszteletbeli taggá választották. 1832-től évi 600 forint támogatást adott az Akadémiának.¹⁷

A tudós püspök azt is látta, hogy megfelelő, erre a célra felkészítő oktatási intézmény nélkül tudományos munkát nem lehet végezni. A papok és világiak művelődését egyaránt fontosnak tartotta. Sok új falusi iskolát alapított. Gondoskodott a

¹² *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1827. Karátsony hava (dec.) 18. 48.

¹³ PEITLER Antal: *Négyesi báró Szepesy Ignácz... rövid életrajza...* In: *Egyházi beszédek...* Pécs, 1839. I. köt. XV.

¹⁴ PEITLER Antal: *i. m.* XXXV.

¹⁵ KISS Géza: *Harc a magyar államnyelvért a soknemzetiségű Baranyában.* = Baranyai Helytörténetírás 1978. 419.

¹⁶ FERENCZY Jakab – DANIELIK József: *Magyar írók életrajzgyűjtemény.* Pest, 1856. 236–237.

¹⁷ MENDLIK Ágoston: *Négyesi báró Szepesy Ignácz, pécsi püspök.* = *Hazánk* 1860. 188.

tanítók továbbképzéséről is. Ezeknél nagyobb jelentőségű azonban, hogy támogatta a várost régi vágyának elérésében, a felsőfokú képzés megindításában. A papnevelő intézetben 1828/29-től kétéves bölcsészeti tanfolyamot indított. Az intézetet világiak nem látogathatták, pedig sokan szívesen jelentkeztek volna a tanulók sorába. Tulajdonképpen a Helytartótanács¹⁸ is sugalmazta, hogy még két tanár alkalmazása esetén az intézet nyilvánossá tehető. Ez a lehetőség és a növekvő helybeli – nemcsak pécsi, hanem a környező, megyei – igények, párosulva a püspök tudományok iránti szeretetével és nagylelkűségével, eredményezték Szepesy elhatározását a kulturális élet fellendítését szolgáló felsőfokú iskola és az azt szolgáló intézmények létrehozására.

A két karú Lyceum együttes alapítását tartalmazó oklevél 1835. augusztus 8-án kelt, s már augusztus 27-én jóváhagyatott.¹⁹ Az alapítólevél a következő intézményekre terjedt ki:

1. A két-fakultásos jogi és bölcsészeti Lyceum
2. Püspöki nyilvános könyvtár
3. Lyceum nyomda
4. Tanítóképző intézet.

Szepesy 100 500 forintot áldozott a Lyceum-alapítványra. Több részletben tudta csak letenni az összeget a városnál. Az első 5000 forintot 1831. január 31-én helyezte el.²⁰

A könyvtártörténeti szempontból számunkra érdekes püspöki könyvtár története szorosan összefügg a Lyceuméval, hiszen a könyvtár végül az eredetileg a Lyceum számára készült épületet kapta meg otthonául. Tekintsük át ennek történetét!

A város és a megye régi óhaja, hogy ismét legyen főiskolai rangú képzés Pécsen, fokozatosan valósult meg. Alapja a papneveldehez csatolt bölcsészeti tanfolyam volt.

Szepesy a tanfolyam számára új épületben kívánt tanteremről gondoskodni. Amint a város erről értesült, fölhasználta az alkalmat régi vágyainak, a jogi karral ellátott főiskolának az elérésére. 1829. május 11-én memorandumot intézett a püspökhöz. A memorandum nem hárította az egész terhet a püspökre, csak általánosságban kérte, hogy a pécsi főiskola visszaállítására irányuló törekvéseket pártfogolja, támogassa, mert a polgárság a célra megkívánt nagy költség vállalására anyagilag gyöngye. Szepesy 1829. május 15-én írt válaszában közölte a várossal, hogy a Püspöki Lyceum épületét a város óhajának megfelelően olyan tágasra tervezteti, hogy a teológia és bölcsészeti szakokhoz jogi kar is csatolható legyen.²¹

Az épület munkálatai hamar megkezdődtek. A telket a város adományozta. Két felajánlott terület közül Szepesy azért választotta az Iskola utcában (Schulgasse) levőt, mert ez csendesebb volt, s a papnevelde épületéhez is közelebb esett. A telket tulajdonképpen a „normáliskola” udvarából választották le.

¹⁸ KOPCSÁNYI Károly: *A pécsi akadémia múltja és jelene*. Pécs, 1897. 8.

¹⁹ Az első alapítólevél, mely 1832-ben készült, csak a bölcsészeti karra vonatkozott.

²⁰ Bm. L. Pécs v. tanácsulése jkv. 350/1831.

²¹ CS[ERKÜTI] A[dolf]: *A pécsi jogliceum keletkezéséről*. = Dunántúl 1917. okt. 6. 3.

1829. május 24-én a helyszínen adták át a tervrajzot a püspöki uradalom prefektusának, Reisz Józsefnek, aki a püspököt képviselte. A város küldöttsége magával vitte a 393 négyszögölnyi telek és környékének térképvázlatát, a prefektus pedig az épület tervrajzát.²² Mivel itt egy síkator volt, a püspök óhajára az épület előtt utcát nyitottak, oly módon, hogy a területet lezáró telek kerítését beljebb helyezték, majd a város az utca kikövezéséről is gondoskodott.²³ A város kikötése az volt, hogy a létesítendő főiskolának ne Püspöki Lyceum, hanem Szepeszy Lyceum legyen a neve, mert ez a név a városra nézve halhatatlan.²⁴ A telken 40 000 p.forint – más források szerint 100 000 v.forint – költségen építette fel Szepeszy az épületet. A terveket Piacsek József készítette el. 1830-ban elkészült az épület, mely 1831. április 6-ától adott otthont a bölcsészeti karnak. Két év múlva pedig a jogi karon is elkezdhették az oktatás. A tanítás azonban akkor már nem az eredetileg e célra emelt intézményben folyt, mert Szepeszy közben alkalmasabb épületet is talált, a pálosok volt rendházát, melyet megvásárolt és saját költségén felújíttatott. Mikor elkészült, ide költözött a Lyceum, annak helyére pedig a püspöki könyvtár került.

Szepeszy könyvtárral való kapcsolata nem előzmény nélküli. Egri kanonoksága idején az egri közkönyvtárak felügyelője.

„A megyebeli könyvtár gondviselése bízatak reá, melyet fáradtságot és költséget legkevesebben sem kímélve rendbe hozza; a könyvek szerzőjének, s tartalmának névlajstromot, és bőr mutató táblákat készít, úgymint melyek nélkül a legnagyobb s gazdagabb könyvtár nem egyéb, mint egy sűrű, s bozotos erdő, mellyben kigázolhatási remény nélkül bujkál idestova az utas, továbbá olvasótermet nyitattott mellette, s ezt tulajdon költségéből szükséges bútorral látta el”²⁵

Hasonló munkát végzett Gyulafehérvárott a Batthyaneum könyvtárában is. Ő rendelte el a külön könyvtári célokat szolgáló épület építését, melyre 80 000 forintot áldozott. Nevéhez fűződik az állomány szakok szerinti felállíttatása és katalogizálása is. A munkát három év alatt Cseresznyés Antal végezte el.²⁶ Szepeszy ismerte tehát, milyenek kell lennie egy jó könyvtárnak.

A pécsi püspöki könyvtár létrehozása Klimó György püspök nevéhez fűződik. A 15 000 kötetes állományt a püspöki palota nyugati oldalán a toronyszerűen kiképzett épületrészben helyezték el annak idején. Az alapító halála után azonban utódai nem fordítottak gondot a gyűjteményre. Nemhogy gyarapították volna, hanem a könyvtárat felügyelet nélkül hagyták, így annak értékei veszendőbe mentek. Megszűnt a nyilvánossága,²⁷ s ekkor történt az éremtár kirablása is. Ilyen körülmények között Szepeszyre várt a feladat, hogy a könyvtár „második alapítójaként” életre

²² Cs[ERKÚTI] A[dolf]: *A püspöki líceum elhelyezésének első terve.* = Dunántúl 1917. szept. 27. 3.

²³ Dm. L. Pécs v. tanácsülési jkv. 1218/1829. máj. 11.

²⁴ Ez a halhatatlanság mára annyit jelent, hogy az épület utcáját, melyet később Szepeszy utcára változtattak, ma Leonardo da Vinci utcának hívják!

²⁵ HÖBE Károly: *Négyesi báró Szepeszy Ignác pécsi püspök élete.* = Egyházi Tár 1839. (XIII.) május 8. 277.

²⁶ VARJÚ Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár.* = MKsz 1899. 4. 142.

²⁷ HAAS Mihály: *i. m.* 314.

keltse a nagy múltú intézményt, s visszaadja régi fényét, melyről annyi dicsérő írás jelent meg valaha a korabeli lapokban.

Szepesy látta, hogy a könyvtár akkenti állapota elégtelen a meginduló felsőoktatás számára. Hamarosan cselekedett hát! Amikor elkészült a Fő utcában a Lyceum épülete, s az oktatás ott folytatódott, az eredetileg erre a célra szánt Iskola utcai épületbe költöztette a könyvtárat. Nem véletlenül emlegetik a könyvtár második alapítójaként,²⁸ hiszen benne az intézmény könyvkedvelő pártfogóra talált. Szepesy a felsőfokú oktatást is szolgáló könyvtár fejlesztését szívügyének tekintette. Nem elégedett meg azzal, hogy új, az oktatási intézményekhez közelebb eső helyre költöztette, hanem berendezéséről, az állomány feltárásáról is gondoskodott. Mindezekben támaszkodhatott egri működésének tapasztalataira. A berendezés értékét növelik Bartalits Mihály pécsi szobrászművész alkotásai, melyek a könyvtár emeleti termeiben nyertek elhelyezést. A kertben pedig az általa készített apostolszobrok állnak.

Szepesy tervszerű állománygyarapítási politikát folytatott. Különösen nagy figyelmet szentelt a folyóiratoknak, felismervén az új ismeretekhez való gyors hozzájutás jelentőségét. A könyvtárral kapcsolatos teendőkben kitűnő könyvtárosokra támaszkodhatott. A püspök figyelme 1832-ben fordult a könyvtár felé. Ekkor Finta György a könyvtáros. 1833. március 18-ától Vojdás János, a kisszeminárium volt spirituálisja kapta meg a prefektusi állást. Betegségére való tekintettel maga kérelmezte, hogy az állást elnyerhesse, miután Finta György Himesházára került plébánosnak.²⁹ Vojdás irányításával kezdődtek meg a katalogizálási és könyvtárrendezési munkák, melyeknek alapja a rendezés elvi és gyakorlati szempontjait tartalmazó – Szepesy által 1833-ban összeállított – ún. *Norma* volt. Teljes címe: *Norma Ordinandae publicae Bibliothecae Quinque Ecclesiensis. Posonii, 14-ta aprilis 1833.* A Klimó-könyvtár állományában a X. I. 2. jelzetű kolligátumba van bekötve. A *Norma* által előírt rendezés³⁰ képezi ma is a Klimó-könyvtár rendszerét.

Vojdás nem sokáig tevékenykedhetett a könyvtárban, mert 1835. április 8-án elhunyt. Utóda Virág Mihály lett.³¹ Az ő prefektussága alatt fejlődtek be a katalogizálás munkálatai. A katalógus hat kötetet tesz ki, ebből három betűrendes, három pedig szakok szerinti. Meg kell említenünk még Gradwohl Eduárd nevét is, kire a katalógusok tényleges megírása hárult. Mind a hat kötet az ő kézírásával készült.

A könyvtár az emelet négy északi termét foglalta el, ezenkívül a déli kapuhoz közelebb eső szoba és a mellette levő kisebb helyiségek szolgáltak még könyvtári célokra.

Mindezekről Szepesy Némethy Jánoshoz írt levelében tesz említést.³² A könyvek elhelyezésekor arra ügyeltek, hogy az egyforma nagyságúak és hasonló kötésűek egymás mellé kerüljenek. Így alakult ki Klimó könyveiből az „Aranyterem” és a

²⁸ FÉNYES Miklós: *A pécsi Egyetemi Könyvtár története.* In: Jubileumi Évkönyv. Pécs, 1974. 40.

²⁹ Pécsi Püspöki Levéltár 242/1833.

³⁰ A rendelkezések részletes elemzését lásd: FÉNYES Miklós: *A pécsi Klimó Könyvtár átrendezése az 1830-as években.* Pécs, 1965. 26.

³¹ Pécsi Püspöki Levéltár 418/1835.

³² Pécsi Püspöki Levéltár 746/1832.

„Hártyaterem”. A könyvek elnevezése a kötés táblájára utal, melyek egy részét fehér hártýába, illetve fehér, préselt dísznóbörbe, más részüket a gerincen valódi aranyozással dúsan díszítve barna borjúbörbe kötötték. Néhány szép kötés a helybeli könyvkötő mester munkáját dicséri. A fenti szobák egyben olvasóteremként is szolgáltak. A középső teremben, a tölgyfából készült, rokokó faragványokkal díszített könyvállványokon Szepeszy könyvei nyertek elhelyezést. A püspök a könyvtár állományát mintegy 4000 ajándékkötettel gyarapította. A Klimó által létesített s azóta kirabolt pénzügyjteményt és ásványtárat is tovább bővítette.³³

A könyvtár Szepeszy gondoskodása nyomán tehát az első alapító szellemének megfelelően ismét nyilvános lett, a város szívében, szép környezetben, jól feltárva működhetett. Erről számolt be Vojdás Szepeszyhez írt levelében³⁴:

„A nyilvános könyvtárban minden rendben megy. Naponta több-kevesebb olvasónk van, akik örömmel és gyönyörködve olvasnak. . . mindenféle könyveket és folyóiratokat. . . melyeket. . . a katalógus alapján kérnek.”

A könyvtár látogatói számára vendégkönyvet is nyitottak, hogy az olvasók nevüket és a könyvtárról alkotott véleményüket bejegyezhesék. A vendégkönyv elemzésével külön tanulmány foglalkozik.³⁵

Klimó halála után számos értékes könyv elveszett az állományból. Szepeszy okult ebből, ezért külön szabályokat állapított meg a könyvek védelmére. A *Norma* 2. pontja tartalmaz intézkedéseket a könyvek elvesztésének és rongálásának megakadályozására. Egy 1835-ben írt levelében pedig három hónapban szabta meg a kölcsönzések határidejét.³⁶ Látjuk, hogy jó gazda módjára figyelt a gyakorlatias dolgokra, s mindezt nem saját jövedelmének gyarapítására, hanem a Lyceum-alapítvány érdekében tette.

Szepeszynek a könyvek iránt érzett szeretetét bizonyítja, hogy figyelmet szentelt a gondolatok írásbeli rögzítésének. Rendkívül fontosnak tartotta a könyveket, a professzorok számára a tanszéken biztosította a tantárgy oktatásához szükséges olvasmányokat (tanszéki könyvtár!). Jó didaktikai érzékre vall azon intézkedése, hogy a tanár, hacsak lehet, könyvből és ne kéziratból tanultasson tanítványaival, hiszen kár a drága időt „az oskolában dictálással pazarlani.”³⁷ Az volt a szokása, hogy az év végi vizsgákon maga is megjelent. Minden tanév végén két papnövendéket kijelöltetett a tanárok által, hogy

„azok a bölcsészeti és hittani tudományokból fényes hallgatóság előtt vitatkozásokat tartsanak; a tételeket ki is nyomtatta, s a vitatkozókat öt-öt arannyal jutalmazta meg azon atyai tanáccsal, hogy azokon maguknak könyveket szerezzenek.”³⁸

33 PEITLER Antal: *i. m.* XXVI.

34 Pécsi Püspöki Levéltár 151/1835.

35 ASZTALOS Miklós: *A Püspöki Könyvtár vendégei 1835–1925.* = Dunántúl 1925. április 5.

36 Pécsi Püspöki Levéltár 418/1835.

37 PEITLER Antal: *i. m.* XVII.

38 SAUTER Antal: *Emléklapok B. Szepeszy Ignác. . . arczképének. . . leleplezési ünnepélyéről.* Pécs, 1869. 28.

Paptársait pedig arra buzdította:

„szabadon szólj, és ha tisztának találandod beszédedet, ne csak szóval közöld, hanem könyvben is, mert a magyaroknak erre szükségük van.”

Ranolder Neptun János³⁹ is Szepesy buzdítására készítette el *Hermeneuticae biblicae generalis principia rationalia christina et catholica* című művét. Minden papjától írásban kívánta könyveinek lajstromát is.⁴⁰

Szepesy másik, szintén a könyvkultúrát szolgáló intézménye a Lyceum nyomda létrehozása volt. Szepesy 1833-ban küldte el nyomdaalapítási kérelmét a Helytartótanácsához. 1834. június 19-i keltezéssel megérkezett a Lyceum nyomda engedélyokirata.⁴¹ Az új nyomda építési munkálatai 1836-ban kezdődtek meg. Az alapítólevél szerint a nyomda a püspöki javadalmak költségén, a „lyceum használatára nyitattik”, így az épületet is annak közvetlen szomszédságába telepítette Szepesy. A telek eredetileg a pálosok kolostorával és telkével összefüggő terület volt. A rajta levő épületet, mely valamikor a pálosok cselédjeinek szolgált lakhelyül, alakították át a nyomda céljaira. Életrajzírói szerint 50 000⁴² váltó forintot költött a püspök az intézményre. 1837-ben Szepesy a keleti és déli szomszédos ingatlant is megvette, hogy betűöntő műhelyt⁴³ létesítsen. Ezt azonban halála miatt már nem tudta megvalósítani.

A nyomda felszerelésében nagy segítségére volt Szepesynek Johann Paul Sollinger,⁴⁴ a bécsi királyi Egyetemi Nyomda vezetője. Ő szerezte be és küldte Pécsre a berendezéshez szükséges eszközöket, tájékoztatta Szepesyt a várható költségek nagyságáról is. Ezenkívül legjobb szedőjét, Nagy Benjamint⁴⁵ is a Lyceum nyomda rendelkezésére bocsátotta. Így aztán a korabeli viszonyok között magas színvonalú nyomdát sikerült létrehoznia. Négy sajtója, továbbá jelentős mennyiségű és meglepően változatos stílusú betűanyaga bármilyen nagy munka elvégzésére is alkalmassá tette. Nagy Benjamin is szakmáját szerető és ismerő factornak bizonyult. A munkássága alatt készült műveket szép, ízléses tipográfia, tiszta nyomás jellemzi.

Szepesy Ignác 1838. július 16-án halt meg, az általa létrehozott intézmények azonban túléltek őt.

Az eredetileg a Lyceum számára emeltetett épület ma az Egyetemi Könyvtárnak ad otthont, benne a Klímo- és a Szepesy-gyűjtemény különgyűjteményként megtalálható. A könyvtár a közelmúltban új épületszárnyal bővült. A 160 évvel ezelőtt emelt könyvtárat „kinötte” az intézmény, s ezért a volt Belvárosi Iskola épületét is

³⁹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái XI.* Bp. 1906. 542–545.

⁴⁰ MENDLIK Ágoston: *i. m.* 137.

⁴¹ KOPCSÁNYI Károly: *i. m.* 133–134. közli a latin nyelvű szöveget.

⁴² Más források 30 000 forintot említene. Az eltérés valószínűleg átszámítási problémákból adódik.

⁴³ PEITLER Antal: *i. m.* XXIV.

⁴⁴ A Sollinger által írt levél a Pécsi Püspöki Levéltárban található, 652/1836. számon. Magyarra fordította BORSY Károly.

⁴⁵ Életrajzával Borsy Károly foglalkozott.

a könyvtár rendelkezésére bocsátották. Ez az az iskola, melynek udvarából annak idején a könyvtár — illetve eredetileg Lyceum — céljára telket választottak le.

A Lyceum nyomda szintén tovább működött Szepesy halála után is. 1856-tól bérebe adták, majd Zichy Gyula püspök tulajdonába került. 1911. március 12-étől a Pécsi Katholikus Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság üzemeltette a nyomdát az épületben, mely jelenleg a Híradástechnikai Gépgyár Elektrotechnikai Gyáranak ad otthont.

Szepesynek gondja volt a város szépítésére is. A székesegyházon végzett munkálatok, a sétatér létrehozása is az ő emlékét idézik. A városháza építéséhez is hozzájárult.

A pécsi teendők mellett jutott energiája országos gondok megoldására is. Aktívan vett részt az országgyűléseken. Harcolt a magyar nyelv államnyelvvé tételéért. Miközben ő maga jelentős tudományos munkát végzett, támogatta más tudósok és a Magyar Tudományos Akadémia munkáját is. Mindezt úgy tette, hogy maga szerényen élt. „Az öltözetben — asztalanál — házi eszközökben udvari cselédjeiben minden fényűzést került.”⁴⁶

A felsoroltak mind azt bizonyítják, hogy Pécs sokat veszített volna, ha annak idején Szepesy nem ezt a várost választja működési helyének.

Pécs nem is mulasztotta el, hogy háláját kifejezze. 1833-ban a Lyceum telkének délkeleti sarkán félkör alakú kőmedencével csorgókutat létesített a város, melyet az alapító Szepesy tiszteletére Szent Ignác szobrával díszítettek.⁴⁷ 1834. április 15-én⁴⁸ arcképét helyezték el a városháza tanácstermében. A Lyceum tanítványai által írt dicséző sorok összegyűjtve nyomtatásban is megjelentek. 1869. július 16-án a tanítóképző intézetben tartottak nagyszabású ünnepséget⁴⁹ a püspök arcképének leleplezésekor. Az ezen alkalomra készült kiadványban számos vers, méltatás jelent meg Szepesyről. 1893. október 21-én pedig felavatták az alakját őrző ércszobrot, melyet Kiss György pécsi szobrászművész készített el.⁵⁰ A szobor leleplezése alkalmából a Pécsi Napló 1893. évi 256. száma rendkívüli mellékletet adott ki Szepesy méltatásával. Utcat is neveztek el róla.

Nem maradt el munkájának országos szintű elismerése sem. 1835-ben a Szent István vitézrend közép-keresztjével tüntették ki.⁵¹ 1836-ban pedig 17 vármegye óhajának eleget téve

„Szepesynek az ország részére tett alapítványát törvénybe iktatták, ily dicső tettnek örök hálaival való megtiszteltetését óhajtván.”⁵²

⁴⁶ HÓBE Károly: *i. m.* 280.

⁴⁷ MADAS József: *A pécsi pálosrendház (jelenleg Széchenyi Gimnázium) telkének kialakulása.* = Pécsi Művészeti Szemle 1971. 2. 21.

⁴⁸ KOPCSÁNYI Károly: *i. m.* 26.

⁴⁹ Az ünnepségen elhangzottakat SZAUTER Antal említett műve (l. a 38. sz. jegyzetet) tartalmazza.

⁵⁰ GERECZE Péter: *i. m.* 21.

⁵¹ Udv. R. kelt 1835. május 21-én. 7181/461. Közli: KOPCSÁNYI Károly: *i. m.* 26.

⁵² A kérelmet Pécs városa indította el.

Halála után a Magyar Tudós Társaság emlékülést tartott, melyen a Bitnicz Lajos által írt emlékbeszédet Czuczor Gergely olvasta fel.⁵³

Ma Pécs városában csak szobra őrzi emlékét. A püspök méltó lenne arra, hogy az egykori Szepesy utca ismét az ő nevét viselje. A Pécsi Városvédő Egyesület néhány tagja tett is ilyen irányú javaslatot. Halálának 150. évfordulója alkalmából 1988. november 3-án a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában emlékülést tartottak.

SZÉNÁSZKY, MÁRIA

Die Kulturtätigkeit von Ignác Szepesy

Unter den Erzpriestern der südtransdanubischen Stadt Pécs (Fünfkirchen) ist das Leben und die Tätigkeit des Bischofs von Pécs, Ignác Szepesy (1780–1838) weniger bekannt: seit 1819 war er Bischof in Siebenbürgen, seit 1822 Bischof von Pécs. Der Verfasser zählt die wichtigeren Momente der kulturellen Tätigkeit von Ignác Szepesy auf. Die Reihe derer begann mit seinem Kampf für die ungarische Sprache. Auf Grund seiner Artikel, Bücher und Übersetzungen wurde er 1831 zu Ehrenmitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften erwählt. Während seiner Arbeit als Schulorganisator hielt er im Seminar einen zweijährigen Lehrkurs für Philosophie. Sein Hauptwerk war aber die Stiftung des Lyceums in 1835; auch die Bibliothek des Bistums bekam ihren Platz im demselben Gebäude. Die Abhandlung beschäftigt sich mit der bibliothekarischen Laufbahn von Szepesy: zur Zeit als er Domherr zu Eger (Erlau) war, war er Inspektor der öffentlichen Bibliotheken von Eger, später war er in der Bibliothek des Gyulafehérvärer Batthyaneum tätig. Szepesy wurde der „zweite Begründer“ der Bibliothek von Pécs, die nach dem Tode Klímo's zurückfiel. Er sorgte für ihre Einrichtung und für die Eröffnung ihres Stocks. Er ließ den Stock planmäßig ergänzen. Er konnte sich damals auf gute Bibliothekare stützen. Er machte die Bibliothek wieder öffentlich. Am Ende beschäftigt sich die Abhandlung mit seiner Tätigkeit bei der Begründung des Druckerei des Lyceums.

⁵³ BITNICZ Lajos: *Emlékbeszéd báró Szepesy Ignác igazgató és tiszteletbeli tagfelett.* In: Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 4. Budán. A Magyar Kir. Egyetem betüivel. 1840. 117–225.

VOIT KRISZTINA

A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. I.

„Hazánk nagysága, jövője, fénye, dicsősége lényeges részben attól függ, mennyire leszünk képesek az ország minden részében belterjes kulturális élettel bíró nagy magyar gócpontokat teremteni. . . . Ahol erre a nagy célra nem elég a társadalmi erő, ott az államnak és első szerveinek: a törvényhozásnak és a kormánynak kell megadni a feltételeket, megteremteni az intézményes biztosítékokat. Ez olyannyira a nemzet érdekébe vágó feladat, mely elől semmiféle akadályok kiszínezésével kitérni nem szabad.” . . .
„Ez a közéleti nemzeti eredmények elérésének is igazi legyőzhetetlen fegyvere.”¹

I.

E gondolatokat Wlassics Gyula fogalmazta meg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének 1904-ben Temesvárott tartott közgyűlésén. Az elnöki megnyitó beszéd egy több évtizedre visszanyúló, sikerekben gazdag kultúraszervező folyamat elveit és politikai indítékait szögezte le. A felismerés nem Wlassics érdeme, mintegy húsz esztendővel korábban fogalmazták meg azok a tannivágyó férfiak, akik az újkori magyar államiség és közigazgatás rendszerében a kulturális intézmények helyét, szerepét kijelölték. Tételük maradandónak bizonyult: a mintegy újabb húsz esztendővel későbbi utódok kultúrpolitikai programjának alapjait is e gondolatok táplálták.

Jelen tanulmány célja megkísérelni felvázolni a magyar kultúrpolitika és művelődéstörténet egy szeletének, a közgyűjtemények, a tudományos és közműveltséget terjesztő, művelő intézmények sajátos fejlődésének utolsó közel száz esztendejét. Arra keresi a választ, hogy a közgyűjtemények jelenkori rendszerének kialakulásában milyen szerepet játszott a mindenkori állami irányítás, milyen hatással és módszerekkel érte el — vagy sem — a kívánt eredményeit, valamint milyen kapcsolatok alakultak ki az ún. társadalmi erőkkel, mozgalmakkal, ezeket mennyiben használta fel, építette bele saját célkitűzéseibe, illetve hogyan került ezekkel konfrontációba. Végezetül a mindenkori tudománypolitikai elvárások hogyan valósultak meg a különféle közművelődési, közhasznú társulások és gyűjtemények alakításában, illetve hogyan válhattak ennek eszközévé. Milyen sajátos elvek, módszerek jelentek meg az egyes történelmi periódusokban az 1880-as évektől egészen 1945-ig? Kik voltak egyes korszak meghatározó egyéniségei, kik az irányítók és kik a végrehajtók? Mun-

¹ Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetségének közgyűlésein. Bp. Stephaneum ny., 1912. 6.

kájuk mit jelent, hogyan mérhető, ítéhető meg a magyar művelődés történetének alakulásában?

Az 1867-es kiegyezést követő általános fellendülés hatása a hazai közművelődés területén az 1880-as évek elején kezd határozottabban jelentkezni. Nemcsak az iskolaügyben — hála Eötvös és Trefort reformjainak —, hanem egy szélesebb társadalmi mozgalomban is. Az ország egész területén az 1870-es évektől sorra alakultak a különféle közművelődési egyesületek. Némelyek már korábban, mint pl. a Természettudományi Társulat (1858), de kiteljesedésük az 1880-as évtizedre esik. Éltetőik és fenntartóik elsősorban a városok új, törekvő polgársága, ill. a vármegegyék törvényhatóságai. Olyan sokirányú mozgalomról beszélhetünk, amely számos kisebb-nagyobb patakocskából táplálkozott, amely azután az évtized folyamán határozottabb mederbe terelődött és keresni kezdte a maga intézményes szervezeti kereteinek lehetséges formáit, a szerteágazó elképzelések, akaratok, jószándékok racionális egyesítését és ezzel párhuzamosan az állami közigazgatási formákhoz simuló állami fennhatóság megteremtését.

Melyek voltak ennek a folyamatnak a legfontosabb bázisai? Mindenekelőtt a Történelmi Társulat, a Statisztikai Hivatal köré tömörült székesfővárosi személyiségek, valamint a Széll Kálmán nevével fémjelzett egyleti mozgalmak.

A Történelmi Társulat az 1860-as évek végén hirdette meg azt a mozgalmat, amelynek célja a magyar történelmi múlt emlékanyagának felgyűjtése volt. Ez kiterjedt a nyelvemlékekre csakúgy, mint a tárgyi, építészeti emlékanyagra. A különféle ún. „szekerező utak”, egy-egy tájegységre kiterjedő, közösen szervezett tudományos kirándulások mind-mind ezt a célt szolgálták.

A Tudományos Akadémia különböző bizottságai, az Archeológiai Bizottság, de főként a Történelmi Bizottság sorra küldi tagjait a különböző nevezetes külföldi gyűjteményekben fellelhető magyar vonatkozású dokumentumok felkutatására. A különböző „könyvtári buvárlatok” jeles eredményei, az „adalékok”, adatok és leírások hatalmas folyamainak befogadására egymás után születtek meg a máig elevenen élő akadémiai orgánusok, a *Századoktól* (1868) a *Magyar Könyvszemléig* (1876), vagy a viszonylag későbbi alapítású *Irodalomtörténeti Közleményekig* (1891).

De ennek a gyűjtőmunkának még a hazai ekkori nagy építkezések is kedveztek, kivált a vasútépítések. A szervezett és átgondolt újabb és újabb ásatások, vagy a véletlen szülte lehetőségek egyre dagadó, duzzadó, mennyisége már áttörte az *Archeológiai Közlemények* (1859–1862) egykori szűk kereteit, megteremtve az *Archeológiai Értesítőt* (1869). Mindez a nagyszámú leletanyag azonban egyre sürgetőbbé tette az őket befogadó intézmények létrehozását és vele együtt ezeknek a széles nagyközönség elé tárását. Hiszen Miske Kálmán velimi, Téglás Gábor az alföldi sánctvonalakat feltáró, vagy erdélyi, tordai ásatásai, Déry Debrecen környéki munkálkodásai megmozgatták a környező városok, települések polgárainak képzeletét. A magyar nemzeti dicső múlt romantikájának visszfényénél mind többen és többen kezdték lázasan faggatni, túrni a föld mélyét, lelkes tanáreberek, úri dilettánsok.

Múzeumi, régészeti és történelmi egyletek, társulatok szerveződtek szerte az országban a Dunántúltól a Felvidéki városokon át Erdélyig. Egy részük a törvényha-

tóságok támogatását is élvezi, ezek nevükben is a vármegye hírét öregbítik. (Pl. Hunyadmegyei régészeti és történelmi társulat, Vasvármegyei Múzeum egyesület, stb.)

Az 1880-as évek elejének magyarosítási és nacionalista mozgalmai hozták létre a kor ismert nagy közművelődési egyleteit, nevezetesen a Dunántúli Közművelődési Egyesületet (DKE), A Felvidéki Közművelődési Egyesületet (FEMKE) és az Erdélyi (Erdélyrészi) Magyar Közművelődési Egyesületet (EMKE). Ezek javarészt a magyar nyelvű iskoláztatás mértékének növelését — beleértve a kiseddóvókat is — és a magyar kultúrát terjesztő alapítások minél nagyobb számát hivatottak elérni. Mindezek mellett az ún. népkönyvtárak telepítését is e cél szolgálatába állítva szorgalmazták. Számunkra közülük legjelentősebb a Széll Kálmán vezette DKE volt, mivel ez bizonyult egy olyan „gyülekező helynek”, ahová a máshonnan indult törekvések is bekapcsolódhattak és amelyből a későbbiekben a legjelentősebb közművelődési irányító testületek kialakultak.

E mozgalmakkal párhuzamosan jelentkezett az a természetes igény is, hogy a megismert tárgyi emlékanyagot a szélesebb nagyközönség elé tárják, hogy az kikerüljön a szűk szakmai publikációk keretei közül. Ezeknek a törekvéseknek első nagyszabású megnyilvánulása az 1882-ben Budapesten megrendezett *Országos könyvkiállítás* volt. Azonban ez a vállalkozás sem volt előzmények nélküli.

Néhány nagy német gyűjtemény példáját követve 1877-ben Fraknoi Vilmos, aki ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum őre volt, egy kisebb kiállítás keretében a Magyar Nemzeti Múzeum becses ritkaságait mutatta be.

A következő jelentős állomás az 1878 júniusában rendezett *Nyomdászati munkakiállítás*, amelyen részt vett a hazai nyomdák legnagyobb része — még a horvátországiak is —, beleértve a rokoniparokat.

Részben e példából is táplálkozott Ráth György terve, aki ekkor az Iparművészeti Múzeum igazgatója volt. Olyan országos kiállítást kívánt létrehozni, amely „a hazai könyvnyomdászat és könyvkötészet fejlődését ez iparágak termékeiben, a legrégibb időtől a legújabb korig feltüntetni, s ipartörténeti szempontból előkészíteni a hazai könyvnyomdászat és könyvkötészet történetének megírását”² hivatott.

Az eszmét a kultuszminiszter, Trefort Ágoston is melegen támogatta, és így mintegy fél esztendő leforgása alatt az eredeti terveket messze túlszárnyaló vállalkozás a széles nagyközönség elé került. Ugyanekkor megjelent Szilágyi Sándor összeállításában a kiállítás részletes *Kalauza*, a bemutatott tárgyak szakmai leírásával. Sikerére jellemző, hogy hamarosan egy új kiadást is megért, hiszen forrásértékű bibliográfiai munkaként is megállta a helyét.³

A kiállításon a magyar nyomdászat történeti bemutatásán kívül a magyar kéziratosság kora is a tárlókba került, kódexek, középkori festett kéziratok, köztük 68 corvina, részben külföldi kölcsönzésből. A nagy hazai gyűjtemények mellett külföldi könyvtárak is szerepeltek tehát magyar vonatkozású anyagaikkal. Emellett számos magángyűjtemény legszebb darabjai is — sok esetben először — a nyilvánosság elé kerültek. Az egykori krónikás így joggal állapíthatta meg: „a kiállítás sikerében oroszlánrésze volt azon fővárosi és vidéki könyvtárnokoknak és könyvkereskedők-

² CSONTOSI János: *A budapesti országos könyvkiállítás*. = MKSz 1882. 151.

³ Részletes elemzését CSONTOSI végezte el: *i. m.* 153–156.

nek, kik a kiállítás eszméjét lelkesedéssel felkarolták s azt odaadó közreműködésökkel diadalra segítették.”⁴

A Magyar Tudományos Akadémia palotájában — az ekkori Országos Képtár termeiben — megrendezett kiállítás megnyitása is óriási társadalmi esemény volt.

„... Öt miniszter, egy bibornok érsek, és négy püspök, a főrendi- és a képviselő ház elnökei és számos tagjai, a minisztériumok képviselői, a felső bíróságok, az Akadémia, az Egyetem, Műegyetem, Nemzeti Múzeum és más tudományos intézetek küldöttei, a főváros törvényhatóság fejei, a külföldi hatalmak consulsjai, a kiállítók legnagyobb része, a fővárosi nyomdászok, könyvtárosok és könyvkötők megbízottjai, a hírlapirodalom képviselői, a fővárosban tartózkodó arisztokráciának számos férfi és nő tagja és más előkelő férfi és hölgy közönség, kik az ünnepély fényét és méltóságát jelentékenyen emelték.”⁵

Csontos János a *Magyar Könyvszemle* ekkori szerkesztője és a kiállítás egyik rendezője a „manifesztáció” értékeit és jelentőségét a következőkben látta:

„A könyvkiállítás volt az újabb hazai bibliográphiai mozgalmaknak legimpozánsabb manifesztációja. ... fokozta vállalkozási képességünket s megjelölte a közönségnek azon magasabb célokat, melyek felé a hazai bibliográfia s könyvtáraink törekcsenek.”⁶

Máshol: „Ezen eredmény legjobban illusztrálja a haladást, melyet könyvtáraink az alkotmányos aera óta országszerte tettek.”⁷ Később maga Ferenc József is hosszú látogatást tett, végig kalauzoltatva az egyes részeken. Néhány spontán megjegyzését a kortársak büszkén hallhatták, kivált a dicséreteket, „... nem hittem volna, hogy ennyit képesek legyenek összehozni. . . ”⁸ A látogatás végén búcsúzóul a kiállítást dicséző szavak mellé hozzátette: „... igen meglepett”.⁹

A királyi gesztus és visszhangja nemzeti önértékünk régi — és öröknek látszó — sebeire adott gyógyír volt, amelyet a kor embere büszkén hangoztatott. De mindez világosan jelzi számunkra, milyen erős nemzeti, hazafiúi buzgalom vezette e néhány évtized tennivágyó emberét. Nemzeti értékeink számbavétele és felmutatása a legfontosabb cél, megmutatni, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. — S ez a hit adhatja meg a további fejlődés motorját, de az elkötelezettséget is, hogy folytonosan Nyugat-Európa felé figyelve, Magyarországot a közép-európai térség vezető szellemi hatalmává növecszék.

Ezek a gondolatok vezérlik a főváros statisztikai hivatalának élén Keleti Károlyt és leghívebb munkatársait; közülük kivált György Aladár az, aki a magyar kulturális értékek számbavételét fontosnak tartja.

„Alig szükséges bizonyítani — vallja —, hogy egy nemzetnek összes társadalmi viszonyait tekintve, már magában a könyvtárak, a könyvek száma, hasonlóan a gyárak, és gépek számához az ipar terén, bizonyos tekintetben fokmérő gyanánt szolgálhat, mely fokmérő annál világosabb s annál tanulságosabb lesz, minél inkább képes a könyvtár-statisztika a könyvtárak kezelésére s használására, továbbá a könyvtárakban lévő szellemi kincsekre vonatkozó részleteket kiűntetni, s így alkalmat nyűjtani a művelődés-történelem s irodalom kutatóinak, hogy ez adatokat a nemzet szellemi fejlődésének s a jelen állapot

4 Uo. 359.

5 Uo. 142.

6 Uo. 362–363.

7 Uo. 357.

8 Uo. 168.

9 Uo. 174.

megítélésénél a többi tényezőkkel (közoktatásügy, művészet, irodalmi viszonyok stb.) kapcsolatban felhasználhassák.”¹⁰

György Aladár 1884. dec. 1-én fordul Keleti Károlyhoz előterjesztésével, amelyben a közművelődési egyletek és könyvtárak statisztikai összegezésének munkálatait kívánja megkezdeni,

„melyek adatainak összegyűjtése és nyilvánosságra hozatala nemcsak lehetséges még a statisztikai hivatal eddigi kiadványainak alakjaiban is, de ezekben várva-várt érdekes eredményeket szolgáltatnának, és e célban az Orsz. Statisztikai Hivatal népszerűségét is előmozdítanák. . . ”¹¹

A minden részletre kiterjedő javaslat felsorolja a gyűjtés körét, amely kérdőívek széles körű kiküldését követeli meg, „mivel a nm. belügy- és közoktatásügyi minisztériumban köztudomás szerint nyilvántartás sem a közművelődési egyletekről, sem a könyvtárakról (az iskolai könyvtárakat kivéve) nincs, . . . ”. Az alábbiakban idézzük a felterjesztésből a felmérés tervezett címzettjeinek csoportjait, mert ezek különösen szemléletesen mutatják azokat a változatos, sokszínű intézménytípusokat, amelyek a kor közműveltségének hordozói voltak.

„I. Törvényhatósági közegek (Budapest főpolgármestere, sz. kir. városok polgármesterei, megyei alispánok) útján:

- a) egyletek közül: kaszinók, népkörök, olvasó egyletek, társas egyletek, jótékony egyletek, szabadkőműves páholyok, tornaegyletek, zeneszerető- és dalegyletek, tűzoltó egyesületek, közjegyzői egyesületek, szépítő egyletek, műpártoló szövetkezetek;
- b) könyvtárak közül: kaszinók stb. közjegyzői egyesületek és szabadkőműves páholyok könyvtárai; megyei vagy általában hatósági könyvtárak és a hatóság területén levő (nem iskolai és egyházi) könyvtárak.

II. Egyházi hatóságok (az összes felekezetek püspökei és a szerzetes rendek főnökei) útján:

- a) egyletek közül: teológusok önképzőköröi, vallásos, oltár egyletek, éneklő és zeneegyletek;
- b) könyvtárak közül: püspöki, káptalani zárdai, egyházkerületi, esperességi könyvtárak és egyes lelkészek legkiválóbb magán könyvtárai.

III. Iskolai főhatóságok (egyetemi rektorok, jogakadémiai igazgatók, nagyobb szakiskolák igazgatói, főigazgatók és tanfelügyelők) útján:

- a) egyletek közül: (a főbb iskolák kebelében fennálló) iskolákat pártoló egyletek, magán jellegű nevelő egyletek, kiseddóvó egyletek, tanító-tanáregyletek, önképzőkörök, olvasóegyletek és más tudományos jellegű ifjúsági körök;
- b) az összes iskolai könyvtárak, nagyobb ifjúsági és tanári közkönyvtárak és egyes tanárok legkiválóbb magán könyvtárai.

IV. Más hatóságok (minisztériumok, állami számvevőszék, tengerészeti hatóság, postaigazgatóságok, statisztikai hivatalok, katonai hatóságok, kuria és törvényszékek, bányai igazgatóságok, kórházak, nagyobb színházak, ügyvédi-, kereskedelmi- és iparkamarák, fegyintézetek) útján:

az ügyvédi- és iparkamaráktól egyleti, de különösen a többtől csak a könyvtárak kimutatása kívánatnék.

V. Tudományos egyesületek (Akadémia, múzeum és más orsz. tudományos egyesületek, vidéki történelmi és régészeti társulatok, Kárpátégylet, irodalmi körök) útján:

- a) egyleti vagy társulati kimutatások, mindenkitől, esetleg a fiókegyletekről,
- b) könyvtárak.

VI. Magánosoktól: az orsz. könyvkiállítás alkalmával szerepelt vagy a „Magyar Könyvszemlé”-ben és másutt felsorolt magán könyvtárakról, amennyiben a fentebbi csoportok alá nem tartoznak. Pld. Káro-

¹⁰ GYÖRGY Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* = MKsz 1886. 20.

¹¹ GYÖRGY Aladár felterjesztése Keleti Károlyhoz. A „*Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*” c. munka tervezete. Statisztikai Hivatal Kézirattára.

lyiak, Apponyiak, stb. nagy könyvtárai és esetleg egyes politikai, egyházi vagy tanügyi hatóság alá nem tartozó nagy nyilvános könyvtárak, pl. Teleki könyvtár Marosvásárhelyt, Bruckenthal könyvtár Nagyszebenben stb. Csaplovics féle Árvában.”

Keleti Károly a felterjesztést a következő záradékkal fogadja el: „Egész készséggel és a tervező iránti elismeréssel fogadom el a javaslatot, de egyelőre csakis a könyvtárakra szorítok az elrendelendő fölvételben. A kérdőív a szóbelileg tett megjegyzések tekintetbe vétele után ismét bemutatandók. Bpest, II/XII. 84. Keleti Károly.”

Így jelent meg 1886-ban György Aladár korszakalkotó munkája a *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. György Aladár nagyívű munkája nemcsak ezért jelentős, mert egy teljes képet igyekszik adni kora magyar műveltségi állapotainak ezen területéről. Közvetítette, erősítette a századvég magyar polgárának öntudatát. Elsők közt fogalmazta meg ugyanakkor azokat a gondolatokat is, amelyek a szép számok mögül előseregtek. Ezek két fő csoportra oszthatók, úgymint a nyilvános közgyűjtemények sanyarú voltára és elégtelenségére vonatkozó adatok, másrészt a meglevő gyűjtemények szakszerű gondozásának hiányára is felhívták a figyelmet.

„Nyilvános könyvtáraink nagy részében – írja a mű bevezetőjében – nincsenek olvasótermek, a legtöbb hatósági könyvtárat nem gyarapítja s nem gondolja rendszeresen senki, az egyházi, sőt részben még a nagyobb iskolai könyvtárak is használatlanul hevernek, a kaszinói kölcsönkönyvtárak végre egészen terveszerűtlenül, legtöbb esetben a közművelődés, jó ízlés, sőt erkölcs kárára gyarapítatnak.”¹²

Mindebben nagy szerepe van a könyvtárnokok szakképzetlenségének, ezért is tartja legsürgetőbb feladatnak a szakemberképzés megoldását. Ugyancsak e mű kapcsán veti fel elsők között az állami „beavatkozás”, irányítás, az állami mecenatúra hiányát a közgyűjtemények állapotának, fejlődésének gátjaként. Elsősorban amerikai példák nyomán sürgeti az állam nagyobb mértékű feladatvállalását.

Az 1890-es évek elejére már nyilvánvalóvá vált, hogy az eddigiekben szinte szabadon burjánzó gyűjtő és feltáró tevékenységnek egységes mederbe való terelése elengedhetetlen. A további fejlődés pedig egy új közgyűjteményi rend megteremtését sürgeti. Olyan új – a közigazgatási rendhez is illeszthető – intézmények, testületek létrehozásával, amelyek a törvényhatóságoknak az iskolaügynön kívüli feladatait is meghatározták.

Az évtized derekán még a közgyűjtemények, a tudományos- és közművelődési egyletek feletti ellenőrzés eszközét a törvényhatóságokban látták. Így főként a Széll Kálmán vezette DKE köré csoportosulók, Széll Kálmánban látva azt a személyiséget, aki tekintélyénél fogva nagyrészt a társadalmi erőket az állami várható szerepvállalással egyesíteni tudja, anélkül, hogy az öntevékeny mozgalmak lendületét megtörné.

A későbbi krónikás Széll Kálmán szerepét ily szavakkal méltatta:

„... nevének fényét, tudásának kincses házát, lelkesedésének tüzeit és tényleges munkásságának intenzív erejét áldozta e szent ügynek, melyért évtizedek óta annyian sikertelenül harcoltak. Évtizedek óta szaktudósok, kultúrpolitikuskok és hírlapírók a tudományos egyletekben, a társadalom különböző orgánumaiban és a sajtóban agitációt indítottak a múzeumok, könyvtárak és egyéb gyűjtemények gyarapítása és

¹² GYÖRGY Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Bp. 1886. In.: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*. 1849–1945. Szerk. KOVÁCS Máté. 205.

szaporítása érdekében. Alakítottak egyleteket, kiküldöttek bizottságokat, írtak emlékiratokat s az összes mozgalmak szinte csírájukban elhaltak, a míg Széll Kálmán nemes lelkesedése, szívós ereje és kitartó munkája létesített e célra szolgálatára három oly testületet, melyek túléltek az időt, s melyek most már biztosítják, hogy az érdeklődés az ország közvéleményében sohasem fog lankadni a nemzeti művelődés e fontos ügye iránt.”¹³

S valóban Széll Kálmán személyének kiemelkedő a jelentősége a hazai közgyűteményi rend történetében. Az általa vezetett DKE messze túlnőtt hatáskörén, amikor a népkönyvtár, ill. a szoros értelemben vett közművelődés ügyét összekapcsolta az itt-ott alakuló gyűteménycsírák felkarolásával, az ilyen irányú öntevékeny mozgalmak tudatos vezetőjévé vált. Ma úgy tűnik, inkább csak tekintélyével és összeköttetéseinek latbavetésével, vezetői képességeinek erejével vett részt a munkában. Jellemző, hogy életrajzírói csak néhány sorban említik munkásságának ezt a területét.¹⁴ Mindez nem azt jelenti, hogy üres díszelnöki pózban pompázott volna csupán. Beszédei, valamint az ülésekről készült – és közreadott – jegyzőkönyvek tanúsága szerint valószínűleg elkötelezettséget is érzett a magyar közműveltségi állapotok ügyéért. Ha nem is vett részt a mindennapi munkában, a főbb kérdésekben tájékozottnak látszik, aki a valódi munkálkodás nehéz feladatait átengedte titkárának, Porzsolt Kálmánnak.

Porzsolt a *Nemzet* publicistája volt, aki lankadatlan buzgalommal vetette bele magát a küzdelembe. A kezdetekről mintegy tíz esztendővel később így számolt be:

„... egyesületünk szélesebb alapon mozgalmat indított a törvényhatósági múzeumok, könyvtárak és egyéb tudományos és művészeti gyűtemények létesítése érdekében is; sőt túlterjeszkedett az egyesület [DKE] területén, a Dunántúlon is, és mozgalmát a többi közművelődési egyesületek bevonásával országossá tette.”¹⁵

Az akció kezdetén, 1892 tavaszán Porzsolt Kálmán egy felhívást adott ki, amelyet körlevélként szétküldött az összes főispánnak és vármegyei levéltárosoknak. A felhívás megjelent a *Nemzet*ben is, egy hosszabb cikk keretében, amely *Vidéki múzeumok* címmel látott napvilágot. A felhívás hivatkozott Porzsolt korábbi próbálkozásaira is, az Írók és Művészek Társaságában és az Otthon kör keretében. A körlevél a következőkre kért választ a főispánoktól:

„... elvben helyeselni méltóztatik-e egy ily irányú mozgalomnak vármegyéjében leendő megindítását. Ott, ahol közművelődési egyesület székel, természetesen ennek körében és támogatásával indulhatna meg a mozgalom, de ahol ilyenek nincsenek, ott külön múzeum-egyletek volnának alakítandók.”¹⁶

Válaszokat a DKE József körúti irodájába várják. A lelkes válaszok nem maradnak el, hiszen ilyen kérdésfeltevésre nem is igen lehetett nemmel válaszolni. A sikeren felbuzdulva hívják össze az országos értekezletet, amelyen meg kívánják tárgyalni a múzeum- és könyvtárügy jelen helyzetét.

¹³ *Az Országos Múzeum és Könyvtárbizottság jelentése*. Szerk. PORZSOLT Kálmán. Bp. Pesti Könyvnyomda rt. 1901. 6–7.

¹⁴ S. HALÁSZ Teréz: *Széll Kálmán*. Bp. Fodor Árpád ny. 1943. 89–90. A szerző Beksics Gusztáv – korának ismert és jelentős publicistája – közbenjárására vállalta a mozgalom vezetését.

¹⁵ PORZSOLT: *i. m.* 13.

¹⁶ *Uo.* 14.

A múzeumok és részben a könyvtárak szervezésének kérdéseivel a parlament közigazgatási bizottsága 1891-ben kezdett behatóbban foglalkozni. Szapáry miniszterelnöksége idején a közigazgatási reformjavaslatok megtárgyalásakor merült fel, hogy a múzeumok szervezeti rendjét — a közigazgatási rendhez simulóan — a törvényhatóságok alá kellene rendelni.¹⁷ Már ekkor felmerül a későbbiekben folyton vissza-visszatérő probléma, hogy a „tudományosságának azokat az intézeteit is, melyeket másutt a társadalom létesít a társadalom számára, nálunk még ezeket is félig-meddig hivatalos úton kell megteremteni.”¹⁸

1893. dec. 9-én ült össze az említett országos értekezlet, amelyen részt vettek a jelentős közművelődési és tudományos egyletek, társulatok képviselői. Az új város-háza tanácstermében ott voltak azok a jelentős személyiségek is, akik a közművelődés és a közgyűjtemények ügyében tenni vágytak. Néhány ismertebb név: Berzeviczy Albert, Reiszig Ede államtitkárok, Andrássy Tivadar, Thaly Kálmán, Hock János, Wlassics Gyula, Ábrányi Kornél, Pázmándy Dénes, Kamerrer Ernő, Kaas Ivor, Rákosi Jenő, Szilágyi Sándor, Szmrecsányi Miklós, Keleti Károly, id. Szinnyi József, Toldy László, Radó Antal, György Aladár, Reményi Antal, Goldzieher Ignác, Körösy József és mások. Az értekezlet célját több pontban foglalták össze. Ezek a programpontok megegyeznek a jövődő Múzeum és Könyvtár Bizottság feladattervével, így szó szerint idézzük:

- „1. mondja ki az országos értekezlet, hogy a közművelődést célzó nyilvános gyűjteményeknek az egész országban való szaporítását s a meglevőknek gyarapítását szükségesnek tartja; e célból
2. intézzen az értekezlet az országgyűléshez és a kormányhoz feliratokat, melyekben
  - a) a régészeti leleteknek elavult rendeletek által rosszul szabályozott ügyét törvényhozási úton rendeztetni kéri, biztosítván a nemzeti múzeumnak s esetleg a helyi múzeumnak előjogát azokra vonatkozólag;
  - b) a nyomtatványok köteles példányainak kiszolgáltatására vonatkozólag törvényhozási intézkedést kér, olyképpen, hogy a nemzeti múzeumnak és helyi hatóságoknak szánt példányok be nem szolgáltatása pénzbírsággal legyen sújtható s a beszolgáltatandó nyomtatvány elküldésére portómentesség engedélyeztessék;
  - c) az országos múzeum-felügyelő állásának rendszeresítését s kellő hatáskörrel ellátását kéri;
  - d) a közigazgatás reformjánál a törvényhatósági levéltárnoki állások fenntartását kéri, miután a levéltárak kell, hogy a jövőben létesítendő törvényhatósági múzeumok magvával szolgáljanak;
  - e) időközönként könyvtárnoki tanfolyamok rendezését kéri;
  - f) gondos és szigorú ellenőrzést kér arra nézve, hogy az iskolai könyvtárak céljaira beszedett pénzek csakugyan e célra fordíttassanak.
3. Intézzon emlékiratokat az ország törvényhatóságaihoz, melyekben ezeket felkéri, hogy
  - a) a nyomtatványoknak hozzájuk érkezett kötelespéldányait egyelőre levéltárnokuk által a levéltárakban megőriztessék;
  - b) az így ingyen keletkezett könyvtárak gyarapítására költségvetésükbe évenként egy bizonyos összeget vegyenek föl;
  - c) területükön a régészeti kutatásokat mozdítsák elő, a régészeti leletek elkallódását igyekezzenek megakadályozni, a múltjokra vonatkozó ereklyét gyűjtsék össze és őrizték meg; szóval vessék meg a törvényhatósági múzeum alapját; esetleg ha már a területükön valamely hatósági vagy testületi múzeum létezik, ezzel kapcsolják össze a törvényhatósági gyűjteményeket.”¹⁹

¹⁷ Uo. 15.

¹⁸ Uo. 16.

¹⁹ Uo. 18–20.

Porzolt Kálmán előadói beszédében a fenti programot ismertette kiemelve, hogy „nagyobb pénzáldozatok nélkül, de kitartó munkával múzeumokat s könyvtárakat létesíthetünk.”²⁰

A hozzászólások közül Radó Antalét idézzük — aki az Otthon írók és hírlapírók köre részéről jelent meg —: „a maga részéről kívánatosnak tartja, hogy a munkaprogram kiegészítessék azzal, hogy a városi és községi könyvtárak létesítését törvény szabályozza, az e célból hozott angol törvények mintájára.”²¹ György Aladár veti fel, hogy szükség lenne egy bizottság felállítására, azonban ekkor erre még nem kerül sor. Mégis ezt az értekezletet kell tekintenünk a Múzeum és Könyvtár Bizottság megszületése előestéjének.

Mintegy másfél esztendő telik el, és a DKE 1893/94. évi közgyűlésén, 1894. április 27-én büszkén jelentik be, hogy a Bizottság megalakult, hivatalosan is, Csáky Albin kultuszminiszter jóváhagyásával. Mint alapítók a következő testületek képviseltetik magukat: Magyar Tudományos Akadémia (Hampel József, Fejérvataky László), Magyar Történelmi Társulat (Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor, Szinnyey József), Magyarországi Néprajzi Társulat (Munkácsi Bernát, Herrmann Antal, Vikár Béla), Országos Régészeti és Embertani Társulat (Dr. Szendrey János), Erdélyi Múzeum Egylet (gr. Esterházy Kálmán), Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat (Kránitz Béla, Pálffy Elemér), Alsó-Fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet (Tódor József, Mohay Sándor), Fejérmegyei és Székesfehérvár városi történelmi és régészeti társulat (Nagy Géza), Esztergomi régészeti és történelmi társulat (Récsey Viktor), Sopronmegyei régészeti társulat (Dr. Kuncz Adolf, Bella Lajos, Sugár Sándor), Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat (Téglás Gábor), E.M.K.E. (Bethlen Gábor gr., Horváth Gyula, Rákosi Jenő, Reményi Antal), F.M.K.E. (Dr. Kostenszky Géza), Országos magyar iskola egyesület (Gerlóczy Károly, Tóth József, Buday József, Gööz József), Somogy megyei K. E. (Makfalvy Géza), Komárommegyei és sz. kir. városi K. E. (Rudnay Béla, Pogrányi József, Antal Gábor, Rudnay Alajos, Szalay Pál), Balatoni K. E. (Sziklay János), Beregmegyei M.K.E. (Nedeczky János, Hagara Viktor), Magyar nyelvet és népnevelést Zemplén megyében terjesztő egyesület (Andrássy Tivadar gr., Andrássy Géza gr., Dókus Ernő), Országos képzőművészeti társulat (Andrássy Tivadar gr., Dr. Szmrecsányi Miklós, Margittay Tihamér, Zala György), Otthon írók és hírlapírók köre (Dr. Kenedi Géza), Oraviczai Aranykör (Jókai Mór), Pápay-Jókai kör (Dr. Fenyvessy Ferenc), Eperjesi Széchenyi kör (Latkóczy Mihály), Wesselényi Egylet (Neményi Ambrus).

A felsoroltakon kívül a meghívottak között ott találjuk Kőrösi Józsefet a Székesfőváros részéről, Szalay Imrét a Nemzeti Múzeum képviselőjében, Zsilinszky Mihályt, Pulszky Károlyt, az *Archeológiai Értesítő* szerkesztőjét és az Orsz. Képtár igazgatóját, valamint természetesen György Aladárt.

Megválasztották a Bizottság tisztikarát. Elnök: Széll Kálmán. Társelnökök: Andrássy Tivadar gr., Bethlen Gábor gr., Gerlóczy Károly, Károlyi István gr., Kuncz

²⁰ Uo. 22.

²¹ Uo. 26.

Adolf dr., Pulszky Ferenc, Thaly Kálmán. Titkárok: György Aladár, Kostenszky Géza dr., Porzsolt Kálmán, Pulszky Károly dr., Sándor József, Szmracsányi Miklós dr.

A Bizottság célja — mint szervezeti szabályzata kimondja:

„Magyarország közművelődési, tudományos és irodalmi egyesületei, valamint közművelődési intézetei a múzeumok, könyvtárak s általában közművelődési célokat szolgáló gyűjtemények gyarapítása és szaporítása érdekében közös bizottságot alakítanak Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság cím alatt.”²²

Két fő feladatkört jelöltek meg. Elsőként a kötelespéldány szolgáltatás törvényes kereteinek megteremtését. Ezzel egyenrangúnak látják a vidéki múzeumok számának és gyűjteményeinek szaporítását biztosító — segítő — a régészeti leletanyag kötelező beszolgáltatásra vonatkozó rendeletet. E jogi keretekkel nemcsak az intézmények jogi szabályozásának alapjait vélték letenni, de egy olyan költségkímélő, folyamatos és biztos forrást is adni kívántak melléjük, amellyel a gyűjtemények lankadatlan gyarapítását lehet biztosítani. Ilyen háttér mellett könnyebb buzdítani az alapításokra, fenntartásra mind a törvényhatóságokat, mind a társadalmat.

A Bizottság hatékony működését elősegítendő Csáky Albin évi 2.000 forintot biztosított a költségvetésből, amelyet a későbbiekben főként segélyezésre fordítottak. A legtöbbet azonban a Bizottság titkára, Porzsolt Kálmán tett a megkezdett misszió sikereiért. Fáradhatatlanul szervezett, utazott szerte az országban. Azonban mielőtt a munkába igazán belekezdett volna, egy hosszabb tanulmányúton Olaszországban, Franciaországban és Svájcban szerzett tapasztalatokat a gyűjtemények szervezésének és adminisztrációjának vizsgálatával. A látott példák nyomán „francia mintára egy vándorkönyvtárat, a fővárosi múzeum- és könyvtárügyletet svájci mintára szervezi — ígéri 1896-ban — s a fővárosi kerületi könyvtárakat a párisi kerületi könyvtáraknál tett tapasztalatai alapján létesíti. Igyekezett mind a hazai, mind a külföldi összes gyűjtemények mindennemű nyomtatványait, katalógusait összegyűjteni úgy, hogy ily módon a könyvtárak könyvtára s a múzeumok múzeuma rövid idő alatt összegyűjthető lesz s illetéknéppen ezentúl bárki is, aki a szervezési kérdésekkel foglalkozik, az alapismereteket ez úton itthon is megszerezheti.”²³

Mennyi terv, mennyi idea, amelyek majd nemzedékekkel később más csillagzat alatt születnek újjá! Ezek közül néhány esztendővel később Porzsolt a Fővárosi múzeum- és könyvtárügyletet meg is valósította. De addig is fáradhatatlanul szervezett, számbavett minden lehetséges formát a közműveltség terjesztésére, a fürdőhelyek könyvtáraitól az iskoláig.

A Bizottság nem sokat ülésezett. Két év is eltelt, mire újra összeültek, 1896. február 13-án. Porzsolt az eredményekről büszkén számolt be.

A Múzeum- és Könyvtárbizottság megalakulásakor az volt az általános elképzelés, hogy elsősorban a törvényhatóságokat, tehát a vármegyei főispánokat kell megnyerni ügyüknek. Így számíthattak a megyei hatóságok anyagi és erkölcsi támogatására. Ezt az elvet főként Porzsolt képviselte. Helyességét igazolni láthatta abban a fellángoló adakozó készségben, amellyel felhívását követően a megyék nagyarányú vásárlásokba kezdtek és egymás után szavazták meg felajánlásaikat egy-egy nagyobb

²² Kivonat a Dunántúli Közművelődési Egyesület 1893/94-iki évi jelentéséből. Közli: PORZSOLT *i. m.* 28.

²³ PORZSOLT: *i. m.* 60–61.

létesítmény megteremtésére. Természetesen ez a lelkesedés is viszonylagos, hiszen a 68 vármegyéből mindössze 26 mutatott valódi, kézzel fogható érdeklődést.²⁴

A Bizottság kétévi munkájának leglátványosabb eredménye a kötelezpéldány törvény kieroőszakolása. A törvény megszületésénél azonban nem felejtkezhetünk el az új kultuszminiszter, Wlassics Gyula meghatározó szerepéről, aki már 1895 szeptemberében kelt, a Bizottsághoz intézett leiratában jelezte, hogy

„a köteles példányokról szóló törvényjavaslat, melynek életreléptetése a vidéki könyvtárakat a hazai irodalom helyi érdekű termékeivel fogja elláthatni, annyira van már előkészítve, hogy annak végleges szövegezésénél a tisztelt Bizottság közreműködését nemsokára igénybe fogom vehetni.”²⁵

Mintegy fél esztendő telik el, és a Bizottság ülésén, 1896. február 13-án már megtárgyalásra kerül a törvényjavaslat. Jellemző, hogy milyen körületekintéssel hívták meg a résztvevőket – szinte minden érintett szakma képviselőjét ott találjuk. Úgy- mint: György aladár, a hazai könyvtárügy legavatottabb ismerője; Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója; Kőrösi József az Orsz. Statisztikai Hivataltól; Toldy László a Főv. Levéltár és Könyvtár képviselőjében; Wodianer Arthur nyomdász, a milleneumi könyvkiállítás rendezője a nyomdaipart, Szily Kálmán az Akadémiát, Berzeviczy Albert a VKM-et képviseli; Benkő Gyula, a Franklin Társulat kereskedelmi igazgatója a könyvkereskedelem és terjesztés szempontjait érvényesíti. De itt találjuk például Arany Lászlót is, aki többek között kifejti:

„A cél nem az, hogy kimondassék egy általános elvben, hogy mindennemű gépi sokszorosítás be- küldendő s utána egy sereg kivétel soroltassék fel. A beküldésre kötelezett nyomtatványokat pedig úgy kel-

²⁴ A megyék vásárlásai ugyanakkor a millenium megünnepléséhez is kapcsolódtak és a magyar történelmi események, jeles személyek portréinak a készítését szorgalmazták. Porzsolt jelentése szerint: „Komárom megye: »Árpád győzelme Szvatopluk felett«, Feszty Árpád 20 000 forintért; ugyancsak Feszty-től rendel képet Nagyvárad »Terényi nagyvárad püspök kivonulása a mohácsi csatába« címmel 15 000 forintért; Bács-Bodrog megye Eisenhut Ferencsel festeti meg Savoyai Eugén győzelmét Zentánál a törökök felett 12 000 forintért; Kecskemét városa az új városháza számára két nagyobb és két kisebb képet festet 12 000 forintért, Szeged »A király látogatása Szegeden az árvíz alatt, mikor Szeged romjai felett az emlékezetes szavakat mondja: Szeged szebb lesz, mint volt« 20 000 forintért; Szabadka »Mária Terézia szabadalmi levelét a királyi biztos Szabadkára meghozza kihirdetés végett s a nép s a hatóság lelkesülten fogadja« Jantyk Mátyástól 4000 forintért; Temes megye »V. László esküje a Hunyadiak temesvári várkápolnájában«, a díjnyertes Gyárfás Jenő 3000 forinttal; Szolnok-Doboka »Salamon király s a három herceg győzelme Cserhalomnál a kunok felett« pályanyertes Pállya Celesztin, 2000 forint; Torda-Aranyos megye: »Az 1542-iki tordai országgyűlés, amikor a rendek János Zsigmondot Erdélybe befogadják s megalkotják a külön erdélyi fejedelemséget« c. képet »közvetlen megrendelésre« festi Kriesch Aladár 2000 forintért; Fiume sz. kir. város »Mária Terézia királyné adománylevelének 1779. évben történt ünnepélyes átadása, mellyel Fiume szabad kikötőt és várost Magyarországhoz csatolt külön országrésznek nyilvánítja« pályadíjnyertes festője Dudits Andros 4000 forint; Nógrádmegye »Nógrád várának visszavétele a törököktől 1594-ben, amint Mehemet Ali átadja Pálffy-nak a vár kulcsait«, Pap Henrik a pályanyertes 5000 forinttal; Zalavármegye megfesteti Karlovszky Bertalannal Zrínyi Miklós, a költő arcképét (2000 forint) és Paczka Ferencsel Festetics György gróf, a Georgikon megalapítójának arcképét 2000 forintért; Sáros vármegye: »II. Rákóczi Ferencet Solari tábornok Nagysárosról foglyul hozza Eperjesre a Rákóczi ház elé, ahol hintójából kiszállva a megyei urak kiszabadítani akarják s lelkesen üdvözlék« 3000 forintért, a festő megnevezése nélkül, stb.” – Íme történelmi festészetünk egész arzenálja. PORZSOLT: *i. m.* 59–60.

²⁵ *Uo.* 53.

lene megjelölni, hogy »beküldendő minden írói mű, mely könyvtárusi forgalom tárgyát képezi, beleértve az utcai forgalmat is.«²⁶

Érdeemes megfigyelni, hogyan alakul át a Bizottság fokozatosan reprezentatív társadalmi szervezetből – a feladatoknak megfelelően – szakmai testületté. Világosan mutatja ezt az egyes üléseken részt vevők személye. A törvényjavaslat megtárgyalásán hiányoznak a neves személyiségek, viszont ott vannak a kérdés szakavatott ismerői. Wlassics világosan látta, hogy

„a múzeumok és könyvtárak szervezése és gyarapítása szakszerű képzettséget igényel, mely nem csupán a tudomány egyik vagy másik ágában való jártasságot, hanem az őrzés és kezelés, az osztályozás és lajstromozás elméleti és gyakorlati képzését követeli meg a múzeumok és könyvtárak alkalmazottaitól. Igen lényeges ezért, hogy az állami gyűjteményeken kívül az országban létező, vagy ezután szervezendő egyéb múzeumok és könyvtárak igényeihez mérten, a minősítés fokozata egységes szabályzatban legyen meghatározva és részletes szolgálatteljesítések biztosítsák azok rendszeres kezelését s a felügyelet és ellenőrzés érvényesítését.”²⁷

Ezek a mondatok azért is olyan fontosak számunkra, mert itt találkozunk először az egységes szabványosítás, szabályozás és a szakmai felügyelet követelményével. Wlassics a Bizottságban látta, hogy képes lenne a különféle gyűjtemények feletti szakfelügyelet ellátásának megszervezésére, de ugyanekkor e felügyelők kinevezését saját hatáskörében kívánta megtartani. Tehát egyfelől felhasználni egy ez idő szerint társadalmi testületet az állami felügyelet gyakorlására. A későbbiekben megszülető, a VKM mellett működő irányító testületnek, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Tanácsának még csak kezdetleges gondolati csíráit találjuk itt meg. A megvalósítás majd részleteiben eltér ugyan, de a célok és az alapelv nem fog megváltozni.

1897-re érik meg a helyzet az eddig öntevékenyen hömpölygő mozgalmak állami keretek közé szorítására. Az 1897 januárjában megtartott bizottsági vitán a kitűzött napirendi pont: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és a Tanácsnak felállítása, az alapszabályok megtárgyalása. Pontosabban e kettős testületből csak a Tanács működésére vonatkozó paragrafusok esnek a Bizottság illetékességi körébe. Mégis az állami felügyelet kérdéskörét boncolgatják a legtöbben a felszólalók közül. A vita tükrözi azt a sajátos problémát, amelyet az új kettős testület felállításával kívántak a felterjesztők egységes keretbe foglalni.

A Bizottság illetékessége azért csak a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsára terjedt ki, mert társadalmi testület lévén ezt a funkcióját a jövőben is meg kívánták őrizni. Ennek megfelelően a Bizottság később a Tanács keretében működött tovább, illetve fokozatosan elhalt és beolvadt a Tanácsba. 1898. márciusi, utolsó jegyzőkönyvezett ülésükön a Bizottság jogutódjának ismerte el a Tanácsot, vagyónát is átadta.²⁸

A törvénytervezet az állami felügyelet gyakorlását a Főfelügyelőség és a főfelügyelő privilégiumává tette. Maga a cím nem új keletű, hiszen korábban Pulszky Fe-

²⁶ Uo. 66.

²⁷ Uo. 53. A közoktatásügyi miniszter leirata az Orsz. Múzeum és Könyvtárbizottsághoz.

²⁸ Az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottságnak 1898. március 18-án d. u. óraker a saját József-körüti 13. sz. alatt levő helyiségében tartott üléséről fölvetett jegyzőkönyv. Vö.: PORZSOLT: i. m. 83–87.

renc, a Nemzeti Múzeum igazgatója már viselte. Pulszky 1869-ben került a Múzeum élére. 1874-ben nevezte ki a miniszter a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé. Így kívánták külön is megerősíteni a Nemzeti Múzeum központi szerepét. Ezzel párhuzamosan a sorra alakuló vidéki gyűjtemények szakmai felügyeletét is a Múzeumra bízta. Közelebbről ez azt jelentette, hogy a Múzeum, inkább talán koordináló szerepkörben, az ásatások felett gyakorolt némi felügyeletet. Másrészt például kiválasztási joga volt, az előkerült friss leletanyagból a különösen értékeseket magának vindikálhatta. Nem tudta azonban a kötelező lelet beszolgáltatást törvényerőre emelni. Így a régészeti törvény megalkotásának előkészítését és tető alá hozatalát a Bizottság tűzte ki feladatául. Azonban a több mint húsz esztendő alatt kialakult egy hagyomány, amely szerint a hivatalos felügyeletet más gyűjtemények felett a főfelügyelő gyakorolja. 1897 januárjában – amikor a törvénytervezet vitája zajlott – a főfelügyelő Pulszky Ferenc személyében adottnak látszhatott. Pulszky 1894-ben nyugdíjba vonult ugyan, de címét megtartotta. Az új főigazgató, Szalay Imre csak a helyettes főfelügyelő címmel dicsekedhetett. Bizonytalan, hogy ezt kinevezésekor kapta-e meg, vagy csak 1897 után.

A Nemzeti Múzeum azonban szerette volna korábbi szerepét megőrizni, ezért Szalay a bizottsági vitán is a leghatározottabban tiltakozott a Nemzeti Múzeum külön felügyelete ellen. De ebben a kérdésben nem állt egyedül. Ezt tükrözi Fejérpataky Lászlónak egy az OSZK irattárában fennmaradt feljegyzése, feltehetően Szalay Imréhez, 1897 február 2-i keltezéssel.

Fejérpataky érvei között a legfontosabb, hogy – részben a belső hierarchia eredményeképpen is – már eddig is három felügyeleti szerve van a Múzeumnak, tehát felesleges egy újabb.

„Tudományos tekintetben – írja Fejérpataky – a főfelügyelő nem fog imponálhatni azon sokoldalú tudományos intézetnek, melynek egyes, gyakran a hivatalos schéma szerint igen alacsony rangban álló tisztviselői egy-egy tudományágat hazánkban egyes egyedül képviselnek. De tegyük fel azt, hogy a főfelügyelő a 15. §-ban meghatározott mennyiségnél [évente legalább egyszer] sokkal többször gyakorolja főfelügyeleti jogát. Minnél többször fog szerencsétlenni látogatásával, annál többször és nagyobb mértékben fogja hátráltatni az amúgy is óriási mértékben növekvő rendezési munkálatokat és az új szerzemények feldolgozását.”

Hivatkozik arra a kivételezett helyzetre, amit Pulszky kinevezésével a Múzeum gyakorolt és amit ekkor is követendőnek tartott:

„Múzeumunk e tudományos és közművelődési pozícióját azóta sem veszítette el, sőt talán emelkedett tudományos tekintélyben, gazdagságban, öregbedett tapasztalásban. Ha valaha, talán most leginkább hivatott arra, hogy a vidéki múzeumok anyaintézetévé, útmutatójává legyen.”

Ebből a levélből értesülhetünk arról is, hogy Szalay „személyes okokból” nem töltheti be ezt a posztot. Végezetül szkeptikusan jegyzi meg:

„Részemről meg vagyok győződve, hogy Múzeumunk jövőendő virágzását nem a tervezet idézett pontjai, hanem ennél sokkal sürgősebb változtatások a tisztviselők javadalmazása, szellemi és anyagi erők gyarapítása és a helyviszonyok terén fogják előidézni.”²⁹

²⁹ OSZK Irattár 83/1897.

Pulszky Ferenc 1897 szeptemberében meghalt, és ezzel az új főfelügyelő körüli huzavona végleg eldőlt. Olyan személyiséget kellett találni, akinek megvolt a kellő szakmai tekintélye és mindemellett a Nemzeti Múzeumhoz is szoros szálak kötődtek. Ez a személyiség Fraknói Vilmos volt, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának egykori igazgató-őre, az Akadémia igazgató tanácsának tagja — korábban titkára —, a *Magyar Könyvszemle* alapítója, korának nagy tekintélyű kutatója, tudósa. Mellette a múzeum legkiválóbb tisztviselői kaptak felügyelői státuszt, így Hampel József, Fejérpataky László, Krenner József, Horváth Géza és Radisics Jenő (az Iparművészeti Múzeum igazgatója), Kamerer Ernő (az Országos Képtár kormánybiztosa, ügyvezető igazgatója) is részt vesznek a felügyelőség munkájában. A titkári teendőkkel Schönherr Gyulát, ugyancsak a Nemzeti Múzeum és a könyvtár őrét bízzák meg. A kinevezés három évre szól, hasonlóan a Tanács megbízatásához.

A Tanács tisztségviselőit a Bizottság választotta meg. Így szinte teljességgel meg tudta őrizni a korábbi vezető személyiségeket. Elnök: Széll Kálmán, előadó-titkár: Porzolt Kálmán, tagok: Andrássy Tivadar gr., Apponyi Sándor gr., Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Forster Gyula, Gerlóczy Károly, György Aladár, Kuncz Adolf, Hollán Ernő, Radványszky Béla br., Rákosi Jenő, Thaly Kálmán, Zichy Jenő gr.

Az új testületek számára egy közös irodahelyiséget jelöltek ki a Nemzeti Múzeum épületében. Ezzel megvalósították Fejérpataky egyik sarkalatos javaslatát; említett felterjesztésében szögezte le:

„A létesítendő gyűjtemények jól felfogott érdekében állónak tartom tehát, hogy közöttük és a Múzeumunk, mint anyaintézet között, az igazgató és a felügyelő személyének egysége által szoros kapcsolat létesüljön és ez utóbbinak irodája és működési központja a Nemzeti Múzeumban legyen.”³⁰

Igaz, a főfelügyelő személye nem lehet azonos a múzeum főigazgatójával, de mégis így sikerült egy igazi kompromisszummal a feleket kibékíteni. Nem csorbultak Széll Kálmán és a Bizottság érdemei, mindketten sikeresen buzgólkodhattak a vállalt ügyön. A sikerben egészen bizonyosan nagy szerepe lehetett a VKM ekkori III. osztálya vezetőjének, dr. Szmrecsányi Miklósnak, akit Wlassics jelölt ki a Bizottsággal való kapcsolattartásra. Ő a kötelempéldány törvény létrejöttében is már egészen bizonyosan tevékenyen vett részt.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa megalakításával a közgyűjtemények jövő fejlődésének két fontos elemét sikerült egyesíteni: a szakfelügyeleten keresztül az állami ellenőrzést, a Bizottság működésének — ha új néven is — biztosításával a társadalmi erők hatékonyságát. Hiszen Wlassics világosan látta, hogy:

„A múzeumok és könyvtárak jövő fejlődése főleg attól függ, hogy a társadalom mennyire fogja azok ügyét felkarolni; s a társadalmi tényezők érdeklődésének és áldozatkészségének fokozása volna éppen . . . legérdemesebb feladata, mert az országban létező és szervezendő összes múzeumok és könyvtárak fenntartásáról és gyarapításáról az állami előírányszat keretében elegendő fedezetről gondoskodás soha sem fog történni.”³¹

Közel húsz esztendei vajúdás után jutott nyugvópontra a múzeum- és könyvtárügy, vagy mondjuk így egyszerűen: a közgyűjtemények helyzetének rendezése Ma-

³⁰ Uo.

³¹ Wlassics említett leirata. In: PORZSOLT: i. m. 55.

gyarországon. Az új kettős testület ideája szerencsésnek bizonyult és mintegy negyedszázadon át meghatározta működésük – és fejlődésük – kereteit. Az a közgyűjteményi rend, amely napjainkban is él, ez alatt az idő alatt szilárdult meg. Egy nagy virágzó korszak ez, amelyhez hasonlótt sem ismer a honi művelődés története.

* * *

II.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét és Tanácsát létrehozó királyi rendelet dátuma: Bécs, 1897. december 10.³² Mint azt az alapszabály 1. §-ában leszögezzük:

„A törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak feletti felügyeletet a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, a helyettes főfelügyelő és annak alárendelt felügyelők által gyakorolja.”³³

A testület létrehozásának célja (6. §.):

„... hogy a hazánkban létező és létesítendő nyilvános és közhasználatra szánt állami, törvényhatósági, községi, felekezeti és társadalmi összes gyűjtemények között a rendszeres gyarapítás, a tudományos alapra fektetett egyöntetű berendezés, az avatott igazgatás és a csereviszony szabályozása révén mentől szorosabb összeköttetés létesüljön; az ország különböző részeiben elszórt, megőrzésre és megismertetésre érdemes gyűjtemények anyaga a nemzeti tudomány és művészet közös kincse s a nemzeti művelődés egységes forrása legyen; ...”

Ennek megfelelően a feladata (7. §.):

„... felügyeleti és ellenőrzési hatáskörre, másrészt a múzeumok és könyvtárak fejlesztésére törekvő társadalmi mozgalomban való részvételre terjed ki.”

A szabályzat szigorúan körülhatárolja, melyek azok a gyűjtemények, amelyekre ez a hatáskör kiterjedhet, illetve ennek mik a feltételei. A 10. §-ban fogalmazza meg az állami felügyelet kritériumait is:

„Törvényhatósági, felekezeti, községi és társadalmi javadalmazásból fenntartott múzeumok és könyvtárak hivatalos felügyelete és ellenőrzése csak az esetben képezi az országos főfelügyelő s a felügyelők kötelességszerű feladatát, ha

1. e felügyeletnek és ellenőrzésnek a múzeum vagy könyvtár fenntartója magát önként alárendeli s a vallás- és közoktatásügyi miniszter ahhoz jóváhagyásával hozzájárul; vagy ha
2. a nyomdatérmekek köteles példányaiban; vagy ha
3. állami segélyben, az állami gyűjteményekből letétiképen kiadott tárgyakkal való gyarapodásban részesedik.

A 2. és 3. alatti kezdeményekben azonban csak oly múzeumok és könyvtárak részesülnek, melyek a) külön biztosított állandó javadalmazásból is meritik fenntartásuk szükségleti fedezetét;

³² A rendelet megjelent: *Budapesti Közlöny* 1897. 293. sz.; VKM 1898. dec. 17. 79.458. sz. rendelete.

³³ Az alapszabályok megjelentek: MKsz 1898. 84–91. is. A Főfelügyelőség és a Tanács költségvetéséről. SZABADNÉ SZEGŐ Judit: *A könyvtárügy állami támogatása a VKM költségvetési tükrében. 1867–1918.* OSZK Évkönyv 1978. 166–172.

- b) úgy a gyűjtemények megőrzésére, mint megszemlélésére és használatára alkalmas, száraz, világos helyiséggel bírnak;
- c) kellő szakképzettséggel bíró és lehetőleg rendszeresített fizeetéssel ellátott – a gyűjtemény nagyságához mérten egy vagy több – tisztviselő kezelése alatt állanak;
- d) rendszeres nyilvántartással vannak ellátva, – nevezetesen az átvett tárgyakról idő- és számrend szerint pontosan vezetett, bekötött növekedési napló, szaklajstrom és betűrendes névmutató szolgál a feltári állagnak ellenőrzésére és nyilvántartására.”

Mindezen felül megfelelő szervezeti szabályzattal kell rendelkezniök, amelyet a Vallás- és Közoktatásügyi és a Belügyminisztérium együttesen jóváhagyott.

A szabályzat körülhatárolja a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium és a Főfelügyelőség viszonyát, amennyiben utóbbi költségvetését a minisztériumtól kapja, ennek köteles beszámolni. A felügyelőket is ő nevezi ki, míg a főfelügyelőt – akinek tisztsége tiszteletbeli – maga Őfelsége, a király. A megbízások időtartama három év. Később ezt 5 évre emelik fel.

Az első főfelügyelőt, Fraknói Vilmost így Ferenc József bízta meg és a királyi kinevezést Wlassics továbbította, kifejezve szerencse kívánatait,

„... abban a meggyőződésben, hogy nemzeti történetírásunk terén kiváló tudományos munkássága folyamán, valamint éveken át a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának élén, s később a tud. Akadémia főtítkári állásában szerzett gazdag tapasztalatai és azokból merített iránytadó eszméi, melyeknek önzetlen és lankadatlan tevékenysége és nemes áldozatkészsége, hogy csak egy fényes példára utaljak, a Rómában nagylelkű adományából magyar tudósok részére alkotott intézet, oly általános elismerésre készítő jelentőséget kölcsönöz, az országban létező múzeumok és könyvtárak tervszerű fejlesztésének javára fognak szolgálni. . . .”

A Főfelügyelőség feladata tehát egyértelműen a szakmai felügyelet gyakorlása, míg az ugyanekkor létrehozott Tanács

„... az egyesületi, a törvényhatósági, községi múzeumok, a nép- és vándorkönyvtárak szervezése és gyarapítása érdekében társadalmi tevékenységet fejt ki s e célból – különösen pedig központi irodájának költségeire, a „Múzeum” című szaklap³⁴ kiadására, tiszteletdíjakra, a csereviszony fenntartásának költségeire, utazási és szállítási költségek fedezésére – esetleges egyéb bevételi forrásain kívül – állami segélyben részesül. . . . indokolt javaslatot terjeszt a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, hogy e társadalmi tevékenység folytatására az állami segély összegét megállapítsa.”³⁵

Az összeggel a Tanács rendelkezik és számol el. Külön egyéni segélyezés felterjesztése is a Tanács jogkörébe tartozik (16. §.). Mindezek figyelembevételével a Tanács konkrét feladatai a következők, és az alábbi ügyek tartoznak kompetenciájukba:

1. a Magyarországon létező s közművelődési fontossággal bíró nyilvános gyűjtemények jegyzékének megállapítása;
2. fölös és többszörös példányok kölcsönös kicserélésének közvetítése, a hazai és külföldi gyűjtemények között;
3. a nyilvános gyűjtemények tisztviselőinek minősítésére szükséges kellékek meghatározása; azok képzése végett tanfolyamoknak szervezése;
4. mintaszerű szabályzatoknak kidolgozása: a múzeumok és könyvtárak szakszerű berendezése, igazgatása, kezelése és lajstromozási rendszere tárgyában;

³⁴ 1907-ben indult csak meg, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* címmel.

³⁵ MKsz 1898. 83.

5. a múzeumokra és könyvtárakra vonatkozó évi jelentéseknek és lajstromoknak, a hazai és külföldi gyűjtemények kiadványainak rendszeres gyűjtése és őrzése, illetőleg kézi szakkönyvtárnak berendezése;
6. a múzeumok és könyvtárak helyszíni tanulmányozása, azok anyagának szakszerű ismertetése;
7. e célból, valamint a nemzetközi csereviszony közvetítése végett, „Múzeum” cím alatt egy szakfolyóiratnak több nyelven való szerkesztése és kiadása;
8. a régészeti leletekre, a nyomdatermékek köteles példányainak beszolgáltatására, a kézirati emlékek, a ritka ősnymtatványok (incunabulák) megőrzésére és nyilvántartására, valamint általában a múzeumok és könyvtárak országos szervezésére vonatkozó törvényhozási vagy rendeleti szabályozás előkészítése és megvitatása.” (17. §.)

A fenti pontokból egyértelműen kitetszik, hogy valójában a két testület azonos területen fejtette ki a tevékenységét, hiszen ezek a feladatok a szorosan vett szakfelügyelet kérdéskörével egyenlők. A szabályzat (17. §) kimondja azt is, hogy

„... esetről esetre, amikor azt az Országos főfelügyelő, vagy helyettese szükségesnek tartja, az országos tanács megállapodásai jóváhagyás, illetőleg a hivatalos intézkedés foganatosítása végett a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé terjesztendők.”

Mindezeken túl a Tanácsnak meghatározott esetekben egyeztetnie kell lépéseit a Műemlékek Országos Bizottságával, hiszen 1881 óta van műemléki törvény, amelynek figyelembevétele nem mellőzhető. Ugyanígy mindenkor biztosítania kell a Magyar Nemzeti Múzeum érdekeinek elsőbbségét is.

A Főfelügyelőség és a Tanács számára egyetlen közös irodahelyiséget jelöltek meg a Magyar Nemzeti Múzeum épületében, mint azt már mondtuk. Csak a két vezető személyiség és a munkatársi gárda volt eltérő.

Ha nem ismernénk az előzményeket, ez a „kettős hatalom” érthetetlennek tűnne. Azonban láttuk, hogy valójában az egykori Múzeumi és Könyvtár Bizottság tisztikarát, működését, jelesül Széll Kálmán elnöki mandátumát nem kívánták megszüntetni. Viszont e javarészt társadalmi testület valódi, a fejlődést biztosító szakmai tudással és kapacitással nem rendelkezett, ezt külön kellett valahogyan „beleoltani” az eddigi testületbe. A nagy kompromisszumok elvén a szabályzatok megszülettek ugyan, de gyakorlati betartásuk nyilvánvalóan olyan kaotikus és bürokratikus rendet eredményezett volna, amelyben éppen a valódi munka nem haladhatott volna. A valóságban, az iratanyag tanúsága szerint, nem tartották be és majdnem mindvégig a Főfelügyelőség munkáját lehet mérvadónak tekinteni, még a segélyezés terén, tehát a kifizetésekben is. Az utóbbit azért is lehetett könnyen így intézni, mert a két testületnek egy közös irodavezetője és pénztárnoka volt Tóth Árpád személyében. Egyetlen egy terület határolható be valóban a Tanács működésében, és ez a nép- és vándorkönyvtárak, közművelődési könyvtárak ügye.

Feltehetően a kortársak maguk is tudták és érezték e két egymással számos ponton azonosságokat mutató testület ellentmondásosságát. Így több alkalommal is módosították, kiegészítették az első szabályokat.

1901-ben létrehozták a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségét az ország összes múzeumának és könyvtárának kapcsolattartására, pontosabban, hogy

az e kérdésekben érintett tisztviselők és egyéb vezetők számára lehetővé tegye a rendszeres eszmecserét. Közgyűléseiket egy-egy nagyobb városban rendezték, így 1903-ban Budapesten, 1904-ben Temesvárott, 1906-ban újra Budapesten, 1907-ben Pécsen stb. A Szövetség elnöke Wlassics Gyula lett.

1907-ben Széll Kálmán miniszterelnökké válván lemondott a Tanács elnöki tiszteről, és ekkor a Tanács új alapszabályzatot fogadott el. Ennek értelmében a Tanács új elnöke a Szövetség elnökével azonos. Érdemes itt megemlítenünk, hogy a meghívandó minisztériumi képviselők közé a belügyön kívül ekkor kerül be az igazságügy, a kereskedelmi, a földművelődésügyi és a honvédelmi tárca. Számos egyéb szervezet is besoroltatik a tagok közé, így az Országos Közoktatási Tanács, a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács, meghívót kapnak a Műemlékek Országos Bizottságának elnökei, a Magyar Szövetség, a „Szabad-Tanítás” vezetői, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum elnöke és a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárak Intéző Bizottságának elnöke is. Kibővült tehát a Tanács társadalmi bázisa és hatásköre. Alapfeladataiban azonban lényeges változásra való törekvést az új szabályzat nem tükröz.

Átszervezték ugyanekkor a Főfelügyelőséget is. Mint azt a Magyar Könyvszemle összegezi:

„új szabályzata. . . a népkönyvtárak s egyéb népművelő intézmények ügyeit is a felelősség hatáskörébe utalja s az irodai teendők ellátásáról egy előadói, egy titkári s egy tollnoki állás rendszeresítésével gondoskodik. . . ”³⁶

Valójában azonban ez azt jelentette, hogy a Főfelügyelőség csupán a szakmai felügyeletét terjesztette ki a népkönyvtárügyre. Gulyás Pál fogja majd fáradhatatlanul végezni ezt a munkát, egészen a Főfelügyelőség megszűnéséig. De a könyvtárak szervezése, telepítése és segélyezése továbbra is a Tanács hatáskörében maradt. Ekkor kap szakmegbízotti címet Gulyás Pál, Cserni Béla és Divald Kornél, aki korábban mint a minisztérium kiküldöttje vette számba az ország építészeti és egyéb tárgyi emlékanyagát. De ekkor már nem találjuk ott a hőskorszak számos jelentős egyéniségét. A Tanács tagjai közül Porzolt Kálmánnak — bizonyos anyagi vonatkozású „hűtlen kezelés” vádjá miatt — 1901-ben le kellett mondania; György Aladár, a közműveltség emelésének fáradhatatlan harcosa 1906-ban meghalt; Schönherr Gyulát, a Főfelügyelőség első titkárát elhatalmasodó idegbaja 1906-ban ugyancsak állása elhagyására kényszerítette. Utóda Mihalik József. Nagyon rövid ideig, mintegy másfél esztendeig működött csak Hampel József mint régészeti szakfelügyelő, 1900 nyarán Wosinszky Mórt bízták meg e feladattal, aki azonban ugyancsak 1906-ban meghalt. Utóda Pósta Béla, a kolozsvári egyetem tanára és az Erdélyi Múzeum Egylet munkatársa. A megnövekedett feladatoknak megfelelően új neveket is találunk, így Ferenczy Zoltánét, aki Fejérpataky mellett a könyvtárak, Krenner Józsefét, aki az ásványtárak és Semayer Vilibaldét, aki a néprajzi táruk felügyelője.

De a Főfelügyelőség és a Tanács egymáshoz való viszonyát, feladatait nagyban befolyásolta a mindenkori kultuszminiszter személye is. A testület megalakításakor Wlassics Gyula személye volt a meghatározó, aki a későbbiekben is — mint a Szövetség elnöke — megpróbálta a befolyását érvényesíteni. 1907-ben azonban székét

³⁶ A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége és Tanácsa alapszabályai 85–86.

már Apponyi Albert foglalta el. Fraknói pedig a Főfelügyelőség alapításának tízéves jubileumára írt visszatekintésében már az új miniszter elvárásaihoz is próbálja igazítani a jövő feladatait:

„... a nemzet szellemi színvonalának emelése érdekében új munkateret nyit meg a Főfelügyelőség előtt is gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki a vidéken »kulturális gócpontok« fejlesztését tűzvéni ki célul, 1907. május 13-án kelt leiratában közlé ama szándékát, hogy az ország jelentékenyebb városaiban a többirányú közművelődési munkának székhelyül szolgáló »közművelődési házak« létesítésére fog hatni, amelyekben ismeretterjesztő felolvasások és zenei előadások fognak tartatni, olvasótermekkel ellátott ismeretterjesztő könyvtárak, szépművészeti és egyéb muzeális gyűjtemények, műtermek és az illető vidék háziiparának elárúsítására hivatott boltok találhatnak helyet.”³⁷

Íme a „szabadtanítás” ekkor vonul be hivatalosan is a Tanács és a Főfelügyelőség programjába. A pécsi szabadtanítási konferencia nem múlt el hatástalanul és a tárca siet hatósugarát kiterjeszteni, és azt egyszersmind ellenőrzése alá is vonni. Ha másként nem lehet, segíelyezés révén. Erre csak egy példa: a Szabad Lyceum és az Erzsébet Népakadémia számára mind a felügyelőség, mind a Tanács utal ki segíelyeket, legfeljebb eltérő jogcímeiken.³⁸

Az 1909-ben Szombathelyen tartott újabb szabadtanítási konferencián, 1911-ben Nagyváradon elnöki megnyitó beszédében Wlassics a Szövetség tagjai előtt a szabadtanítás és az új könyvtárpolitika összefüggéseit fejtette ki. A követendő ideál, mint Wlassics mondja:

„Amerika példája vonz itt is. Ott a szabadtanítás és könyvtár szerves együttműködése az egész vonalon ki van építve. Alig van Carnegie-könyvtár, melyben ne volna előadó terem is.”³⁹

Számaveszi, hogyan alakítja az angol, de még a bécsi közkönyvtárügyet is ez a szellemiség. Wlassics „csodálatra méltónak” tartja azt is, ahogyan a „public library” bevonul az amerikai általános iskolákba. „A tanító és könyvtáros együttműködése sikerének fényes példája az iskola és a »free public library« között bölcsen szervezett amerikai rendszer.” Világosan felismeri, hogy a nemzetnevelés nagy feladatában „az olvasó-nevelés nagy lélektani feladata kezd előttünk óriási arányokban kibontakozni.” Kifejti, hogy:

„A régebben kialakult könyvtári igazgatási szervezet a nagy nemzetnevelő problémával szemben elavult. ... Ne tekintse a közfelfogás a könyvtárosi foglalkozást legtöbbször pusztán díjtalan vagy igen csekély díjra érdemes mellékfoglalkozásnak, hisz ha a könyvtáros individuálizáló, olvasónevelő munkát akar is a könyvtárban végezni, ez a föladat egész embert, nagy tudást és elsórangú pedagógiai érzéket követel ... Hangosan kell már kiáltanunk, hogy a mai szervezeti keretben, a mai könyvtári közigazgatási rendszerben a könyvtáros igazi rendeltetésének magaslatára alig emelkedhetik és a tanácsnyújtás, olvasásra nevelés nehéz föladatát alig képes teljesíteni. ... Elérkezett az idő, hogy a köztudat kezdjen megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a szabadtanításhoz fűzött nagy nemzetnevelő érdekek a könyvtári kapcsolat és a könyvtári közigazgatás szervezetének alapos reformja nélkül kockán állanak.”⁴⁰

Wlassics 1912 elején a Múzeumi és Könyvtári Értesítő hasábjain is megjelentette nézeteit, *A mi emlékiratunk* címmel.⁴¹ Nem sokkal később ugyanitt közreadták *Az*

³⁷ MKsz 1907. 285.

³⁸ Múzeumi és Könyvtári Értesítő (továbbiakban: Múz. Kvt. Ért.) 1907. 137.

³⁹ Lásd a Múz. Kvt. Értesítőben megjelent jelentéseket!

⁴⁰ *Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei*. ... (I. az 1. sz. jegyzetet) 85–97.

⁴¹ *Uo.* 94–95.

Országos Tanács és Országos Főfelügyelőség emlékirata a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében címen a kultuszminiszternek, Zichy Jánosnak előterjesztett beadványukat.⁴²

Az emlékirat felhívja a figyelmet az új egyetemalapítások nyomán fellépő új könyvtári szükségletekre, szervezésekre. De mindenekelőtt a szabadtanítás és a könyvtár közötti kapcsolatok adta problémák állnak a középpontban. Így „... a fővárosi és a vidéki könyvtárak könyvanyagának elégtelensége, elhelyezésük s részben felszerelésük tökéletlenségé”-re mutattak rá. Wlassics tételeinek ismertetésével tartják indokoltnak, hogy egy új, csak a vidéki könyvtárak ügyeivel foglalkozó felügyelői állás létesíttessék, akinek kiemelkedő feladata lenne a szakképzés nagyobb méretű előmozdítása, megszervezése. Az új közművelődési házak, paloták – ma így mondanánk – „központi” könyvtárai számára új feladatként javasolják, hogy ezek a körzetükben nép-, ill. kisebb közművelődési könyvtárak koordinációs központjai legyenek és biztosítsák ezek könyvanyagának cseréjét.

„Az ország területén mind nagyobb számmal létesített állandó népkönyvtáraknak ugyanis egy szinte közös fogyatkozásuk van s ez az, hogy állandó gyarapításuk a mai anyagi eszközökkel nem lévén keresztülvihető, az eleinte élénk érdeklődés új táplálék híjján évről-évre csökken s nem egyszer teljesen megszűnik.”⁴³

Felkéri továbbá a minisztert, hogy a vidéki iskolaépítéseknel

„egy olvasóterem építését és berendezését is méltóztassék elrendelni, amelyben a népkönyvtár és a kötelező ifjúsági könyvtár a közhasználatnak adatnék át... E könyvtárterem egyúttal egyéb nagyfontosságú közművelődési célokat is szolgálhatna: itt volnának megtarthatók a felnőttek oktatására szolgáló kurzusok s a legtöbb helyt már szépen virágzó ifjúsági egyesületek összejövetelei.”⁴⁴

Végül olyan népszerűsítő, ismeretterjesztő művek íratását sürgetik, amelyek a népkönyvtári címjegyzékekbe felveendőek volnának, „melyek az elemi műveltségű, legszélesebb néprétegek tájékoztatására alkalmasak volnának.”

Az emlékirat a könyvtárügy – pontosabban a közművelődési könyvtárügy – fejlesztésének érdekében fogalmazódott meg, de szinte egyetlen szó sem esik arról a szerepről, amelyet a közműveltség terjesztésében a múzeumok betölthetnének. És ez egyúttal jelzi azt az új irányt is, amely szerint fokozatosan a Tanács kerül előtérbe és a Főfelügyelőség komplexebb szerepe háttérbe szorulni látszik. A Tanács ugyanekkor épp „az ingó műemlékek védelme tárgyában” készít elő egy törvényjavaslatot, amint azt 1911. december 15-i ülésük jegyzőkönyvéből tudjuk. A Főfelügyelőség pedig ugyanezen jegyzőkönyvek tanúsága szerint, mintha csak ügyes-bajos dolgokkal, pepecseléssel aprózná erejét. Jellemző, hogy hamarosan a publikált éves jelentések élén megcserélődik a két testület egymás mellett korábban használt formulája és a Tanács kerül előre, így: Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Országos Főfelügyelősége.

Nem tudjuk bizonyosan a változások mögött valós társadalmi mozgások húzódnak-e meg, tehát a különféle múzeumi, és egyéb régészeti, történelmi társulatok

⁴² Múz. Kvt. Ért. 1912. 2–4.

⁴³ Múz. Kvt. Ért. 1912. 66–70.

⁴⁴ MIHALIK József: *Reformok I.* = Múz. Kvt. Ért. 1915. 151–165.

lendülete megtört-e, társadalmi bázisuk szűkült-e, míg a számszerűségében igen impozáns könyvtáralapítások a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára látványosabb győzelmeket jelentettek.

Azt sem tudjuk bizonyosan, mennyi szerepe volt ezekben a változásokban Mihalik Józsefnek, aki 1907-ben vette át a Főfelügyelőségnél Schönherr titkári posztját és ettől kezdve mind erőteljesebb befolyásra tett szert. Ő lett az 1907-ben induló Múzeumi és Könyvtári Értesítő szerkesztője, majd előadó és országos felügyelő lesz. „Múzeumi ember” volt, művészettörténész, a Kassai Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, irodalmi munkássága pedig kiterjedt a táblaképfestéstől az iparművészeten át a faépítészetig. Számos kisebb cikket publikált a műemlékvédelem kérdéskörében is. Fő kutatási területe a hazai ötvösség feldolgozása. Mégis az 1912 után jelentkező tendencia megerősödésében hűen követhette előljáróinak megnyilatkozásait, így mindenekelőtt Wlassicsét, vagy a mindenkori kultuszminiszterét. Wlassics pedig – mint elnöki vagy egyéb megnyilatkozásaiból látnivaló – a múzeumüggyel kevésbé foglalkozott.

KÖZLEMÉNYEK

Anonymus Gestájának kézírata. A *Gesta* egyetlen kéziratát jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár őrzi (Cod. lat. 403.), miután az a velencei kultúregyezményeknek köszönhetően Magyarországra került.

A Bécsből hazakerült tárgyakat bemutató kiállítás katalógusában 13. századnak tekintik az írás korát, míg Bartoniek Emma a Széchényi Könyvtár kódexkatalógusában (1940) már századvéginek.¹ Berkovits Ilona a 13. század második feléről ír, s öt követi Csapodi Csaba is, széles körben ismertté vált könyvében.² Maurer Zsuzsa az 1985. évi kódexkiállítás katalógusában Bartoniek korábbi álláspontjához látszik közeledni, amikor a 13. század utolsó harmadára teszi a *Gesta* kéziratát.³ Györfly György a faksimile-kiadás bevezetőjében 13. század közepének mondja az írás korát.⁴ Állítása magától értetődően kizárja a IV. Béla halála utáni másolás lehetőségét, mégis III. Béla mellett szóló érvei közül kihagyja az írást. A 13. század közepi datáláshoz tér vissza Wehli Tünde egy 1991-es tanulmányában, majd Gabriel Silagi is Anonymus-kiadása bevezetőjében (1991).⁵ Sajnos, a kézirat írását és iniciáléit eddig részletesen senki nem vizsgálta meg. Így eshetett meg, hogy a kéziratot Sebestyén Gyula az 1300-as évek elejére tette, Gombos F. Albin *Catalogusa* első kötetében 1350 körülre datálta.⁶ Hasonlóképpen meglepő az irodalomtörténetírás klasszikusának, Horváth Jánosnak a véleménye, miszerint a *Gesta* már megírása után külföldre került, amiből az következne, hogy ma ismert példányát már külföldön másolták volna.⁷

A kézirat írása. A kézirat írásának ductusa enyhén szorított, az írás összeképe egyenletes, kiegyensúlyozott gót könyvirás. Egyes szavaknál, soroknál az írás ugyan szorítottabbá válik, olvasási problémát a betűk egymáshoz való közelítése azonban sehol sem okoz. Az alapvonallal bezárt szög közel áll a derékszöghöz, enyhén jobbra dől. A tractatio már jellegzetesen 13. századi, a betűtagok kapcsolása és a vonalak törése (m, n, o, r stb.) a gót írás szokásos kívánalmainak megfelelő. Az írás pondusa közepesnek mondható, s mindvégig egyenletes.

A szöveg központozásához tartozik a pausa media és finalis (,) és a kérdőjel (.). A korrekciós jelek közé a törlés jele (subpunctatio), a szócsere (" ") és a betoldás (,) jele és szétválasztás jele (véletlen egybeírásnál). Néhány helyen az e caudata is megjelenik, kivétel nélkül helytelenül használva (1, 50, 51. fej.). Bizonyosra vehető, hogy egyik esetben sem „valódi” e caudatával van dolgunk, hanem a betű javított voltát jelző szövegkritikai jellel. Ezt jól mutatják azok az esetek, ahol a javítás jól látszik: Így 1. cap. „tunc hęc

¹ *A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban.* Bp. 1933. 22–23., BARTONIEK E.: *Codices Latini medii aevi.* Bp. 1940. 365.

² CSAPODI Cs.: *Az Anonymus-kérdés története.* Bp. 1978. 7.: „A kézirat – nem a mű – keletkezési idejéről általában mindenki elfogadja a XIII. század második felét.”

³ *Kódexek a középkori Magyarországon.* Bp. 1985. 91.

⁴ Faksimile kiadás. Bp. 1975. 7.: „XIII. századközepi betűkkel írt kódex”

⁵ WEHLI T.: *A magyarországi művészet helyzete a tatárjárás körüli években.* = Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991.) 41. A Silagi-féle kiadás Sigmaringen, Thorbecke, 1991. (megj. alatt).

⁶ SEBESTYÉN Gy.: *Ki volt Anonymus?* Bp. 1898. 80., GOMBOS F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae.* I. k. Bp. 1937. 229.

⁷ HORVÁTH J.: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Bp. 1944. 42. Az egyes vélemények felsorolásakor nem törekedtünk a teljességre. Kiegészítésére l. még WEHLI Tünde jelen számban következő tanulmányának bevezetőjét.

Alię genas hostes in fugā uicim. 7 si fuerit multitudo ex sic locuste. Locustis omī cō
parata ē demonū multitudo. quib' neq; in celo neq; in terris ē sedes. Pcedat g' 7 uos hoc
bello opū lux scientie uirtus diuini ubi p'dicatio. iniquit' 7 uos 7 inuis 7 psalmis &

2. abra

Uos pueros in bethleem iude ciuitate dauid. cap.
Uidi sup' monte syon agnum stantē. et cū eo cen
tum quadraginta q̄tuor milia. habentes no
men eius et nom' patris eius scriptū in frontibus suis.

3. abra

vi. vñ micheas. vii. ab ea q' dormio in sinu tuo c'rodi clā
orū tuū. honora p'cem. car' in spūalē. d'm. s. f. placū. i. mag'ia
obediēdo. reuerentiā exhibendo. noc' m'istido. 7 genu' m'ris
tue. i. dolor: q's h'uit p'iedo ne oblitiscaris affcū u' effcū. fr.
iii. cla p'ris n' erit i obtinuoē. nā p' p'edo m'ris restituet' t' bonū

4. abra

nō sic d' g' p'mū mouens mouet s' p'fectionē 7 z'ple
mentum. Et uident' medicinā mouere ad se mo
uet ē ad sanitate' 7 medicina ē forma sanitatis.
p'ig' sanitas nō ēē in subto sicut ē d' p'mo p'u. it
medicina moueret utroq; modo. s. s. g' ē agnus mo

5. abra

Supra. scann. xviii. finte. q̄tus lib̄ istis.
et sunt. xx. unus. . . . .

A Cusa. cal. fo. uocis. ma. iud. hinc. cis. apo.
A ni. fil. Ex. pos. homi. cor. png. fagi. str̄.
rap. fur. usur. tri. cal. For collu. pne. nen.

6. abra

Fulradus cancellarius scripsit et subscripsit
Palschalis ep̄c seruis seruorum dei dilecto
nastu s̄a Nuchali m̄ris. quod i remensi
regulariter substituendis imperiū. Sicut
tendus effectus. sic legitima desiderantiū non

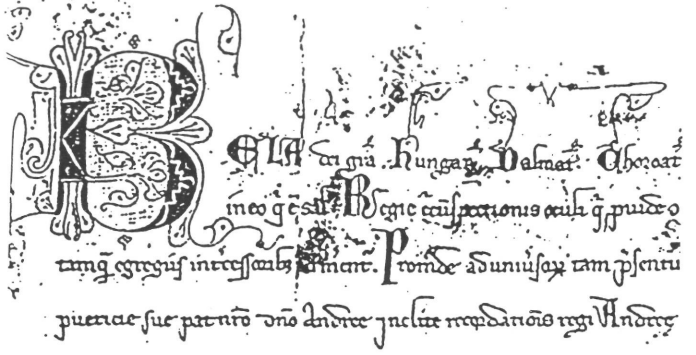
7. abra

Der Lott. zwanzig pfen. Selter post. zehen pfen.
Osterrath anders pach. zehen pfen. Cantar trink
fon. zehen pfen. Wernar. v̄ Leman. zwelf pfen.
Menschart v̄ dr̄. Dornwe. fivcz pfen. Von
golde. sechs schillinge. Der Gant. zehen pfen. V̄
zwain hof. Litan. ach. zehen pfen. V̄ d̄ owe ein
pfen. S̄mugen zwain pfen. Vlache. sechs schillinge.
Crimbach. dri schillinge. Von golde. zwain
gebunge. zwain v̄ zwain. zw schillinge. Karthron
von me. zelle. zehen pfen. Von me. sechs
schillinge. Talacher. ein halb pfen. Gellach. sechs
ze pfen. Ostpach. dri schillinge. Langenacher. zwain
schillinge. Hauptrecht. v̄ Gernie. ein halb
pfen.

8. abra

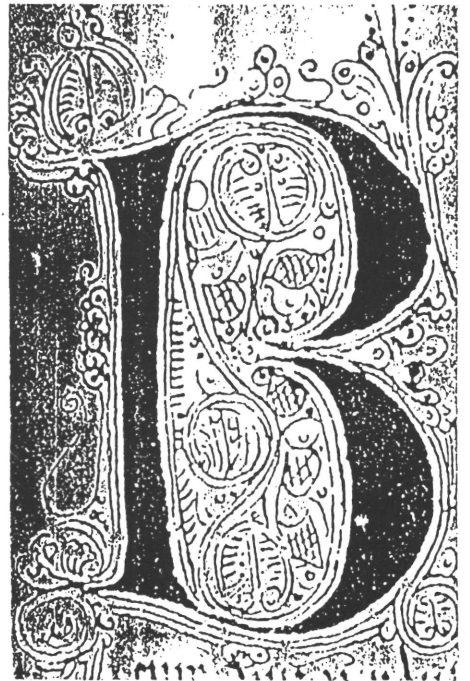
9. ábra

10. ábra

11. ábra

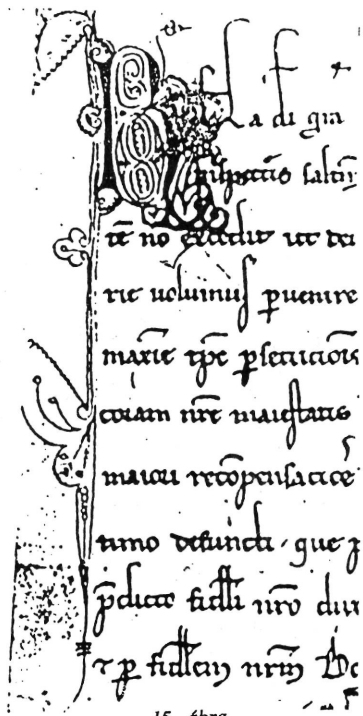
12. ábra

13. ábra

14. ábra

15. ábra

septem principales persone”, ahol először valószínűleg „hii” állt „hae” helyett. Hasonlóképpen jól látszik a javítás az 51. cap. „a facię eorum” és a „Moroaęnsium” szavakban. Jellemző, hogy a közvetlen közéletben található Menu[mo]rout esetében is hasonló jellel jelzi a kifejejtett szótagot. További két esetben a javítás ténye nem egyértelmű: „subiugassęnt” (50. c.) és „munęribus” (51. c.). Ugyanakkor bizonyos, hogy a másolónak volt tudomása az e caudatáról, s a javított „e”-k esetében tudatosan használta.

A rövidítések típusai és sűrűsége megfelel az átlagos könyvírásnak. Így megtaláljuk a nazális, a szótag-, a per contractionem és a littera supraposita típusú rövidítéseket. A szótagrövidítésekhez annyi megjegyzés kívánkozik, hogy ezeket a tulajdonnevek írásánál is használták, így az ezekben az esetekben a másolónak okozhatott volna problémát: pl. Cama; Nit; cdunec. Komáromot egyszer el is hibázza (Camero = Camo). A tulajdonnevek általában pontos írása azonban megnyugtatóan bizonyítja, hogy a másoló magyarországi volt, s bizonyos ismeretekkel rendelkezett a *Gestá*ban előforduló személy- és helynevekről. A rövidítések feloldásánál számos esetben bizonytalanság fedezhető fel, ami arra vezethető vissza, hogy az előtte fekvő másolat rövidítései egy részét a másoló igyekezett feloldani. Talán túl nagy számban fordultak abban elő, és számuk meghaladhatta a szokásos mértéket. Így pl. eredetileg castro helyett casto-t ír, ami egy castalakra vezethető vissza, az először hibásan írt ammodo helyett am, vertus helyett (szövegben vetus) vt.; terram (szövegben teram) helyett tra, celerrimo helyett (szövegben celerimo) celrimo, ubique helyett (szövegben unque) uq, generibus (szövegben gentibus) helyett genib; stb. állhatott. A másoló korlátozott képességeit mutatja ugyanakkor, hogy a per contractionem típusú rövidítéseket néhányszor rosszul oldotta fel, így agnominatus helyett agminatus, pronosticatum helyett pronosticum, petitionis helyett petionis – ezt kétszer is rontotta –, Constantinopolim helyett Constantipolim, civitatem helyett civitem, militibus helyett milibus stb. Kivételesen használ helytelen rövidítést, így pl. iter helyett item-et ír (it = item, it = iter).

A betűtévesztések kapcsán tehetünk még egy érdekes észrevételt. A következő tévesztésekre figyelünk fel:

- o-u: Hongon – Hongum h,
Zovolon – Zovolun h.
Bertuldum – Bertoldum h.,
vivos – vivus h.,
tansa – tonsa h.,
- o-a: Iouzos – Iouzas⁸ h.,
Topulucea – Tapolucea h.,
- i-a: Athala – Athila h.,
Christaanus – Christianus h.,
faga – fuga h.

A fenti tévesztések, amennyiben nem a véletlen művei, vagy esetleg bizonyos hangtani fejlődés tükrözése (a magyar helységnevek esetében), akkor felvetik a kurzív „a”-ic használatának a lehetőségét a másoló előtt fekvő mintapéldányban. Ez magyarázná meg az a-u, i-a tévesztéseket, míg az o-u-félét az o nem pontosan illesztett (C) két vonalas írása. Amennyiben a feltevés igaz, akkor valószínűleg maga az autográf – vagy a diktálás után készült első példány – volt a másoló előtt.⁹

Másolási bizonytalanságra utal bizonyos szótagok különírása a szótól, majd egy vonallal való hozzáköltése: így Ho.vos, Ursu.urn, pre.avus, in.lesum; miként néhány esetben igekötők indokolatlan egybeírása szavakkal, amit később korrigált a másoló, pl. ad/Rabam.

A tévesztések és másolási hibák perdöntő jelentőségűek abban a kérdésben, hogy a fennmaradt kézirat autográf-e vagy másolat. A kutatók általános felfogása szerint másolatról van szó, mégis időről időre a második vélemény is felmerül. Számos olyan helye van a kéziratnak, amely egyértelműen tanúskodik a szöveg másolat volta mellett: így 11. fej.: „tam duci quam etiam omnibus”, ahol a tam helyén tévedésből a később következő quam-ot kezdte el, majd javította. Így értelmezzük a primus helyett primum omnium írást (az omnium hatására 16. fej.), vagy az 56. fej.-ben a „civitatem ceperunt”-ot – expugnaverunt

⁸ GYÖRFFY Gy. téved, amikor a Iouzas szó z-je helyett x-et olvas ki. Faksimile kiad. 151.

⁹ A középkori kurzív írásgyakorlat jó áttekintése, számos illusztrációval CASAMASSINA, Emanuele: *Tradizione corsiva e tradizione libraria nella scrittura latina del Medioevo*. Roma, 1988.

helyett a közeli „civitem ceperunt” hatására. A rövidítéseknél már elmondottak természetesen mind a másolat jellegét erősítik. Hasonlóképpen emellett szól az a tény, hogy Árpád nevét a másoló négyyszer hibásan írta. Nem tudjuk pontosan, hogy a másoló előtt fekvő példányban Árpád nevének „r” betűjét hogyan rövidítették, talán az „A” felett helyezték el egy vonalat. Tény, hogy mind a négyyszer az „a” után rögtön a „p”-t kezdte el írni. Hasonló tévedés fordul elő az „Ircundium” névnel is (Icundium-ot írt).

Az írás kora. A kódex írásával kapcsolatban a datálás jelenti az igazi problémát, amit már érzékeltek a bevezetőben említett eltérő nézetek. A nehézséget alapvetően az okozza, hogy a magyarországi könyvkultúra 13. századi emlékei közül csak nagyon kevés maradt fenn, s a fennmaradtak is mivel más ductusú és tractatiójú írások, az összehasonlításra csak kevésé alkalmasak. A század első felére datált németújvári, azaz zágrábi *Missale* két írástípus is megőrzött, mégis messze állnak kéziratunk írásától.¹⁰ Kéziratunk ductusa, a gót jelleg ellenére, még sokat megőrzött a 12. század végi későkaroling minuszkulás kéziratok kerekded horizontális, enyhén szorított jellegéből.¹¹ Jó összehasonlító anyagot találunk Július Sopko katalógusköteteinek függelékében.¹² A magyarországi emlékeket bemutató képeken sajnos kódexünkhöz közel álló írást nem találunk, de szembesülhetünk azzal, hogy már a 13. század első felében miként módosult és öltött kéziratunknál határozottan gótizáló jelleget a kézírások ductusa.

A kódexek csekély száma miatt nem kerülhető meg a kor okleveleinek az áttekintése. A gót írás jelentkezését a magyar királyi okleveles anyagban Mezey László mutatta be ismert tanulmányában.¹³ Ő utal II. András néhány oklevelére, amelyek 1212–1216-ból a „tisza gótikus könyvírást” mutatják. Ezek azonban a kivételeknek tekinthetők, mivel már a század első évtizedeiben kifomálódik és rögzül a királyi oklevelekben egy jól olvasható, gót jellegű, de horizontális jellegét mindvégig megőrző minuszkuláris forma. Ha ezek között tájékozódunk, akkor bizonyos ductus- és tractatio-beli hasonlóság kódexünk írásával IV. Béla 1240-es évi oklevelei között tűnik fel: így 1240., DL 246, Reg. Nr. 691. – 1242. X. 3., DL 251, Reg. Nr. 722. – 1242. XI. 21. DL 33702, Reg. Nr. 724. – 1245., DL 297, Reg. Nr. 808., továbbá a fejevári kereszties konvent egy 1256. évi oklevele (DL 83.128). A kor legismertebb oklevélírást mutató emléke, az 1241. év elé datált pannohnalmi *Liber ruber* írása az említett példaktól kissé távolabb áll, elsősorban nem szorított ductusa miatt.¹⁴

Kéziratunk jó néhány jellegzetessége mind az okleveleknél mind a könyvírásban megtalálható: így a „g” és „r” betű írása, két „i” esetén a második betű szárának a lehúzása, sorok végén az „s”-nek a sor fölé emelt helyzetben való leírása.

Az európai kódexírások között való eligazodást nagyban segítik a mára már jelentős számban publikált datált kézi-atkiadások. A legtöbb példát a francia kötetekből vehetjük. Az írásunknak megfelelő ductust a kötetek 1218 és 1252 közé helyezik: írásunk mellékleteként a következő évekre datált kéziratmintákat mutatjuk be: 1230–1248, 1243, 1218–24, 1252 körül, 1251.¹⁵

¹⁰ *Kódexek a Középkori Magyarországon. (i. m.)* 92., IV. színes tábla.

¹¹ Ennek az írástípusnak legismertebb magyarországi emléke a Pray-kódex. L. *Kódexek a középkori Magyarországon. (i. m.)* III. színes tábla. Most egy valamivel későbbi, valószínűleg délnémet írásra hivatkozunk, *Origenes-kódex*, 1212. (itt 2. kép.) In: UNTERKIRCHER, Franz: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek bis zum Jahre 1400. Bd. I.* Wien, 1969. Abb. 41.

¹² SOPKO, J.: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin, 1986. A képek jól mutatják a 12. század második felétől bekövetkező változásokat. 6–15. számú képek a 13. századra; uő: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin, 1981. töredék 1260-ból, 289.

¹³ MEZEY L.: *A latin írás magyarországi történetéből.* = MKsz 1966. 1–9, 205–216, 285–304.

¹⁴ Az oklevélírássra a legbővebb képanyag: MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Bratislavae, 1987. t. 2. Függelék, különösen VI. és VIII. táblák.

¹⁵ 1230–1248: SAMARAN, Charles-Robert Marichal: *Catalogue des manuscrits en écriture latine*. t. 2. Paris, 1962. Hugo de Sancto Caro-kézirat, talán carcassoni, Pl. XXVIII, (itt 4. kép.), 1243: uo. t. 3. Paris, 1974. Averroes-Arisztotelész-kézirat, talán észak-itáliai, Pl. XLIV. (itt 5. kép.); 1218–24: uo. t. 4. Paris, 1981. ciszterci breviarium, Pl. XXIX. (itt 3. kép.); 1252 körül: uo. t. 5. Paris, 1965, Cartularium monasterii S. Nicasii Remensis (Reims), Pl. XXIV. (itt 7. kép.); 1251: UNTERKIRCHER i. m. (11. jegyzet) Cursus titulum decretalium, talán salzburgi, Abb. 47. (itt 6. kép.).

Az eddig látott írásminták alapján igen közel állónak érezzük a német nyelvű bajor hercegi urbárium írásképét, amely 1231–34 közé datálható.¹⁶ A fentiek alapján a *Gesta* kéziratának írását a 13. század közepére helyezzzük, de mindenképpen IV. Béla halála elé, azaz 1270 elé. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mivel a kézirat másolására egy Béla nevű magyar király halála után került sor. Az írás jelen datálása pedig teljes mértékben kizárja IV. Béla személyét.¹⁷

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Anonymus Gesta Hungarorum kéziratának helye a magyarországi könyvfestészet történetében. A magát „P” magisternek nevező szerző gestájának az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött másolata (Cod. lat. 403, perg. ff. 24., 24,3 × 16 cm) nemcsak középkori történelmünknek egyik becses forrása, hanem könyvfestészet-történetünknek is jeles emléke. E kódex művészettörténeti értékét nem elsősorban a díszítettség mértékének, minőségének köszönheti, hanem hézagpótló szerepének, mert keletkezési korát kivülről kevés biztosan Magyarországon írt és festett emlék képviseli.

A *Gesta* lejegyzésének és a közel egykorú másolat készítésének idejét a történettudomány ez ideig jobbára tartalmi vizsgálattal próbálta meghatározni, a paleográfiai megközelítésnek kevés figyelmet szentelt. Ezt a hiányosságot ismerte fel és pótolta újabban Veszprémy László, amikor a szóban forgó kódex készítési korát datálta oklevelek figyelembevételével pontosította.¹ Veszprémy munkája ösztönzött bennünket arra, hogy egyrészt összegezzük a kódexre vonatkozó művészettörténeti ismereteket, másrészt a 13. századi oklevelek incipit inícialeának segítségével szűkítsük annak a kornak az időhatárait, amelyben miniálhatták a *Gesta*-másolatot. Anonymus *Gestájának* első művészettörténész elemzője Hoffmann Edith volt. Ő 1932-ben, a Magyarországra visszakéretülés alkalmából foglalkozott a kódexszel, s azt a történetészek álláspontjaiból válogatva a III. Béla-kori királyi kancellária emlékének tekintette.² Véleményét Gerevich Tibor 1938-as szintézise is átvette.³ Berkovits Ilona a magyarországi román kori kódexfestészetnek szentelt 1942-es publikációjában a rendelkezésre álló összehasonlító anyag birtokában franciás előképeket feltételező kancelláriai munkának tartotta a kódexet. Keletkezési korát a 13. századon belül IV. Béla uralkodásának idejére, 1235–1270 közé helyezte.⁴

Ugyanő 1965-ben a 13. század harmadik negyedére szűkítette le a készítés lehetséges időhatárait. Berkovits ekkor a kancelláriai helyett kolostori másolásra gondolt.⁵ Jelen tanulmány szerzője két ízben érintette a *Gesta* kérdését. 1980-ban, a magyarországi művészettörténeti kézikönyv román kori kötete számára az Árpád-kori könyvfestészetéről készített összefoglalásban,⁶ majd 1991-ben, amikor a tatárjárás körüli

¹⁶ Képe in *Aus 1200 Jahren. Das Bayerische Hauptstaatsarchiv zeigt seine Schätze*. München, 1986. (3. Aufl.) Hrsg. LIESS, Albrecht. Nr. 47. (itt 8. kép) — Tanulságos összehasonlító anyag található még SCHNEIDER, Karin: *Gotische Schriften in deutscher Sprache. I. Vom späten 12. Jahrhundert bis um 1300*. Wiesbaden, 1987. Abb. 52, 60, 85 stb.

¹⁷ A kódex eddigi ellentmondásos paleográfiai megítélése vezette félre a legutóbbi terjedelmes Anonymus-tanulmány szerzőjét, VÉKONY Gábort is (*Anonymus kora és korhúsága*. 2. rész. = *Életünk* 1991. 153.). Állításai alátámasztásául hivatkozik HORVÁTH János véleményére, amely a 13. század végét fogadja el. Horváth egyébként csak Paul LEHMANN 1941-es szóbeli véleményére utal. *Anonymus és a Kassai-kódex*. In: *Középkori kútfoink...* Bp. 1974. 81.

¹ Ezúton köszönöm, hogy kéziratát elolvashattam.

² HOFFMANN E.: *A Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban*. III. A kéziratok = *Magyar Művészet* 1933. 289.

³ GEREVICH T.: *Magyarország románkori emlékei*. Bp. 1938. 234.

⁴ BERKOVITS I.: *A magyar miniatúrafestészet kezdetei*. Az Árpádkor = *Magyarságtudomány* 1942. 514.

⁵ BERKOVITS I.: *Magyar kódexek*. Bp. 1965. 20.

⁶ WEHLI T.: *Magyarországi kódexfestészet a 13. században*. Kézirat. — KARSAI G.: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez. A P iníciale jelképei* = *MKsz* 1960. 149–175. — uő.: *Az Anonymus-kódex első levele*. = *MKsz* 1968. 42–51. — uő.: *Ki volt Anonymus?* In: *Középkori kútfoink kritikus kérdései*. Szerk. HORVÁTH J. és SZÉKELY Gy. Bp. 1974. 39–67. Tanulmányait művészettörténeti szempontból elemezte: WEHLI T., in: *Ars Hungarica* 1976. 1. 160–161.

évek művészetével foglalkozott.⁷ Mindkét alkalommal a 13. század közepére datálta e kódexet, s kancelláriai munkának tartotta. Mivel egyik alkalommal se nyílt lehetőség a *Gestával* kapcsolatos vélemény részletes kifejtésére, az álláspont érvekkel való alátámasztására, az alábbiak adósságot is törlesztenek.

A kódex könyvfestészeti szempontból legértékesebb eleme a „P” incipit iniciálé. (1. kép) A betűtörzs a konvencionálisabb kék helyett zöld, a tollrajz vörös. A betű fejét a tollrajz technikában szokatlan motívumokkal töltötte ki rajzolója. A közel ovális formába ugyanis a 12–13. századi fedőfestékes technikában népszerű, főleg szegélydíszként hasznosított palmattát és félpalmattát helyezett. A betűfej felső felében ezt – egy kis, porzóra, bibére emlékeztető motívum, továbbá a belőle kiemelkedő levélfélék erezésének segítségével – virággá formálta. Az egy vagy több porzószáll levéldíszítő funkcióban az 1240 körüli évek könyvfestészetében jelenik meg (IV. Béla 1239-es és 1240-es oklevelein, a pannonhalmi bencés apátságban 1241 előtt másolt *Liber Ruber* iniciáléin⁸ – 9. kép). Különös előszeretettel alkalmazza egy – Hajnal szerint itáliai – 1243 és 1252 között több oklevelet kiállító kancellár (1243,⁹ 1245, DL 283, 297, 29.658. – 10. kép), de más, vele egy időben dolgozó, különböző képességű kezek munkáin is feltűnik.¹⁰ A motívum kedveltsége az 1250-es évekig példákkal igazolható.¹¹ Legkésőbb 1265-ben fordul elő (DL 35.831. – 11. kép).

A „P” betű belsejének díszítésében érvényesülő rendszer és palmetta közeli rokona egyetlen 13. századi emlékünknél sem ismerhető fel. A motívumok szimmetrikus elrendezésére irányuló törekvés és a virágszerűen formált palmetta ennek ellenére a század közepén nem lehetett egyedi jelenség. Emellett egy 1249-ben (12. kép), néhány később kelt oklevél (1258, DL 470, 1260.¹²) tanúskodik. A rendelkezésemre álló emlékek tanúsága alapján a *Gesta* iniciáléja által képviselt folyamatnak fontos állomását jelzi IV. Bélának már idézett 1265-ös oklevele (DL 35.831). A „B” betű felső ívének egymáshoz simuló palmattái, valamint a cauda szívalakú formába zárt levelei lehetnek irányadók. A folyamat végpontján V. István 1270-ben kelt dokumentumának (DL 49.675. – 13. kép – DL 71.872.) bizonytalanul rajzolt késő román, stilizált virágmotívumok „S” iniciáléja áll. A stílus elterjedtségét néhány kevésbé karakterisztikus megoldás példázhatja (1270, DL 295, és 270; 1271, DL 280.654).

A betűszár külső oldalának végeire egy-egy nagyméretű, a falevélhez hasonlóan erezett félpalmetta került. Ezek forma és méret szempontjából betűfejbe foglaltakhoz hasonlóak. Virágszerű megjelenésüket két nagyméretű, kockahálós körfélének köszönhetik. Ezek porzóra emlékeztetnek. A kockaháló a tollrajz technika 12. századi előretörése óta ismert. Főleg szegélydíszek gazdagítását és különböző motívumok mögötti üres mezők kitöltését szolgálja. Az utóbbi szerepben gyakori a Hajnal által itáliaiának mondott IV. Béla-kori kéz iniciáléin, de jelen van már korábban, Kálmán halicsi király 1240-es okmányán (DL 243), alkalmazásának felső határa 1270 (DL 73.627). A *Gestához* hasonló funkciót csupán az 1249-es oklevélen (12. kép) tölt be. A „P” iniciálé most tárgyalt motívumainak rajzolójuk feltehetően kiegyenlítő szerepet szánt. Ezek ugyanis jó átmenetet biztosítanak a nagyobb felületű, zsúfoltabb betűfej és a levegősebb hatású betűszár között.

A „P” betű végeiből kibomló levelek nyújtottak vagy zömökek, sima, illetve cakkos szélűek, a hegyükön csigavonalban olykor mereven hátranyúló kacsfélében végződők. E levelek prototípusa a tollrajzos technikával szinte egyidős, s annak jó ideig kevés változást megélt konstans eleme. A *Gestában* előforduló variáns az 1240–1270 között kibocsátott okleveleken gyakori.¹³ E három évtized emlékei közül kódexünk a *Liber Ruber*hez (9. kép), IV. Béla egy 1240-es, 1254-es, István comes 1245-ös és 1246-os okleveléhez is a legközelebb.¹⁴ A felsorolt dokumentumok iniciáléinak tisztja, határozott formái, a biztos vonalvezetés a század hatodik évtizede első felének kancelláriai produkcióját jellemzi (pl. IV. Béla 1258-as aranypécsests oklevele – 14. kép – 1263-as, DL 33.715, 1265-ös, DL 35.831 – 11. kép – 1267-es, DL

⁷ WEHLI T.: *A magyarországi művészet helyzete a tatárjárás körüli években* = Hadtörténelmi Közlemények, 1991. 1. 41.

⁸ Pannonhalmi, Szent Benedek rendjének főmonostora. Levéltár, ltsz. n.

⁹ HAJNAL I.: *IV. Béla király kancelláriájáról* = Turul 1914. 11.

¹⁰ LERKOVITS I., 1942. 15. kép.

¹¹ 1249. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. T. 2. Ed. MARSINA, R.: Bratislava, 1987. Tab.

VIII. a.

¹² 1254, 1259. MARSINA, R.: *i. m.* Tab. IX. c, XI. a.

¹³ MARSINA, R.: *i. m.* Tab. XI. c, XIII. d.

¹⁴ MARSINA, R.: *i. m.* Tab. IV. c, IX. c, XIII. c, d.

625 és ennek pannonhalmi példánya¹⁵). Az 1270-es évektől ezek a levelek hosszan elnyújtottá válnak s tulajdonképpen csaknem eltűnnek. A betűszárból elágazó leveleknek a *Gestá*ban láthatóhoz hasonló csokorba rendezése a *Liber Rubert*től (9. kép) az 1265-ös (DL 35.831 – 11. kép) évekig szokásos.

A *Gesta* incipit iniciáléjának egyik legátgondoltabb kialakított része a betűszár. Erre a már említett két hangsúlyos félpalmettán kívül egyéb díszítmények is kerültek. Ezek három eleméből építkeznek és centrális elrendezésűek. Közülük a felső két cakkos, egy hurkot közrefogó félkörív az általunk vizsgált magyar okleveles anyagban csupán egy ízben bukkant fel, mégpedig 1245-ben (DL 29.658 – 10. kép), a *Gestá*énál gazdagabb, két hurkos változatban. Deformált változatával a későbbiekben, egy 1269-es keltezésű oklevélen találkozhatunk. Itt a gyengén rajzoló kéztől származó iniciálén ez az egyik legkedveltebb motívum.¹⁶ A közepén körrel díszített cakkos félkör, melynek két széléhez ívesen befelé hajló és csigaformában végződő vonal csatlakozik, értékelésre aligha alkalmas, mert térben és időben nagyon elterjedt volt. A „P” betű szárát lezáró három karéj sem lehet meghatározó, mert részben kortalan elemeit a betűszár megfelelő lezárásának és a betűszárnak a díszítménnyel való összekapcsolásának kényszere formálta. Figyelemre méltó az ismertetett három elemnek a díszítésre váró felületen egyenletes elosztása, díszítősort idéző összképe. A *Gestá*éhoz hasonló elrendezést több 13. századi, elsősorban a század közepe táján készült könyvfestészeti emléken megfigyelhetünk,¹⁷ hasonló kiforrtság azonban egyedül egy 1243-as okmányra jellemző (15. kép).

A betűszár belső oldala szerényen díszített. A cakkos félkörív, a hosszan vezetett, csigaformában végződő vonal, a kis horgok az eddigiekhez képest alig nyújtanak újat, illetve nem alkalmasak elemzésre. Érdekes viszont a betűfej és -szár közti közel háromszög alakú mező kitöltése. Ide a fedőfestékes technikára és a 12. századi tollrajzra jellemző, vonalpárból formált indaornamentika került. A rövid indák, a tagolatlan levelek és bimbók a rendelkezésre álló tér gazdaságos kitöltését szövevényes elrendezésükkel szolgálják. Ezek a motívumok az ittenihez hasonló helyen és funkcióban a többször idézett 1265-ben kelt oklevél (DL 35.831 – 11. kép) „B” iniciáléjának alsó ívében, majd egy V. István által 1270-ben kiadott okmányon (DL 73.627) tűnnek fel.

A „P” iniciálé elemzésének végén említenünk kell a betűt lazán körülfogó, könnyed vezetésű, elegáns vonaldísz, valamint a szabályosan ismétlődő apró köröket. Ezek előfordulása a 13. század derekán sűrűsödik. Bizonyításként a *Liber Rubert*, a Hajnal által itáliainak tekintett kéz okleveleit, IV. Béla egy 1259-es okmányát,¹⁸ s végül 1258-as aranypecsétetes oklevelét (14. kép) említhetjük.

A tollrajzos és főleg csupán ornamentális elemekkel díszített iniciálék datálása rendkívül kényes feladat. Főleg akkor, amikor az ornamentika törzsanyagát stilizált levelek, palmették képezik, hiszen ezek meglehetősen kortalanok. Úgy véljük azonban, hogy egy-egy iniciálé datálása hozzávetőleges pontossággal megoldható abban az esetben, ha a kódex lokalizálható, és datált kéziratok – a jelen esetben oklevelek – segítik a műfajban érvényesülő tendenciák megragadását. Elemzésünkben kitűnhetett, hogy a „P” iniciálé díszítőmotívumai 1240–1265 közötti okleveleinkben fordultak elő a legnagyobb számban. A kiegyensúlyozott, szabályos, dekoratív formák, a lendületes – de még nem szeszélyesen vezetett és burjánzó – vonalvezetés a könyvfestészetben a filigrándísz megjelenése előtti, kb. 1240–1260 közötti éveket jellemezte. Az arányok és elrendezés párhuzamait az 1250–1260-as években ragadhattuk meg. A *Gesta* incipit iniciáléja és egyszerűbb vörös iniciáléi is főbb vonásaikban a fejlett írás- és könyvfestő kultúrával rendelkező északnyugat-európai országok 1230–1250-es éveinek emlékeivel vethetők egybe.¹⁹ Keletkezésüket ennek figyelembevételével is, a magyarországi királyi kancellária történetének Hajnal által 1241–1253 közöttinek tartott periódusához²⁰ köthetjük, illetve 1250–1255 közé, legkésőbb 1260 elé tehetjük.

¹⁵ Pannonhalma, Szent Benedek Rendjének Főmonostora, Levéltár, ltsz. n.

¹⁶ MARSINA, R.: *i. m.* Tab. IX. b.

¹⁷ 1269. = MKsz 1960. 173. 2. kép.

¹⁸ MARSINA, R.: *i. m.* Tab. XI. a.

¹⁹ *Manuscripts datés et conservés en France*. Tom. VI. Dijon, Bibl. mun. 633, for. 228r 1224–1235 között, továbbá Montpellier, Fac. méd. 10, for 353r 1227-ből, Pl. XIX., Párizs, Bibl. nat. lat. 13889, fol. 59r 1225–1249 között, Pl. XL., uo. lat. 363, fol. 96r. 1235–1250 között. Tom. I, 3, Pl. XXVII. MASAI, F. – WITTEK, M.: *Manuscripts datés et conservés en Belgique*, Tom. I. Bruxelles-Gand 1968. Bruxelles, Bibl. Roy. 1079–1084. fol. 128r. Pl. XLII. uo. fol. 204. Pl. 44.

²⁰ HAJNAL I.: *i. m.* 19.

A *Gesta Hungarorum* „P” iniciáléjával kapcsolatban az irodalom többször utalt a francia előkép vagy ösztönzés lehetőségére. A magyarországi oklevélírás és a tollrajzos iniciálék egy csoportjának a bölcsője valóban Franciaország, Párizs volt. A 13. század derekán azonban a századfordulón még közvetlen és folyamatos kapcsolatok már fellazulhattak. A folyamatos francia impulzus helyett reálisabb ekkor a franciával párhuzamosan alakuló helyi díszítőgyakorlatot feltételezni. Talán ebből eredeztethetők a kódex – és néhány oklevél – késő román formakincshez kötődő elemei.

A „P” iniciálé minden bizonnyal a kódex scriptorának kezétől származik. Valószínű, hogy a tollrajzos iniciálé elsősorban rajzolója gyakoroltságának függvénye. Emellett azonban megjegyzést érdemel, hogy a díszítés mértéke, módja vonatkozásában az oklevelek mellett a könyvek példája is ösztönző lehetett. A tollrajzos iniciáléval bevezetett könyv leginkább éppen egy kancelláriai scriptor számára lehetett természetes; hiszen a tudományos, olvasásra és nem reprezentáció céljaira (pl. liturgiához) szánt kódexek többségét az 1200-as évektől így díszítették.

WEHLI TÜNDE

Egy magyar királylány és királyné (Jagello Anna) könyve. A müncheni Bayerische Staatsbibliothek 4° L. Impr. membr. 22. jelzet alatt egy a 16. század elejéről való pergamen-nyomatványt őriz.¹ Ennek a mindössze 69 levél terjedelmű kis nyomtatványnak a szerzője Riccardus Bartholinus Peruginus perugiai kanonok, humanista költő, I. Miksa császár udvari embere.²

A nyomtatvány meglehetősen hosszú címe így szól: „*Odeporicon, idest itinerarium reverendissimi in Christo patris et Domini Domini Mathei Sancti Angeli cardinalis gurcensis, coadiutoris Salisburgensis, generalis Imperii locumtenentis, quaeque in conuentu Maximiliani Caesaris Augusti serenissimorumque regum Vladislai, Sigismundi ac Ludovici memoratu digna gesta sunt, per Riccardum Bartholinum Perusinum aedita.*” (Magyarul: A Krisztusban főtisztelendő atya és úr, Máté, a szent angyalról nevezett gurki bíboros, salzburgi segédpüspök és általános birodalmi helytartó útjának leírása és azoknak az említésre méltó dolgoknak, amelyek a fölséges Miksa császár, a fölséges királyok, Ulászló Zsigmond és Lajos összejövételén történtek, kiadva a perugiai Riccardus Bartholinus által.)

A címlapon, a cím fölött két címer van: (címertanilag) jobb oldalon a császári címer, a bal oldalon Lang bíboros címere. A díszes fametszetű keretben az ANNA név vehető ki, az alsó lapszélkeret közepén pedig Hieronymus Vietor bécsi nyomdász jelvénye. (Az ő neve szerepel a kolofonban is, 1515-ös évszámmal. A rópirat tehát ebben az évben jelent meg, Bécsben.)

A könyvecske megjelenésére az adott alkalmat, hogy 1515-ben Miksa császár és három király: II. Ulászló magyar király, Zsigmond lengyel király és a már királlyá koronázott gyermek (a későbbi II.) Lajos Bécsben konferenciát tartottak, amelyen szövetséget kötöttek és a szövetséget kettős házassággal pecsételték meg, az 1506-ban kötött Jagello-Habsburg szerződés megerősítéseként. A bécsi Szent István templomban kötötték meg a kettős gyermek-házasságot: Lajos elvette I. Miksa unokáját, Máriát, Jagello Ulászló leányával, Annával pedig az agg császár maga kötött föltételes házasságot azzal a megszorítással, hogy ha valamelyik unokája, Ferdinánd vagy (V.) Károly feleségül vennék, ő visszalép. Tudjuk, hogy a későbbiekben Anna I. Ferdinánd magyar király felesége lett, de addig is a császári udvarban nevelkedett.³

Az *Odeporicon* meglehetősen összetett tartalmú mű. Két fő tárgya: Lang bíboros utazása Augsburgból a Dunán Regensburgon, Passaun, Linzen, Bécsen, Bécsújhelyen keresztül Pozsonyba, ahol a máshol elfoglalt Miksa nevében találkozott az odaérkező három királlyal és velük folytatott előzetes tárgyalások után együtt mentek Bécsbe. A másik fő tárgya a bécsi tárgyalások, a házasságkötések leírása, a szerződés megkötése. Ezekhez még több kisebb szöveg csatlakozik.

Az egészset megelőzi a könyvecske kiadójának, Johannes Dantiscusnak, I. Miksa császár dán származású udvari humanistájának ajánló verse az olvasóhoz. (Benne Anna már „imperatrix”, tehát császárné, akit szépsége Magyarország díszévé tesz „qua totus nil habet orbis pulcherrimum, Hunniaci est haec decus una soli”). Ezt követi Bartholinus ajánlása a bíboroshoz. Maga a kötet három könyvre tagolódik.

¹ A kötetre BORSA Gedeon hívta föl a figyelmemet, és ugyancsak ő értékes adatokat is közölt velem. Ezért őszinte köszönetet mondok neki.

² FÜSSEL, Stephan: *Riccardus Bartholinus Perusinus*. Baden-Baden, 1987.

³ FRAKNÓI Vilmos: *A Hunyadiak és Jagellók kora*. Bp. 1896. 411-412. (A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 4. kötet.)

Az elsőben van a bíboros útjának színes, eleven leírása, de olvasunk benne a Dózsa-fölkelésről és egy pozsonyi tűzvészről is, és természetesen a pozsonyi előzetes tárgyalásokról, ahol a császárt még Lang bíboros helytartó helyettesítette. Ide csatlakozik még Bartholinus verse Zsigmond királyhoz és Danticus verse ugyanahhoz, ahol szól a lengyelországi eseményekről és a királynak a moszkoviták fölött aratott győzelméről. Van még itt egy verses levele Ursinus Veliusnak is Thurzó János boroszlói püspökhöz a pozsonyi összejöveteletről, amelyen megerősítették a tervezett házassági egyezségeket, végül két rövid vers a császárhoz.

A második könyvben előbb a bíboros közbülső, salzburgi-reichenauai utazásáról olvasunk, azután következik a leglényegesebb rész: a császár most már személyesen Bécsbe érkezik, lefolyznak a tárgyalások közte és három király között, itt van a különböző országokból részt vevő előkelőségek neveinek felsorolása.

A harmadik könyv közli Bartholinusnak a bécsi találkozón mondott beszédét, a házasságok megkötésében közreműködő Bakócz Tamás esztergomi érsek beszédét, Bartholinus *Idyllium*-át amelyet Lajos és Mária esküvőjére készített, Ulászlóhoz intézett ajánlással. Az *Idyllium* után következik még a megkötött szerződés szövege, meg a szerződő felek hazatérésének megemlézése.

Az elmondottakból látható, hogy Bartholinus *Odeporiconja* értékes forrása a magyar történelemnek. De meg kell jegyezni, hogy nem ez az egyetlen olyan röpirat, amely az 1515-i összejöveteletről fennmaradt, mert Johannes Cuspinianustól is van egy rövid leírás, amely ugyan hely és év nélkül jelent meg,⁴ de nyilvánvalóan ugyanabban az évben, mint Bartholinusé, és ugyancsak Bécsben. 1516-ból is van egy hasonló névtelen röpirat.⁵ Bizonyítható az is, hogy *Epithalamium* címen II. Ulászló birtokában kéziratos formában is megvolt az *Idyllium*.⁶

Az *Odeporicon* nem különösebben ritka nyomtatvány. Közönséges papír példányai közül például kettő is megvan a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában (RM IV. 93. és Ráth 1582. jelzet alatt). De megvan az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében is (App. 104.) S minthogy ez a példány duplumként került az akkori Hofbibliothekből Apponyi Sándor birtokába, ott is meg kell, hogy legyen. Ismeretes azonban három pergamenre nyomtatott, kézi festéssel díszített példány is. Az egyik Wolfenbüttelben,⁷ a második a müncheni példány, amelyet itt szeretnénk ismertetni. Volt korábban Drezdában is egy példány, amely elpusztult.⁸

A müncheni példányban az első lap gazdagon ki van színezve és virágos lapszélkeret fogja körül. Vitor nyomdászjelvénye laparannyal átfedve és ráfestve a kétéfejű birodalmi fekete sas, osztrák–burgundi szív pajzssal. A cím fölött a császári címer is díszes kifestést kapott, színezve és aranyozva, de ránk nézve az a különlegesen érdekes, hogy Lang bíboros címere át van festve a négyszatú magyar címerrel: az 1. és 4. mezőben a kettőskereszt, a 2. és 3. mezőben 3-3 piros-fehér vágás. A négy sarokban az 1515-ös évszám. Ugyanez az évszám látható a császári címer mellett is. Az ANNA betűk az itteni lapszélkeretben is világosan olvashatók.⁹

Már Stephan Füssel Bartholinusról írt, hivatkozott monográfiájában fölveti a gondolatot, hogy a példánynak egykor magyar tulajdonosa volt és az egésznek valamilyen kapcsolata lehetett Anna királynéval.¹⁰ Ezt a föltételezést most a címer tan segítségével konkretizálhatjuk, és az egykori tulajdonos személyét megállapíthatjuk. A császár (I. Miksa) címere mellett a magyar címer nem lehet más, mint Anna (császárné, illetve királyné) címere. Már korábban, Beatrix királyné könyvtárával kapcsolatban tisztáztuk azt a kérdést, hogy a király és királyné címerének együttes használata sohasem a királyra, hanem mindig a királynéra utal.¹¹ Anna ugyanis (a címer mellett feltüntetett 1515-ben) előbb császárnév, utóbb királynév lett, mint I. Ferdinand király, (1519 óta császár) felesége.

4 APPONYI: *Hungarica* 106, 107.

5 APPONYI: *Hungarica* 117.

6 CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp. 1973. 100. sz.

7 FÜSSEL: *i. m.* 86–87.

8 Uo. 87.

9 Képét közli FÜSSEL: *i. m.* Farbtafel 3.

10 Uo. 87.

11 CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. Bp. 1964. 4–6. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. 41.) Ua. = MKSz 1964. 202–204. – CSAPODI, Csaba: *La biblioteca di Beatrix d'Aragona, moglie di Mattia Corvina*. Italia ed Ungheria. Bp. 1967. 114.

Az *Odeporicon* tehát Jagello Anna, I. Ferdinánd magyar király feleségének első ismert könyve.

Itt szeretnénk még szólni a harmadik, elveszett pergamen példányról is.¹² Ha hihetünk a régi katalógus adatainak, ebben a kötetben a nyomdászjelvény helyén, tehát a címlap alsó lapszélkeretének közepén – tipikusan azon a helyen, ahova a possessor-címer szokott kerülni –, átfestéssel a magyar címer kapott helyet. Bár arról nem szól a katalógus, hogy volt-e a magyar címer közepén fehér sas mint szív pajzs, aligha gondolhatunk mást, mint azt, hogy ez II. Ulászló király példánya volt. Egyébként is valószínű, hogy a szerző neki is adott egy díszes példányt. Ebben a kötetben tehát egy elveszett korvinát láthatunk. Minthogy azonban a drezdai példány a II. világháborúban elpusztult, most már nem nyerhetünk teljes bizonyosságot a kérdésről.

CSAPODI CSABA

Cromwell és a 18. század végi magyar nemesi mozgalom. A 18. század utolsó évtizedeiben, különösen a nyolcvanas évek derekától kezdve, számos rendőrségi hangulatjelentés tájékoztatta II. Józsefet a magyarországi viszonyokról. A magyar nemesi ellenzéki mozgalom kibontakozásával párhuzamosan különösen megnőtt az uralkodót informálni hivatott jelentések száma: 1788-ban például a török háború miatt a Délvidéken tartózkodó II. Józsefnek még a harctérre is utánaküldte Pergen gróf a magyar nemességről készített titkos jelentéseit. Ezekben többek között beszámolt Orczy József berlini, majd Podmaniczky József londoni útjáról, melyek során a Habsburgok esetleg detronizációja utáni uralkodót kerestek, porosz vagy angol herceg személyében. Tájékozódhatott az uralkodó 1789-ben Széchenyi Ferenc gr. lépéseiről és a weimari herceg megnyerése érdekében kifejtett magyar próbálkozásokról is.¹

Ezekhez az eseményekhez kapcsolódik, de mégis sajátos témájú az a jelentés, amelyet Pestről 1789. november 28-i dátummal Pergen rendőrminiszterhez intéztek.² Ha e feljegyzés nem is filológiai vagy esztörténeti igénnyel készült, hanem nagyonis politikai érdekből, jelentősége és tartalma ma már túlmutat a szűkebb értelemben vett politikatörténeten. A „Julius” keresztnévű, de olvashatatlan vezetéknévű denúnciás – rendőri jelentésekben szokatlan módon – a magyar nemesi szabadságeszmék keletkezésének okaival foglalkozik. Ezek felsorolása és rövid elemzése során meglepő dolgokat is állít. Az általa említett négy ok közül különösen érdekesnek tűnik a legelső, amelyben Cromwell munkáinak és történetének a magyar nemesség körében állítólag elterjedt olvasására hivatkozik. A továbbiakban a szabadkőművességben, a hazai akadémiák nemzeti irányú történelmi stúdiumaiban és végül a püspökökben és az egyházban véli felfedezni a magyar nemesség szabadságtörekvéseinek legfőbb indítékait.

A bevezetőben a feljegyzés készítője arra utal, hogy e témával kapcsolatban már korábban is tett szóbeli bejelentést, ezúttal ezt írásban is összegezni kívánja. Így már említette, mik lehetnek az okai annak, hogy a magyar nemesek mindig oly mérhetetlen dühvel kergetnek egy olyan fantomot, amit ők szabadságnak neveznek.³ A kormányzattal szemben támadt nyílt elégedetlenségük és nyers, közönséges megnyilatkozásaik miatt ma már csaknem minden velük kapcsolatos érintkezés terhessé vált. A levél bevezető mondatai azzal zárulnak, hogy az itt felsorolt okok, ha nem is az egyedüliek, de bizonyára a legsúlyosabbak.

Áttérve az okok ismertetésére, a bejelentő első helyen arra a meglepő körülményre hivatkozik, hogy Cromwell történetét és írásait részben francia, részben pedig német nyelven gyakran olvassák a magyar nemesség körében.⁴ Cromwell Anglia rebellisének nevezi, aki elsőként emlegette gyakran a népszabadságot és annak hasznait. Ezeket a parlamenti jogokban és az uralkodó hatalmának korlátozásában nevezte meg. A szabadság lángra gyújtja a forró fejeket – fűzi hozzá a feljegyzés ismeretlen írója, aki szerint amint Cromwell e mozgalmat forni és a lázadást kitörni látta, élére állt a féktelen dühöngésnek és a legsúlyosabb bűnökkel, valamint Anglia törvényes királyának vérével szennyezte be magát. A denúnciás szerint ennek az embernek a karaktere alapján kikövetkeztetheti a rendőrminiszter, hogy milyen

¹² FÜSSEL: i. m. 87.

¹ H. BALÁZS ÉVA: *Bécs és Pest-Buda a régi század végén*. Bp. 1987. 298.

² Wien, Verwaltungsarchiv, Pergen Akten A/3 H 75.

³ „Wir sprachen mitsam über die Ursachen, warum doch die ungarische Edelleute mit so unaufhaltsamer Wuth nach einem Phantom, das sie Freyheit nennen, immer zujagen.” – I. h.

⁴ „Die erste ist die häufige Lesung der Geschichte und der Schriften Cromwells, die theils in französischer, theils in deutscher Sprache häufig gelesen werde.” – I. h.

vezélyesek Cromwell művei a magyar nemesek számára, akik úgyis a szabadságról fantáziálnak, magukat elnyomottaknak hiszik, és nem akarják engedni, hogy polgártársaiknak több királyuk és zsarnokuk legyen.⁵

A 17. századi angol forradalom és a puritanizmus radikális irányzata vezérének, Oliver Cromwellnek a 18. század végi magyar nemesi mozgalomra gyakorolt hatása ismeretlen a szakirodalomban. A róla szóló művek és saját beszédeinek valamint leveleinek a kiadásai nemigen szerepelnek a korabeli hazai könyvtári katalógusokban. Nem található ilyen kiadvány sem Széchényi Ferenc könyvtárának katalógusában, sem pedig Ráday Gedeon gazdag gyűjteményében.⁶ E körülmény mindenesetre óvatosságra int a bejelentés készítőjének állításait illetően, noha azt figyelembe kell venni, hogy e munkák meglétének nyilvánosságra hozatala, akár csak katalógusokban is, bizonyára nem látszott kívánatosnak.

Egyébként a 18. század folyamán valóban léteztek olyan francia és német nyelvű, Cromwellel kapcsolatos kiadások, amelyek – akár nyugati utazásaik során – a magyar nemesekhez is eljuthattak. Így pl. Cromwell levelei és beszédei 1737-ben Carde, 1743-ban pedig Nickoll kiadásában Franciaországban is megjelentek.⁷ Hollandiában 1725-ben pedig egy róla szóló mű látott napvilágot: *La Vie d'Oliver Cromwell, Lord Protecteur de la République d'Angleterre Traduit de l'anglais*. 2 tom. (La Haye, 1725.) Közvetlenül a fenti jelentés évéből való a *Précis historique sur Cromwell, suivi d'un extrait de l'Eikon Basiliké, ou Portrait du Roi... de Charles II. Par M., de l'Académie de Marseille*, 1789.

Mindenesetre a nemesi mozgalom kiéleződése idején ennek az érdeklődésnek meglehettek az indítékai. „Az angol ember szabadságáért” a feudális-monarchikus erőkkel csakúgy, mint a demokratikus tömegmozgalommal egyaránt szembeálló Cromwell emléke azért is felidézhető az Anglia felé is figyelő nemesi mozgalom egyes képviselői körében, mert emlékezhettek az angol államférfi egykori „Babylon”-elleni tervére, melynek során Bécs hatalmát az európai protestáns hatalmak: Svédország, Hollandia és II. Rákóczi György Erdélye közreműködésével készült leverni.⁸

Mindenesetre az is tény, hogy még a magyar jakobinusok irataiban is alig fordul elő Cromwell neve. Említi Laczkovics, Martinovics *Oratió*jának magyar átdolgozása egyik jegyzetében, de pejoratív módon.⁹ Martinovicsnál valamint többször szerepel az angol politikus neve. Érdekes, és a továbbiak szempontjából különösen figyelemre méltó, hogy Martinovics 1791. október elején készült emlékiratában azt írta, hogy Angliában Cromwell közreműködése révén a szabadkőművesség törölte el a monarchiát. 1794 szeptemberében, a vizsgálati fogságban készített memorandumában pedig az állította, hogy a szabadkőműves szervezetet tervei érdekében maga Cromwell hozta létre.¹⁰

Ezek után különösen figyelemre méltó, hogy a beadvány szerzője a vidéki magyar nemesség „helyesebb gondolkodásának” másik akadályát és szabadságtörökvéseinek újabb forrását éppen a szabadkőművességben véli felismerni.¹¹ A bejelentő szerint a korlátlan szabadságnak híveit ugyanaz a lángolás fűti mint az ún. Draskovits-páholy tagjait, akik a Magyarországon kívüli többi szabadkőművesről tudni sem akarnak és akiknek a nyomorúságos összeesküvése ismeretlen a többi szabadkőműves előtt.¹² Egy bizalmas barátja szerint e szabadságtörökvésüket és a függetlenség utáni vágyat Lengyelország példájától vették. Ő nem akarja másnak átengedni azt a kegyet, hogy a „gazembereknek ezt a szövetségét” megismerjék, neki kellene egyedül oda elutaznia, de e nehéz időkben az ő fizetéséből erre nem telik.

A besúgónak e szubjektív panaszával végződő második pont – Cromwell hatása után – éppen arra a hazai szabadkőműves-páholyra hivatkozik – ti. a pest-budai „Draskovich obszervanciá”-ra –, amely-

⁵ „Aus diesem Charakter des Mannes mögen Sie nun schließen, wie gefährliche Werke eines Cromwells, für die Grundelköpfe hungarischen Edelleute sind, die ohnehin von Freyheit phantasieren und sich unter Druck glaubten, weil man sich nicht mehr Könige und Despoten ihrer Mitbürger seye läßt.” – I. h.

⁶ Ezúton mondok köszönetet BENDA Kálmánnak a Ráday-gyűjteménnyel kapcsolatos szíves felvilágosításáért.

⁷ *La grande Encyclopedie*. XIII. 491.

⁸ MARCZALI Henrik: *Az angol-magyar érdekközösségről a múltban* = Századok 1919. 113–123.

⁹ BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. I. Bp. 1952. 159.

¹⁰ BENDA Kálmán: *i. m.* I. 455., II. 202–203.

¹¹ „Das zweite Hinderniß der besseren Denkungsort der hungar Landedelleute ist die verdeckte und gerichtbraute Freymaurerey.”

¹² „... von den allen anderen Freymaurern außer Hungarn nichts wissen wollen. . . . Diese elende Complete. . . durch in allen übrigen Maurerey unbekannt ist.” – I. h.

nek alapítói Londonból kaptak pátenst. Az alapítók a szabadságot és a függetlenséget tekintették legfontosabb célkitűzésüknek. A világpolgári színezetű szabadkőműves-páholyok nagy részétől a pest-budai „Nagylelkűség” páholyt éppen nemzeti irányzata különböztette meg, továbbá az a körülmény, amire a jelentés írója is utalt, hogy a külföldi szabadkőművesektől teljesen függetlenek voltak.¹³ Bizonyára ezek a tényezők indokolták, hogy a kormányzat figyelme annyira kiterjedt e páholyra és hogy a Pergen grófnak küldött jelentés oly nagy szerepet tulajdonított neki.

A magyar nemesség szabadságeszméinek harmadik forrását e beadvány az akadémiákon folyó hazafias történelemtanításban véli felismerni. Bár a feljegyzés írója csak keveset tud erről, tényként summázza, hogy e stúdiумok a régi nemesi előjogokra és privilégiumokra mint alapvető törvényekre hivatkoznak. Szerinte elő kellene írni, hogy az akadémiákon magyar történelem helyett a világtörténelmet tanítsák.

A gróf Pergenhez készített jelentés ismeretlen szerzője végül azt állítja, hogy a magyar nemesség szabadságtörékvéseinek kibontakozásában vétkesek a püspökök és a klérus is.

A fentiekben ismertetett rendőri jelentés a „műfaj” korabeli nagyszámú képviselőjétől főleg abban különbözik, hogy nem bizonyos jelenségekre, hanem azok vélhető okaira kívánt rámutatni. Ezek között voltak nagyon reálisnak látszó (pl. a pest-budai „Draskovich páholy” szerepéről írottak) és akadt meglepő, eddigi ismereteinkhez képest merőben új tényező is. (Az 1. pontban vázolt: Cromwell műveinek állítólagos hatása.) A további kutatásnak kell majd kiderítenie, hogy a hivatkozás a denunciánsnak valamilyen eltulzott félelméből magyarázható csak, vagy pedig olyan jelenségre mutatott rá, aminek megvoltak a reális alapjai is.

KÓKAY GYÖRGY

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1798-as levelesládájából. II. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság enciklopédikus elkötelezettsége visszatükröződik levelezésében is: kezdettől fogva tudatosan törekedtek arra, hogy – a társaság röpiratainak szellemében – minél több tudományterület képviselve legyen a társaság látjainak és pártolóinak sorában. A nyelvi kérdések mellett fontos szerepet kaptak a természettudományok: például kezdettől fogva az orvostudomány több képviselője vesz részt a társaság munkájában. Az sem teljesen egyedi eset, hogy a társaság fennállása alatt egy-egy tag, munkatárs, vagy közreműködő jelentős pályamódosítást hajt végre. Soós Márton pesti egyetemi orvostanhallgató 1790–1793 közötti levelei elsősorban irodalmi, színeszi érdeklődést árulnak el; amikor néhány évi szünet után, éppen 1798-ban újra találkozunk nevével a levelezők között, komoly szaktekintélynek örvend, s az egykori ifjúi álmokat cserben hagyva, orvostudományi kérdéseket boncolgat nagy elhivatottsággal. Ekkoriban az Erdélyben előforduló állapotbetegségek, járványok elismert kutatója volt dési állomáshelyén (9. sz. levél). Mihálycz Tamás komáromi orvos is az orvosok számát szaporítja, jöllehet e későbbi, 1798-as levele azt tanúsítja, hogy a városi közéletben is jelentős helyet vívott ki magának: a város egyik „belső tanácsosa” (1. sz. levél).

Változatlanul nagy a készülő kéziratokról, a majdani könyvekről tudósító levelek száma, s az év második felében sem csökken a történelmi vonatkozású, olykor forrásértékű levelek száma sem.

A társaság munkája Erdélyben élénk visszhangra talált a szász értelmiségiek körében is. Azok érdemelnek különös figyelmet, akik Erdély történelmi forrásainak a minél gyorsabb és pontosabb feltárását szorgalmazzák, s maguk is hozzájárulnak e szakterület fejlesztéséhez. Közöttük többen vannak, akik anyanyelvi szinten ismerik a magyar nyelvet, mások kevésbé vagy egyáltalán nem, ők közvetítőként a latint használják, vagy a saját nyelvüket, a németet. A társaság leveles gyűjteményében nagyszámú nem magyarul (főleg németül, latinul) írt levél maradt fenn, ezek csaknem teljesen kiadatlanok még. Az itt közölt levelekből háromnak az írója erdélyi szász: Binder János (Nagyszébenből, 5. sz. levél), Heydendorff Mihály (3. sz. levél) és Krausz András (6. sz. levél). Medgyesről leveleznek a társasággal

A három szerző közül tartósabb és szorosabb kapcsolatot a társasággal Heydendorff Mihály alakított ki, aki ifjúként a marosvásárhelyi református kollégiumban tanult, s akinek két évvel korábban, 1796-ban egy kisebb dolgozata megjelent a társaság kiadványában (A Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkái).

Tulajdonképpen a társaság teljes, valódi működési koordináta-rendszere csak akkor lesz pontossággal bemérhető, ha majd kötetekben együtt lesz a társaság teljes levelezési anyaga, vagy legalábbis a hallatlá-

¹³ MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp. 1926. 9–10.; H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*. Bp. 1967. 20.

mul gazdag levelezésnek az a része, ami ma még különböző forráshelyeken fellelhető. E majdani gyűjtemény a sokszínűségével, a maga témagazdagságával és sokirányú tájékozódási készségével meggyőzhet bárkit arról, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság időnkénti kudarcai ellenére is sikerrel készítette és egyengette az utat a későbbi Magyar Tudományos Akadémia előtt.

1.

Mihálcz Tamás¹ levele Aranka Györgyhöz

Nagy érdemű Nemes Haza Fiak, Kedves Barátim!

A Nemes Társaságnak barátságosan nyomtatott és hozzám küldeni méltóztatott első Levelére fellobbant indulatom csak nem egészen hanyatlani látom vala, melyet ugyan azon Társaságnak Gyűléséből M[aros]Vásárhelyről, most folyó Esztendő Sz[ent] György havának 18kán másodsor utasított nagy betűsülendő írása, ugyanannyira fel élesztett, hogy első Levelemnek értelme szerént életem fogytaig azon tsekély áldozatott fogom tellyesíteni, melyet meg is tselekedtem Nagy érdemű Varga Márton² Professor Ur által Pestig, kinek hirtelen Pestre szükségképpen utja érkezvén fáradozásom után amit lehetett által adtam, vegye kedvesen a Nemes Társaság addig is, míg több gyümölsökkel hiv szolgálattýára lehetek a Társaságnak.

Fognak még találkozni, kik is bizonyossan el fognak érkezeni, számokat pedig ezeknek nem tudhatom, kik is én vagy Professor Varga Ur által értésire fognak adattatni a Társaságnak mert már is kettő meg rágta a szíjjat, ilyen a Magyar (quando Sacer ignis cito extinguitur) valamint a solo agár, a mely ha hevenyiben a nyukat el nem foghattya, vissza tér az Urához s abban hagyja a nyulat. Én pedig Hazafiu szeretettel ölelem és tsokolom az egész Nemes Társaságot, és vogyok

A Nemes Társaságnak

igaz tekeletes szívű kissebbik
szikrája

Mihálcz Tamás

9. Julii 798.

Szabad Királyi Komár[om]: Várossának egyik belső
Tanátsossa

P. S. Csak azt sajnálom hogy a rév parttol nem meszsze vagyok, de addig is mig oda érhettem, fogadásomat bé tellyesitem.

2.

Mogér Károly levele Aranka Györgyhöz

Kolozsvár 4. aug. 798.

Tekintetes Tudos Ur!

Vettem Fő T[iszteletes?] Püspök Lázár Ur által küldött Lörintz Pál Urnak bányászi-beszélgetés névű munkáját a potolékokkal egyetemben, azon is leszek, hogy első elől-adandó alkalmatossággal Pesten v[agy] Bétsben létemben ezen szép munka ki nyomtatatassék. Egyszersmint-is botsánatot kérek illendőség fölött később feleletemnek, a melynek egy oka vala az a baj, a mely már közel hat hétig éri szemeimet. Azon-kivül, hogy különös örömmel vettem. T[ekintetes] Aranka Urnak levelezés-béli esmeretségét kívánva várom azon napot, amelyben szerentsém lehet személyes esmeretségéhez-is; a ki is uri affectiojában ajánlván magamat maradok minden tisztelettel s barátsággal kész szolgálja

Mogér Károly
Chemia Prof.

¹ Mihálcz Tamás révkomáromi sebészorvos. Egy korábbi Arankához írt levele az OSZK-ban (Fol. Hung. 1244.): 1795. febr. 29.

² Varga Márton (+ 1818) tanár, bölcséleti doktor, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság tagja.

A borítékon Aranka írása:

Kolosvár Mogér Károly 4. Aug. 798.

vettem 11. Aug.

Csak emlékezetre szolgál.

Címzés:

Claudiopoli

Illustrissimo Domino Georgio Aranka de Zágon Tabulae Regiae per Magnum Transsylvanniae principatum, parusque Eiden reincorporatus Judicae Actuali Adsectoriae Domino mihi distincta veneracione Colendissimo

M[ajos]Vásárhely.

3.

Heydendorff Mihály³ levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur.

Különös jo Uram Barátom!

Hogj a Méltóságos Ur az üdvezült Testvérem Biográfiáját kedvessen vette, azon igen örvendek. Küldöttem Tiszteletes Tiltsek Uramnak is, hogj, ha tetzik, tétesékbe a' Qvartally Schrifftba. Reménylem nintsen semmi benne, a mi a Világ eleibe nem mehetne, és valakinek megsértődésire lenne.

Szegény Ballmann,⁴ a ki mind a két fülivel olyan süköd,[?] hogy tellyességgel semmittsem hal, 's mind tudós jó Szivü ember szánakozást érdemel, kivált képpen majd tsak nem koldus szegénységiben, egj igen szép Patrios Historiát irt, Censurára akarja adni, hogj kinyomtassék, ha Fundust találtatnék réá. Én ezt az Szegény de jo embert ajánlom a Méltóságos Urnak, embert szerető indulatomból, ha valahonnét valamely közönséges kintsetskéből rajta lehetne segittetni. Mert majd tsak meg nem éhezik 's koplal. Éder⁵ Urnakis a végre ajánlottam. Itten nintsen mod segítségire. Én szegény hazomból, a mit tsak lehet, örömet tselekszem. Lehetne sokat, a haza szolgálatára 's a Tudományoknak szaporítására belőle tsinálni. Ó eget dolgozhatik: mert nints semmi, a mi a munkáktól elvonya. Levelit ide zárom, melyet magam is olvastam. Küldöm egyszersmind a Méltóságos Urnak a Scheeseus könyvit, de Rebellione Siculorum. A nálam találatott még eddig. Sajto alatt nem volt, kilentz könyveit most iratom le de sok 's Idő kívántatik le írásaira, avat a feltételel, hogj a Magyar Nemes tudos Társaságnak ajándékul elküldjem, hogj mostani nyugadalmas állapotban is édes Hazámnak akkár mi kevés ebbéli Szolgálatomat mut[at]hassam, 's emlékeztem éppen felejdekenségben ne mennyen. Tudom hogj onnét a Méltóságos Ur kezibe jutt gjőnyörűséggel fogja olvasni, 's abból is látni, hogj a Szászok miképpen gondoltak légjen az akkori Időkben is, Édes Hazájok állapotjáról, 's Hazánknak Nemzeteiről 's kiváltképpen melly szeretettel atyafisagos 's ditsőséggel a Magyar Némzetről, ki is egész tisztelettel vagjok

A Méltóságos Ur,

alázatos szolgálja
igaz Baratja
Heydendorff Mihály

Medjes 7^{dik} Aug. 798.

³ Heydendorff Mihály [= Conrad Mihály, heidendorfi] (1730–1821). Az erdélyi főkörmányszék hivatalnok, majd Medgyes város jegyzője, tanácsos, királybíró, majd polgármester. Szoros kapcsolatot tartott fenn Erdély magyar tudósaival, a társasággal hosszú időn át főleg történelmi témákról levelezett.

⁴ Ballmann János Mihály [egyes forrásokban Bolmann] (1765–1804). Külföldön tanult, majd városában, Medgyesen lett tanár, később iskolai aligazgató. Tagja a nyelvmuvelő társaságnak. Történelmi munkákat irt németül. Számos műve kiadatlan.

⁵ Eder József Károly (1760–1810) Erdély történelmének szorgalmas forráskutatója. A Kéziratkiadó Társaság megbízásából ő adta ki a *Scriptores Rerum Transilvanicarum* 3 kötetét 1797–1803 között. Alaposan ismerte és fel is használta az erdélyi levéltárak szász forrásanyagát.

Aranka jegyzete:

Cons. Heydendorff Ur levele
 melette Scheseus a' Székelyek Pártütéséről 1562-ben
 N. B. tettem inter. Scriptoros Minores.

4.

Diószegi Zsigmond⁶ levele Aranka Györgyhöz

Tekintetes Titoknak Ur!

Vévén a Tekintetes Társaságnak 18dik Juny költ Parancsolattyát; azonnal annak tárgya telyesítésében igyekeztem; és imé bé is küldöttem Jelentősebb munkáimat égy Hamadikkal meg szerevén *Mulattságos Gyűjtemény* Titulus alatt a Tekintetes Ur kezeihez oly alázatos kéréssel: hogy azokat a Tekintetes Társaságnak bé mutatni méltotzasson Levelemmel edjűtt. Instálom a Tekintetes Urat is mint a Tisztelt Társaságnak edjik érdemesebb Tagját méltotzasson maga pártfogásával is közre bocsáttatásokat eszközölni.

Még vannak nállam el kezdve némely Darabok ugymint a Don Quichote Történetei, azonkívül egy Természeti Historiát is Buffon szerént leg inkább el kezdtem ha az Isten egészségemet vissza adja; a mely egy darab időtől fogva egészen félbe hagyatta velem az ilyen foglalatosságokat igyekezem végre hajtani. Ugy gondolkozom hogy a Természet ésmérete leg jobb Vezér lehetne az emberek tökéletesítésére. Ezen munkámnak ugyan az az akadályja is van hogy a szükséges metzésekre szert bajosan tehetek; azomba ez meg sem ijesztene el attól; csak hogy meg bomlani kezdett eröm vágyakozásomnak gátat ne vetne. Egyébaránt a midőn ujra is instálnám fellyebi kívánságom telyesítése lehetőségét, magamat a Tekintetes Ur jo indulattyaiba ajánlván valóságos Tisztelettel maradok a Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja
 Dioszegi Sigmond

Pele 22^a Aug. 798.

5.

Binder János⁷ levele Aranka Györgyhöz

Szeben Aug[ustusna]k 26^{án} 798.

Méltóságos Assesor Ur,

T[ekintetes] Baronyai⁸ Uramat, a'ki egy néhány hétig a' házomba lakott, levél nélkül el-nem akartam botsátani, anyival-is inkább, mivel hogy a' Méltóságos Ur' én hozzám küldött, különös jó akaratot mütato két levelére válaszszal tartozom.

A Nemes Társaság hogy jó neven vette feleletemet, igen örvendek, 's ki-telhetőképven a' szándéka-
 inak elő-mozdításain iparkodni el-nem mulatom. Én, az igaz hogy a'mennyi időt tulajdon akaratom szer-
 rént tölthetek, többnyire a Mathesisre fordítom; és egy néhány Értekezéseket-is kezdtem; a'melyeknek
 egy része tsak azért egészszen el nem készül, hogy a rendes foglalatosságaim sokszor addig el-távosztatnak
 az inkább szeretett tárgyaimtól, míg a sok idő alatt, azoknak el-végzésére gyakran az egész tűz el-aluszik.
 Ez a Casusom nevezetesen a hegyek[ne]k barometrom által valo méréséről kezdett Tractatusommal,
 a melyet, még a tavalyi nyáron hozzá kezdvén, végre nem vihettem. Kész ugyan az anyiban hogy a fő

⁶ Diószegi Zsigmond – adatai ismeretlenek.

⁷ Binder János (1767–1805) gimnáziumi igazgató volt Nagyszebenben, főleg földrajzi témák érde-
 kelték.

⁸ Boronyai feltehetőleg elírás, talán Borosnyai L. János.

dolgok benne vagynak: de a mig nagyobb tökéletességre az egész munkáskát nem vihetem, nem adhatom magam réá, hogy a világ eleibe botsássam; és tudom, hogy a Méltóságos Urnak is inkább azzal nyerem meg jo-vélekedését ha keveset jól, mint ha többet, de tsak meg-lehetősen készítik. Ezekből kitezik, tölem a N[emes] Társaság tzéljára nézve, mit várhatni. Ha az a kevés, a mit egészen ki pallérozhatom, ki nyomtatásra méltónak ítéltetik, tiszteletemnek fogom tartani, hogy a nevem olyan Hazafiak közzé áljon, a kik mint tudományaira, mint buzgoságaira nézve esméretesek; és főképpen a mathematica Geographia a Hazára applicálva az a Fach volna, a melyben leg-nagyobb örömmel szolgálni szeretném a N[emes]Társaságnak.

Egész szivbéli tisztelettel maradok alázatos szolgája

Binder János

6.

Krausz András⁹ levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur,
Különös jo Méltóságos Uram!

A minapi betses és barátságos Levelére a Méltóságos Urnak meg irhatom: hogj ide valo Lector Ballmann magjarul nem tud ugjan jól, de ha Correspondentiát kíván folytatni véle a Méltóságos Ur, ez deákul meg lehetne. Segesvárt vagjon egj Martinus Amadeus Soech nevezetü sok Esztendeig volt Segesvár Széki Notarius és Királyi Biro, a kivel nem tsak Magyar és deák Correspondentiát folytathat a Méltóságos Ur, hanem ő nagj historicus lévén, a Nemes Magjar Nyelv mivelő Társaságnak talám segítségével lehetne holmi Szerezményeivel. Ugj értettem, hogj Segesvárt egj Gross nevezetü Evangelica oskolának Rectora volna, a ki a Historiának Tisztellője lenne; evel is talám lehetne próbát tenni, hogj ha őis valami hasznára lehetne a Nemes Társaságnak. Mellyek mellet midőn magamot a Méltóságos Ur további Favorába alázatosan ajánlanám, tökéletes Tisztelettel maradok

a Méltóságos Urnak

alázatos szolgája
Krausz András
Notar.

Medjes 1^a 7^{bris} [szept] 798.

Címzés:

Illustrissimo Domino Georgio Aranka de Zágon

Ita Tabulae Regia per Magnum Tran[sylvan]niae Principatum Judicariae Assessori Actuali

Domino Colendissimo, dignissima M[aros]Vásárhelly

7.

Budai Éσαιás¹⁰ levele Aranka Györgyhöz

Nagy Tekintetü és Érdemü Ur, Igaz Hazafi!

Kiváltképen való szerencsémnek tartom, hogy az Ur, kinek érdemei mind a két haza előtt tudva vagnak, engem, esmeretlen létemre, nemcsak becses levelére, hanem abban óhajtásomat haladó barátságára is méltóztatott. Vajha ennek a nagy bizodalomnak illendőképen megfelelhettek! De talán már csak eddig is méltatlanná tehetett engem arra ily sokára halasztott feleletem, Én ugyan megvallom, hogy ha külömbkülömbféle hivatalbeli bajaim, foglalatosságim, egy darabig pedig távol való létem s betegségem, a rólam

⁹ Krausz András — adatai ismeretlenek.

¹⁰ Budai Éσαιás (1766–1822) bölcselet és hittantudós, debreceni református superintendens.

kedvezőleg ítélőnek mentségül szolgálhatnának is: magam magamat egészen meg nem igazíthatom; és úgy tartom, hogy hibámat csak azzal pótolhatom ki, ha a miről ez előtt csak rövideden, és nagy részént bizonytalanul írhattam volna: azt most bővebben és bizonyosabban írom meg.

A tudós Társaság munkáinak első darabját Tekintetes Berzevici¹¹ ur vette; én is vettem pesti professor Schedius¹² urtól, és szívesen köszönöm. A hivatalbeli társaim pedig, valamint a tiszteletes prédikátor urak is, nem vették.

Tisztelendő Pater Rector Keszthelyi László¹³ ur egészségben vagyok. Ámbár pedig sem nekem, sem más itt lévő barátimnak, kikkel mindennapos vagyok, az említett tisztelendő urral még eddig szoros társalkodásunk nem lehetett: tudjuk mindazáltal, egynéhány összejövésünk után, úgy becsülni, hogy senki nálunknál jobban nem.

A collegiumunk könyves házában lévő régi magyar írást a mi illeti: hogy az méltó a megvizsgálásra, a bizonyos. De, ez a megvizsgálás ha jó akar lenni, időt és csendességet kíván. Hogyha az egész könyvházat rendbe vehetem, melynek már nem sok hia: ígérem, hogy felőle bővebb tudósítással fogok szolgálni. De most reá teljességgel nem érek, annyival is inkább, mivel a Cellárius vocabulariumának bővebb és jobb rendbe szedett magyarázattal való kiadásában is foglalatokodom. Magamat becses barátságába ajánlván, teljes tisztelettel vagyok

Az Urnak

Debrecenben, Sept. 29d. 1798.

alázatos szolgálja
Budai Ésaías m. k.

8.

Cserey Farkas¹⁴ levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur
nagy Érdemű Ha[za]fi Barátom!

Im ígrettem szerint küldöm azon két Inscriptiot meljkrül említést tettem volt. Végye ezeket az Méltóságos Ur töllem – azin igyekezetemnek jeleül – melj szerint – mind aszt a mi az Munkába fel vett Nemes tzélhoz tartozhatik – ki puhatolni ez által pedig a közönségre áradható hasznont elő mozdítani bizony minden igyekezettel törekedem.

Mihelyt szerentséssen haza verekedhetem az nállam lévő Manuscriptumrul tudositani – 's hogy azok az Okos világ szemei elibe kerülhessenek – valami sükeres mod ki találhatásarul irni el nem mulatom addig is meg külömböztetett egyenes indulattal lévén a Méltóságos Urnak

Ugra 13^{dik} Oktobr. 798.

alázatos Szolgája, Barátya
Cserey

Címzés:

Spectabili ac. Magnifico Domino Georgio *Aranka* ad Excelsam Tabulam Regiam M. Transilvaniae
Principatus Adsesori, D^{no} mihi amicissime colende
Marus Waserhellini

Aranka jegyzete:

Ugra 13. Oct. 798. Cserei Farkas.
Két Kőírás – a Társaságnak küldi.
Válaszoltam h. vettem 15. Oct.

¹¹ Berzevicy Gergely (1763–1822) művelt felvidéki főnemes.

¹² Schedius Lajos (1768–1847) pesti egyetemi tanár, a társaság pesti megbízottja.

¹³ Keszthelyi László (1732–1803) kegyesrendi pap-rektor, a bölcsélet és teológia tanára.

¹⁴ Cserey Farkas, nagyjaitai (1773–1842) királyi kamarás, botanikus.

9.

Soós Márton levele Aranka Györgyhöz

Dees 18^a Nov. 1798.

Méltóságos Titoknok Ur
nagy érdemű jo Uram!

A mely Munkáskát készítettem vala a' Marháknak sülyes vizkorságáról, már jo darab ideje hogy az mind imitt amott hevert az olvasás végett; De küdem már valahára azt, a megtiszteltetésre két fő tzéлом vala annak készítésébenn ti. 1^{sd} az, hogy meg mutassam miképpen kellessék a' Marháknak Betegségeit meg vizgálni, és az újabb tapasztalások szerint azoknak jo moddal valo orvosoltatásokat ki találni, 's elrendelni; De a mely tzelít, látni valo dolog, hogy nem annyira az orvoslás Tudományábann jártas bölts s érdemes Társaimra, mint a' gyengébb értelmű és tapasztalásu Hazafiakra nézve tettem volt fel magamban és ha ezeknek hasznos lehet intéztem, ugy igen nyertesnek itélem magamat — 2^{ik} tzéлом vala annak meg-világosítása, mely nagy fogyatkozás légyen, a Marháknak minden Betegségeit egy aránt Ragado Marha Dögnek tartani, és azért, akár mely Nyavalyábann sinlődő Barmoknak, gazdáit és Urait, a sokszor hosszszason tarto, szoross bé tiltás által, gazdaságokban kereskedésekben s más fontos dolgaikbann, nagy károkkal, hátráltatni, a mit mind eddig hibáson tapasztaltunk édes Hazánkban. Nagy Tárty ez, jo tudom, és olyan, a mely talám sok vetélkedésre alkalmatosságot szolgáltatathat. De ha, az ezen Munkáskámba elő hozott okok és tanu bizonyosságok nem láttatnak elégségesnek; tehát kész lészek mind a bővebb tapasztalások, mind a számosabb irok által ezeknek valóságokat meg-mutogatni. Ha az orvoslás állapotjait illető dolgokbann, a közönséges igazgatás Formájábann bé folyo némelly Al Tiszt Uraknak fogyatkozásait keményebb kifejezésekkel találtam elé adni, mint a mind némellyek kívánnák, azt a hibámot a meg feddésre igenis méltonak fogom esmérni, ha a jobb példa adások, szavaimmal ellenkezöt fognak bizonyítani. De bár ellenkezöt bizonyittanának már valahára! Négy Hónapja, hogy N[emes] Belső Szolnok s Doboka Vármegyének szomszédos némelly részeibenn és Besztertze vidékén, a Lép, Máj, vagy más Belső részek gyuladása miatt véghetetlen károkat vallanak a' Szegény Lakosok 's e mellett a Szarvas Marhákkal valo ide s tova lehető járástól el-tiltattak — holott pedig mind az én 19^{ik} és 20^{ik} Augustusra tett vizgálásom, mind pedig a Besztertze Várossa érdemes orvossa, Friedenreich Ur bizonyittása szerint a Nyavalya éppenn nem ragado-ok mely sok Lakosokat meg-lehetett volna vizasztalni s könnyebbíteni ha a jo moddal intéztethető orvoslás modjának javaslása folyamatos lehetett volna, a mely által, rész szerint a káros bé tiltástól, rész szerint pedig Barmaiknak hosszszason tarto sinlődésétől, sőt sokaknak véletlen el-döglésétől meg-szabadittathattanak volna sok Helységek. De talám vakmerő, és azért, közönséges vélekedés s meg-rögzött rossz szokásunk ellen valo, pitvarkodáson? Ugy vagyon, meg vallom, ha tsak a köz vélekedésből vett bal itéletek uralkodnak. De mihelyt a köz jo szemesebb meg-fontolásának Lelke fogja eleszteni Hazafi Társaimat. Mindjárt a legszentebb igasságnak fog találtatni az, hogy égysem ma és jobb moddal kell a barmok orvoslása körül forgolodni, mint ez előtt volt szokásban. Én szokott tiszteletemnek ajánlása mellett vagyok A Méltóságos Titoknok Urnak

alázatos Szolgája
D. Soos Márton sk.

[Kivül:] Dees 18^{ba} Nov. 798. Doctor Sos Márton levele a Társaság Fő Titoknokjához Aranka György Urhoz mely mellett a Marhák Nyavallyájáról irt könyvét küldi a Társaságnak

10.

Cserey Farkas levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Adessor Ur Drága Méltóságos Uram Barátom!

Szándékom lévén néhai édes Atyámnak minden írásba hátra hagyott Munkáit lassan ként világ elibe bocsáttatni, azok közül pedig a verseket az Nemes Társaságnak a végre ajánlani — hogy ki adando Munkáiba be iktassa. Küldök ezen tekintetből — itt egy kis Verselő Munkáját, remélvén hogy a Nemes Társaság aszt be veszi, s méltonak találja szorgalmatosságának több szüleményei rendibe tenni méltozta-

tik. Melyet az M[éltóságos]UR közben vetése által hogy meg is nyerendek -- bizom. Addig is pedig mig többekkel szolgálhatok vagyok az Méltóságos Urnak

Kolosvárt 19^{dik} Dec. 1798.

alázatos szolgálja baráttya
Cserey

A közelgető Ui Esztendőnek be áldására kívánom hogy az a Méltóságos Urnak vidám boldog napok-lal kedveskedgyék — s az Egek meg engedgyék hogy az Nemzet meg világosodására, Tudományainknak gyarapodására isméretes szép Talentuminak hasznos sülleményeit terjeszthesse köz hasznunkra

ENYEDI SÁNDOR

Girolamo Cardano és a váci cenzor.¹ Girolamo Cardano 1501. szeptember 24-én született Paviában, ugyanazon a napon, mint egykor Augustus császár, jóllehet — mint maga írja *Önéletrajzában* — szülei mindenféle magzathajtó szerrel próbálkoztak, mint láthatjuk, eredménytelenül.² Élete — a baljós kezdetnek megfelelően — éppoly hányatott is volt, mint a princepsé, csak éppen kevésbé sikeres. Jómódú polgárfiként Velencében végezte iskoláit, itt lett 23 évesen a filozófia doktora, majd a szomszédos Padovában az orvosdoktorátust is megszerezte. Már huszonöt évesen a padovai egyetem rektorává választották, de csak 1539-ben, nagy nehézségek árán lett a milánói orvoskollégium tagja. Élete delén, hosszas francia-német s angol földi peregrinációval háta mögött, előbb Milánóban, majd Bolognában és Rómában próbált megtelepedni, ám összeférhetetlen természete s talán túlságos tehetsége miatt sehol sem lett otthonra. Hányatott élete során nemegyszer az inkvizícióval is meggyűlt a baja, egy alkalommal némi időt börtönben is kellett töltenie.³ Állandó anyagi nehézségei mellett, különösen ifjabb korában, betegségekkel is küszködött — saját elbeszélése szerint 31 éves koráig impotens volt —, s gyöngye testálapotának sűrű látomásai, hallucinációi s folytonos csatározásai sem használtak. („Engem sajnos a hideg szív és a forró fej jellemez” — írta magáról önironikusán.) Még viszonylag hosszú életét sem irigyelhetjük: gazember kisebbik fiát kitagadta, s meg kellett érnie idősebbik, tehetségesebbik fiának elítélését s kivégzését,⁴ majd saját szellemi kasztrálását is: utolsó öt évét pápai felügyelet alatt, gyakorlatilag publikálási és gondolkodási tilalomban kellett töltenie, egy kolostorban; itt is halt meg 1576-ban.⁵

Ám Cardano nem lett volna igazi reneszánsz ember, ha mindeme csapások közepette nem alkotott volna maradandót: a hagyomány 222 művét tartja számon⁶ — az orvostudomány, a matematika, a fizika, a természettudomány, asztronómia s filozófia terén, sőt, mi több, a démonológia területén is emlékezetre méltót hozott létre. Csupán orvosi eredményeit említve: a járványos betegségek, különösen a kanyaró és a skarlát remek noszográfusának bizonyult, módszert dolgozott ki a vértranszfúzióra, fölhíva a figyelmet a

¹ A cikk szövege előadásként elhangzott az Orvostörténelmi Társaság 1991. október 30-i ülésén.

² *Des Girolamo Cardano von Mailand (Buergers von Bologna) eigene Lebensbeschreibung. Übertragen und Eingeleitet von HEFELE, Hermann.* Jena, 1914. 3.

³ 1570. október 13-án hiteltenség és eretnkség miatt. Noha — magas támogatóinak köszönhetően — hamar kiszabadult, az előadásoktól és a publikációtól örökre eltiltották.

⁴ A fiút hűtlen felesége meggyilkolása miatt ítélték halálra — jogosan, 1560-ban. Gianbattista Cardano egyetlen művet hagyott hátra *Libellus de abstinencia ab usu ciborum foetidiorum* címmel, mely 1561-ben Baselben, apja egyik munkájával közösen jelent meg.

⁵ Tehát nem 1596-ban, mint azt több lexikon, így HIRSCH, A. *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte*-je is írja (Wien-Leipzig, 1884. I. Bd. 663.)

⁶ Ez valószínűleg túlzás: JÖCHER, C. G. (*Allgemeines Gelehrten-Lexicon.* Leipzig; 1750. Bd. I. 1668–1669.) például csak 39-et tud cím szerint felsorolni, FIERZ, M. (*Girolamo Cardano.* Boston–Basel–Stuttgart, 1983. 32–33.) pedig csak 47-et. Cardano maga *Önéletrajzában* 101 részt kiadott, részint kéziratossá, részint művét említi, s utal rá, hogy legalább 14-et sajátkezűleg semmisített meg, mert nem volt velük megelégedve (L. az 1. sz. jegyzetét. 160–165.). Cardano műveinek eddig egyetlen teljes kiadása volt, 1663-ban Lyonban, és ez 10 darab folio kötetből állott!

különböző vértípusok különbségeire, s korának híres, fejedelmi udvarokba is meghívott diagnosztikájaként vált ismertté.

Szerteágazó tevékenysége ellenére még bizonyos sajátosságos szintézisre is futotta erejéből: nagy, összefoglaló (bár nem legjelentősebb) műve éppen az a *De subtilitate* című könyv, amelyről ebben a cikkben bővebben lesz szó. A *De subtilitate* valódi 16. századi enciklopédikus remekmű. Mint előszavából kiderül, célja azoknak a titkos összefüggéseknek a földerítése, amelyek világunkat mozgatják s összetartják; a mű tehát nem más, mint a világ alapvető törvényeinek, rendszerének bemutatása, erősen matematikai szempontú, geometriai példákkal, számmissztikával s anyagi aritmetikával átszőtt leírása.

A könyv 21 (azaz 3×7) fejezetből áll, az első öt fejezet a világot alkotó elvek, törvények, elemek, a csillagrendszer és a fény, s mindeme összetevők keveredésének összefoglalása, a második öt könyv a fémek, kőzetek, növények és állatok világának, azaz a természet három országának képét adja, ezután két könyv az emberről, kettő az ember érzékeiről és lelkéről, majd három a tudományokról, a mesterségesen létrehozott dolgokról szól. Ezt követi a csodákról szóló fejezet, mely átmenet a démonok, az angyalok és Isten világának leírásához. A mű kétségkívül leginkább a korban sokat átkozott Agrippa von Nettesheim *De occulta Philosophiájára* emlékeztet. Úgy tűnik, Cardano sokat merített is ebből a munkából – természetesen a veszélyes forrás említése nélkül –, hasonlóan nagyigényű és hasonlóan botránnyal eredményű is, mint amaz. Az 1551-ben kiadott könyv rögtön megjelenése után fölháborodást keltett; Cardanónak külföldi újtjáról való visszatérte után kemény csatát kellett vívnia a könyvvel kapcsolatban, mégpedig, többek közt, nem kisebb személlyel, mint Julius Caesar Scaligerrel. Bizonyos, hogy e műnek fontos szerepe volt Cardano 1570-es bebörtönzésében és ezt követő teljes „betiltásában” is – a vád itt „hitetlenség és eretnokség” volt.⁷

Mindennek tudatában kevésbé kell csodálkoznunk, ha a *De subtilitate* a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban őrzött példányába tekintünk.

Példányunk 1553-as bázeli Henricpetri-kiadás, tehát abból az időből való, mikor a könyv még botránnyos újdonságnak számított. Kötetünk sajátossága ti., azaz hogy a számtalan áthúzigálás következtében első világháborús katonai levelezőlapokhoz hasonlít, mégsem bizonyosan ennek a kornak a bárdolatlan-ságával magyarázható. A könyv címlapján ugyanis, kétségtelenül igen hasonló tintával s írással, mint amilyen az önkényes emendációknál is fölismerhető, a következő olvasható: „Bibliotheca Vacienis Scholae Piarum”, azaz a „Váci piarista iskola könyvtára”. Márpedig a piarista atyákat csak 1715-ben telepítették⁸ Vácra Kollonics Lipót püspök, ők pedig iskolájukat csupán 1723-tól kezdték működtetni.⁹

A kötetet elcsúfító rengeteg áthúzás tehát formai szempontból 16. és 18. századi egyaránt lehet. Hogy a magánszorgalmú cenzor szándékait és talán korszakát is pontosabban azonosíthassuk, nézzük meg közelebbről e javításokat!

A kötetben 73 javítást, helyesebben áthúzást találtam. Ezek terjedelme igen változatos: a legrövidebb egy szónyi, a leghosszabb 11 oldalnyi. Egy ép szöveg segítségével azt is könnyen megállapíthattam, miktől szabadította meg az olvasókat a derék emendátor. A kép e szempontból is fantasztikusan változatos. A kihúzott szövegeket némi mérlegelés után négy csoportba soroltam:

1. Teológiai szempontból helytelen megfogalmazások és nyilvánvaló eretnokségek.
2. Babonások és a mágiával, démonok tevékenységével kapcsolatos részletek.
3. Tudományos tévedések.
4. Disznóságok és általában a szexualitással kapcsolatos adatok.

⁷ A könyv indexre is került. Lásd cikkünk további szövegét.

⁸ SÁPI V. (szerk.): *Vác története. I.* Szentendre, 1983. 185–186.

⁹ A kötet fedélbelsején két vignetta található, mindkettő a váci kegyesrendi könyvtaré, már 19. századiak. Az első szennylapon tollal „N. I. 12” könyvtári jelzet, alul pedig más írással számítás. A címlapon felül tintával „Bd. Engelhardt” fölírat, a cím alatt pedig az előbb ismertetett bejegyzés, alul (téves) 1582-es dátum. Az utolsó, csonka szennylapon két olasz nyelvű utalás a könyv 83. és 484. oldalának szövegére: ez az írás korábbiak, talán 16. századnak tűnhet. A szövegben csupán egyetlen bejegyzés található, a 97. lapon, az összes többi javítás, áthúzás. Mindez azért fontos, mert a javításokat csak szerzetes végezhetette, más szerzet neve, mint a kegyesrendé viszont nem szerepel a könyvben, holott a rendi birtokba került könyveket általában ellátták a rend nevére utaló bejegyzésekkel!

E négy csoporton belül is igen tarka a kép, hiszen míg egy helyütt a cenzor megelégedett avval, hogy a „putabant” szót (vélték) „conabant probare”-re (próbálták bizonyítani) javította, más helyütt egész novellákat vetett a külső sötétségre.

Igen jellemző a cenzor munkamódszere is. Mivel számolt avval, hogy makacs és alattomos olvasóinak érdeklődését esetleg fölkelte az áthúzott részek, az áthúzás folyamatát igen gondosan szervezte meg: előbb, szövegszűrt-akadályokhoz hasonló hullámvonallal, majd egy ezt borító, egynemű és vastagon fölhorodott tintaréteggel fődte el a vétkes szöveget: kettős védelemmel látva így el az olvasót. De a tinta kiválasztásában is körültekintően járt el emberünk. A jó minőségű tinta minden törlési és áztatási kísérletnek ellentáll, mint azt a kötet több vízfoltos, pacás, ám továbbra is olvashatatlanná lapja tanúsítja. Miután egy gépelt papíron folytatott kísérlettel bizonyítottam, hogy ez az áthúzási mód, még nagy gyakorlat esetén is, legkevesebb, soronként négy percet vesz igénybe, negyvennégy soros oldalakkal és nagyjából 30 oldal terjedelmű áthúzással számolva arra következtettem, hogy cirka 5300 percet, azaz kb. 88 órát szánt derék cenzorunk e munkára – s akkor még nem is számítottuk hozzá az egyéb szövegek elolvasásával, illetve az áthúzandó részletek kiválasztásának gondos mérlegelésével töltött időt. A teljesítmény azt hiszem joggal hívhatjuk ki mindannyiunk csodálatát.

Ami problémánkat – nevezetesen a cenzor azonosítását – illeti, e számítással véleményem szerint némileg előbbre jutottunk, hiszen meggondolva a föladat időigényes voltát, méltán gondolhatjuk, hogy mivel világi férfiú,¹⁰ akinek lét- és fajföntartással kell foglalkoznia, nemigen tud ennyi időt ily nemes célra szánni, e heraklézi munkát csupán szerzetes végezhetette el.

Az áthuzigálások váci, kegyesrendi és 18. századi eredetű azonban még több érv is bizonyítja: pl. a cenzornak a babonáságokkal, boszorkányságokkal és démonokkal szemben tanúsított szigora, mely fölvilágosult dogmatizmusra vall: ez pedig sem a 16. sem a 17., hanem csupán a 18–19–20. század jellemzője. 18. századi auktorra (vagy inkább minuátorra) mutat a jó történetek iránti teljes érzéketlenség: aki a kötet 559–560. oldalán olvasható, Cardano apja és a démonok vitájáról szóló történetet szívfájdalom nélkül ki tudta huzigálni, semmiképpen sem lehetett sem reneszánsz, sem barokk ember – s ezt támasztja alá a cenzor szexualitással szemben mutatott végtelen ellenszenv: egy esetben még egy a tevék nemi életéről szóló félmondatot is mellőzendőnek ítélte. (A 16. században az efféle prudéria nem volt gyakori.)

A legnyomósabb érv azonban az egyházi eredetű javítás mellett a következő: Cardanus több műve, így a *De subtilitate* is, a római egyház indexére, a tiltott könyvek jegyzékére került. A Bassanóban, 1595-ben kiadott index például a *De sapientia*, a *De veritate*, a *De consolatione* és a *Commentaria in quadripartitum Ptolemaei de genituris* mellett a *De subtilitate* is fősorolja, avval a megjegyzéssel, hogy tiltottak, „nisi corrigantur”, ha ki nem javítják őket.¹¹ A megdöbbentő és szempontunkból igen fontos azonban az, hogy ez a tiltás még a Prágában 1726-ban kiadott *Indexben* is érvényes,¹² sőt avval a kiegészítéssel (a nisi corrigantur mellett), hogy Cardanusnak mindazon művei is tiltottak, amelyek nem orvosi tárgyúak, tehát a matematikai munkái is! Piarista cenzorunkat tehát az éppen érvényes index valósággal fölszólította a korrekcióra, különben a könyvet ki kellett volna dobnia. Ez mindenesetre enyhíti bűnét, hiszen az utóbbit is választhatta volna.

Eddigi érveinket megfontolva talán némi joggal mondhatjuk, hogy Cardanus művének derék cenzora a piarista rend egyik a 18. század közepén Vácon oktató tanára lehetett, aki az ott felállított teológiai collegium diákjait próbálta e régi, ám annál veszélyesebb munka káros hatásától megkímélni. Megállapíthatjuk azt is, hogy feladatát dicséretes gondnal és lelkiismeretességgel látta el: sikerült Cardanus művének e több szempontból is értékes példányát majdnem tönkretennie. Meggondolandó az is, hogy mindeme szorgalmat csupán a mű egyetlen példányának kigazítására fordíthatta, s így munkája meglehetősen korlátozott érvényű maradt. Ebben a tudatban munkálkodni különösen nehéz, hasonló azoknak a gótikus kőfaragóknak a fáradozásához, akik örökre rejtve maradó s csupán Isten által látott zugokba remekeltek csodálatos ékítményeket. . .

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

¹⁰ A hölgyeket ez esetben talán kizárhatjuk.

¹¹ *Index librorum prohibitorum cum regulis confectis per patres Tridentino Synodo delectos*. Bassani, (1595). 28.

¹² *Index librorum prohibitorum usque ad annum 1681*. Pragae, 1726. 52. Ugyanazokat a műveket sorolja föl, a következő kiegészítéssel: „et reliqui omnia quae de medicina non tractantur”.

Korda balatonfüredi kölcsönkönyvtára. Balatonfüred könyvtárai közül az Edelmann Károly-féle fiók-kölcsönkönyvtár már ismert a szakirodalomból.¹ E mellett közel másfél tucat bibliotékával büszkélkedhetett a fürdőhely 1945-ig. Ezek között volt az ún. Korda-féle kölcsönkönyvtár is, amely méltánytalanul feledésbe merült.

Az intézmény a fürdőhely központjában álló Stefánia-udvar² épületében működött. Mindössze 1943-as létezéséről tudunk, de tevékenysége feltehetően nem erre az egy esztendőre korlátozódott. A helyi lap márciusi számában a következő felhívás olvasható:

„Korda-fiók könyvtára (Stefánia-udvar) szeretettel kéri kedves olvasóit, hogy a náluk lévő könyveket saját érdekükben e hó 11-ig a könyvtár rendezése végett szíveskedjenek behozni.”³

1943-ból való az a könyvjegyzék is, amelyből a kölcsönzési feltételeket ismerjük.⁴ E szerint kölcsönözni előfizetési díj ellenében lehetett, amit két hét időtartamra 1,50 Pengőben, egy egész hónapra pedig 2,50 Pengőben határoztak meg. Egy alkalommal csak egy mű kölcsönzésére nyílt mód, de azt akár naponta lehetett cserélni. A kölcsönzési idő egyébként két hét volt, amit – a szabályzat szövege szerint – komolyan be is tartattak az olvasókkal. A könyvek kiadási időpontjának megállapításánál a kölcsönkönyvtár feljegyzéseit vették irányadónak. A megrongált, illetve elveszett könyv árát a kölcsönvevő köteles volt a könyvtárnak megtéríteni. Az ún. „ismeretlen kölcsönzők” csak 3 Pengő letéti díj fizetése ellenében kaphattak olvasnivalót, amit a könyv visszaadása után természetesen visszakaptak.

Akik a fenti kölcsönzési szabályokat elfogadták, egy közel 1300 művet tartalmazó majd másfél ezer kötetes állományból válogathattak. A könyvtár összetételét vizsgálva rögtön szembetűnik a szépirodalom uralkodó fölénye. A szakirodalmi művek aránya a 20%-ot sem éri el. A könyvjútemény tárgykörök szerinti megoszlása a következő:

	Művek száma	Százalékban
1. Vallásos könyvek	31	2,4
2. Ifjúsági könyvek	29	2,3
3. Színdarabok és versek	53	4,1
4. Elbeszélések	101	7,9
5. Útleírások	46	3,6
6. Viccek	12	0,9
7. Regények	875	68,1
8. Ismeretterjesztők	137	10,7
Összesen:	1284	100,00

A kölcsönkönyvtár állományának összeállításakor két szempontot kellett hangsúlyosan szem előtt tartani. Egyrészt a helyi lakosság igényeinek és ízlésvilágának, másrészt pedig a fürdővendégek „kiszolgálásának” kellett megfelelni. Igényesen összeválogatott könyvjútemény tett eleget ezeknek a követelményeknek.

Ha fellapozzuk a kölcsönkönyvtár könyvjegyzékét, igen sok klasszikus szerző nevével találkozunk. A magyar lírát többek között Ady nyolc kötete (*Illés szekeren, Szeretném, ha szeretnének, Új versek* stb.), Arany *Toldija*, valamint Jókai, Remenyik Sándor és Vörösmarty egy-egy kötete képviseli. Radó összeállításában olvashatók angol, német, olasz és francia költők versei is. A színdarabok csoportjában Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Jókai, Madách, Móricz, Tamási Áron és Zilahy Lajos nevével találkozunk. A határokon túli drámairodalmat egyebek mellett Ibsen *Peer Gyntje* képviseli.

¹ NAGYDIÓSI Gézáné: *Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt.* = MKsz 1959. 96.

² Az épület Horváth-ház néven vált ismertté, 1892-ben kapta ezt az elnevezést. Az utóbbi időben a Bányász Üdülő Szanatórium nevet viselte.

³ Balatonfüred 1943. március 6. 4.

⁴ *Korda balatonfüredi kölcsönkönyvtárának könyvjegyzéke.* Balatonfüred, 1943. Balatonfüredi ny.

Az elbeszélések között Ady, Eötvös Károly, Heltai Jenő, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy, Krúdy, Márai, Móra, Móricz, Szomory és Zilahy műveit találjuk. Gárdonyi és Herczeg Ferenc 7-7 kötettel, Jókai és Rákosi Viktor 10-10, Mikszáth pedig 19 kötettel képviselteti magát a felsorolásban. Találkozhatunk itt még Jack London, Maupassant és Stendhal nevével is.

A 875 regény egy része — a könyvjegyzék szerint — az ún. könnyebb regények közé sorolható. Itt olyan ma is népszerű krimiszerzők neve olvasható, mint Agatha Christie, Edgar Wallace vagy Erle Stanley Gardner. Ebben a felsorolásban találjuk Dumas *A fekete tulipánját* és *Gróf Monte Christóját* is, de inkább az olyan címek jellemzőek erre a csoportra, mint a *Halál angyala*, *A házmester macskájának esete*, *Tűz a tenger fenekén*, *A vörös boszorkány*, *A tisztességes betörőlány* stb. Magyar szerző műve csak elvéve akad ezek között.

A regények másik csoportja igen heterogén összetételű. Ennek bizonyosságául álljon itt néhány név, kommentár nélkül: Aszlányi Károly, Babits, Balzac, Beniczkyné Bajza Lenke, Zuckmayer, Courts-Mahler, Cronin, Dickens, Dosztojevszkij, Flaubert, Gárdonyi, Gogol, Galsworthy, Hawthorne, Jókai (57 mű!), Kassák, Kosáryné Réz Lola, Krúdy, Mikszáth, Nagy Lajos, Nagykárolyi Etelka, Seghers, Tolsztoj, Wilder, Wass Albert, Zilahy, Zsigray Julianna.

Még a viccek között is olyan művek vannak felsorolva, mint Jókai *Életemből humort c.* kötete, Tóth Béla *Magyar anekdotakincse* és Karinthy Frigyes *100 új humoreszkje*, ill. *Nevető dekamerónja*. Érdekes, hogy a könyvjegyzék ebben a csoportban említi a *Capilláriát* és az *Utazás a koponyám körül*.

A szakirodalomnak számító művek száma a könyvtárban alacsony volt. A gyűjteménynek ez a része is igényesen összeválogatott művekből állt. Elég, ha az útleírások közül kiragadunk néhány címet. Schweitzer: *Orvos az őserdőben*, Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*, Goethe: *Utazás Itáliába*, Sziklay János: *Balatonunk*, Zweig: *Magellán* stb. Igen gazdag és heterogén összetételű az ismeretterjesztő irodalom csoportja is. Találunk itt filozófiai, történelmi, zenei, kémiai, irodalomtörténeti, földrajzi, gazdasági, néprajzi, művészeti, politikai, egészségügyi és vallásos tárgyú műveket, de életrajzokat és levelezést is. Korda balatonfüredi kölcsönkönyvtárának fenti áttekintéséből láthatjuk, hogy a közel másfél ezer kötetes gyűjtemény nagyon sok értékkel rendelkezett. A létrehozó elsődleges célját, az igényes szórakoztatást sikerült megvalósítani. Mind a helybeliek, mind az ideiglenesen Füreden tartózkodók megtalálták az igényeiknek megfelelő olvasmányokat.

PINTÉR LÁSZLÓ

FIGYELŐ

Kozocsa Sándor (1904–1991). Elhunyt Kozocsa Sándor, akinek neve több mint fél évszázadon keresztül összeforrt a magyar irodalomtörténeti bibliográfia műfajával, és akinek munkái írók, irodalomtörténészek, könyvtárosok, újságírók és egyetemi hallgatók nemzedékei számára jelentettek megbízható kiindulást és tájékoztatást a magyar irodalom kiterjedt és sűrű erdejében.

1926 óta volt az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. A fiatal tudós előtt megnyílt hatalmas gyűjteményt eleinte mint irodalomtörténész aknázza ki, első munkája az új romantikus drámáról szól (1926). Ezt követően további jelentős művei foglalkoztak a 19–20. századi magyar irodalom különböző kérdéseivel (*Zilahy Károly esztétikája*, 1936; *Juhász Gyula*, 1937; *A Ludas Matyi kiadások története*, 1938; *Vörösmarty ifjúkori kísérletei*, 1939; *Kis magyar irodalomtörténet*, 1944). Ezekkel egyidőben azonban eljegyezte magát egy olyan feladattal, amelyről ugyanúgy elmondható, miként magáról a könyvtárosi hivatásról, hogy művelje mások szolgálatának szenteli életét. Volt már előzménye a magyarországi kurrens irodalomtörténeti bibliográfiának, hiszen Szinyei József már 1876-tól megindította a Figyelőben az évenkénti *Irodalomtörténeti repertóriumot*. Őt követte Hellebrant Árpád, aki *A magyar philológiai irodalom* keretében adott éves tájékoztatást a magyar irodalomtörténeti szakirodalomról is az Egyetemes Philológiai Közleményekben. 1927-től kezdve azonban Kozocsa Sándor folytatta ezt a hagyományt, egyben korszerűsítette is a műfajt. Egyik jelentős változtatása volt például, hogy 1932-től nem csak az Irodalomtörténeti Közleményekben jelent meg az éves bibliográfia, hanem önállóan is. Eredetileg az Irodalomtörténeti Füzetekben, melyet eleinte a Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1940-től pedig az Országos Széchényi Könyvtár adott ki. 1945-tel sem szűnt meg a sorozat, bár kissé elakadt: az 1945–1949. évek anyaga összevontan jelent meg, 1950-ben. Nem kevés küzdelembe került, hogy ezekben az években is sikerült, egészen 1965-ig bezárólag, az éves köteteket megjelentetni.

Pedig ezek az idők nem kényeztették el. Azt a Kozocsa Sándort, akit a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karán a bibliográfia magántanárának neveztek ki és aki 1941–1948 között ilyen tárgyú előadásokat is tartott, a „fordulat éve” után az akkor létesült Könyvtártudományi Tanszékre nem hívták meg előadni. De vissza kellett vonulnia az irodalomtudományi közéletből is, pedig a negyvenes évektől az Irodalomtörténet c. folyóiratot is ő szerkesztette.

Aki ismerhette őt az ötvenes években, mégis úgy emlékezhet rá, mint akivel mintha mindez a méltánytalanság nem is történt volna meg: meg tudta ekkor is őrizni az igazi tekintély valamennyi külső és belső jegyét: széles körű tudását és ismereteit továbbra is készségesen adta át a hozzá – nem ritkán – forduló olvasóknak, diákoknak, kutatóknak. A munkába való temetkezése, a múzeumi folyosókon a magárevített sötét kabátban, csokornyakkendővel szinte mindig futólépésben végigszáguldó alakja és mosolygó arccal végrehajtott kalapemelése egy nagyon emberi tiltakozásnak tűnt egy oly korban, amelyik még az öltözetet is szabályozni kívánta, de a munkát és a tudást valójában nem becsülte.

Kozocsa Sándor emberi tartásának ezek a vonásai a kortársak távozásával talán kevésbé őrződnek meg, de életműve mindaddig fennmarad, amíg lesznek diákok, irodalomtörténészek, könyvtárosok és olyan olvasók, akik a huszadik század zivataros második harmadának magyar írói alkotásai és azok fogadtatása iránt érdeklődni fognak.

A Régi Magyar Költők Tára újabb kötetei. 1.RMKT XVII. század. 12. kötet. A Régi Magyar Költők Tára egy újabb kötetel gyarapodott, amelyben Madách Gáspár, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál, Fráter István és a Rimay–Madách-kódexek ismeretlen szerzőtől származó versei jelentek meg. Beniczky Péter munkáit Stoll Béla, Esterházyt Cs. Havas Ágnes, a kötetben szereplő többi ismert és ismeretlen nevű szerző munkáit Varga Imre rendezte sajtó alá¹.

A kötet szerkezete az alábbiak szerint oszlik meg: Előszó (51.), Madách Gáspár versei (9–67. l.), a Rimay–Madách-kódexek ismeretlen szerzőtől származó versei (71–81. l.), Beniczky Péter költeményei (87–216. l.), gróf Balassa Bálint (221–260. l.), Listius László munkái (263–477. l.) Esterházy Pál (485–622. l.) s végül Fráter István versei (625–655. l.). A textológiai jegyzeteket a kiadó a lap aljára tördeltette, minden más jegyzet a kötet végére került. A jegyzékek, mutatók cím alatt a források, nyomtatványok, képek, rövidítések összesített jegyzékét kapjuk, majd mindegyik költő minden énekére vonatkozó kezdősor és névmutató következik.

A felsorolt költők verseinek kritikai kiadásai közül talán a legnehezebb Madách Gáspáré lehetett. Nemcsak azért, mert talán őtőle maradt ránk a legtöbb költői mű, s a sajtó alá rendezőnek a különféle kiadások útvesztőiben is tájékozódnia kellett, hanem azért is, mert talán Madách Gáspár volt a legrosszabb verselő az antológia költői közül. Varga Imre arra kényszerült, hogy stílári, helyesírási és nyelvi hibák alapján döntsön korábbi kutatók ellenében vagy mellettük a szerzőség kérdésében. Madách Gáspár vegyes formában írt költeményei a Rimay–Madách-kódexekben maradtak fenn, s a bennük található verseket Radvánszky mint autográf Rimay-műveket publikálta. Ugyanő ennek a kódexnek a III. kötetéből tizenkét darabot tulajdonított Madách Gáspárnak. A Rimay-kritikai kiadás előkészítésekor Eckhardt Sándor már világgosan látta Radvánszky állításával szemben, hogy ebben a kódexnek nevezett kolligátumban nincs Rimay-autográfia. A kolligátumot több füzetből kötötték egybe, s maga Eckhardt sem vette észre, hogy a füzetek egymástól elkülöníthetők, s a könyvkötő az egykor különálló füzeteket egymástól üres betélapokkal el is választotta. Varga Imre fedezte fel, hogy a kolligátum egykor nyolc egymástól különálló füzetből állt. A vitát továbbfolytatta Bóta László is, aki az Eckhardt által Madáchnak tulajdonított versek közül néhányról azt állította, hogy azok nem származhattak tőle. Így az egymásnak ellentmondó adatok és állítások keresztüztüében volt kénytelen Varga Imre dönteni. Közben érdekes, de szinte ellenőrizhetetlen módszerhez is folyamodott: a szótagszám- és rímhibák számszerű adataival keres érvet a szerzőség mellett vagy ellen. Továbbá lábjegyzetben közölte Madách Gáspár leveleit, iratait, prózai munkáit. S azonnal zavarba is hozza olvasóját, hiszen prózában íródtak a levelek és iratok is. A lábjegyzet külön fejezetében szól a költő nyelvéről, helyesírásáról, s a vershez fűzött jegyzetek elé még egy terjedelmes bevezetőt is ír.

Varga Imre adta ki a Rimay–Madách-kódexek ismeretlen szerzőtől származó verseit is, s – véleményem szerint helyesen – nem fogadja el Bóta Lászlónak a versek metrumára, rímeire, értelmére vonatkozó rekonstrukciós javaslatait. Ismeretlen szerzőtől származtatja Varga Imre a *Pöngését koboznak* c. verset is, pedig egyetemi szöveggyűjteményünk legkorábbi kiadása ezt még Rimay-versként ismeri.

Beniczky Péter versei Stoll Béla gondozásában láttak napvilágot. Ő írta a vonatkozó jegyzeteket is, ahogyan az Előszóban olvassuk, a csillagig terjedő részig. Az olvasó nem kap arra választ, hogy a csillag utáni rész kinek a munkája, s miért kell nélkülöznie a versekről szóló jegyzetekben Stoll egyébként kitűnő szakértelmét. Beniczky versszövegeit ugyanaz a sors érte, mint a kor többi költőit: szabadon másolták, a szövegen módosítottak a rím, a ritmus, a szótagszám vagy az értelem kedvéért. Stoll a kéziratok, a másolatok, a kiadások sorában egy ún. stemmával kívánja egymáshoz tartozó viszonyukat érzékeltetni.

Gróf Balassa Bálint verseit Varga Imre jelentette meg. Ez a munka különösebb filológiai nehézséget nem jelenthetett. Néhány másoló és másolat között kellett eligazodnia, s még a Balassáról szóló irodalom sem olyan nagy, hogy annak áttekintése nagyobb problémát okozott volna.

Nehezebb lehetett Listius László verseinek megjelentetése. Igen nagy a költő életrajzáról szóló irodalom, s életrajza igen bonyolult a perek, ítéletek, sugdolózások, igaz vádák sorában. Listius, a magyar Villon az oklevél-hamisítástól a gyilkosságig, a hamis pénzveréstől a szodomitaságig minden bűnnel terhelt volt. Verseit maga jelentette meg, s csak 1853-ban láttak ismét napvilágot.

¹ *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei.* S. a. r.: VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla. Akadémiai K. Bp. 1987. 837. A sorozatot szerkeszti: STOLL Béla.

Cs. Havas Ágnes Esterházy Pál munkáit adta ki. Eddig ezek a versek sehol nem jelentek meg. A sajtó alá rendező egy helyütt azt írja: mitológiai és bibliai magyarázatokat azért nem írt a kiadáshoz, mert ez a terjedelmet erősen megnövelte volna. „Különbösen is kétséges — folytatja —, hogy az ilyesféle magyarázatok a versek megértését elősegítik-e.” Szerintem igen. Természetesen nem kellett volna megmagyaráznia, hogy ki volt Daedalus, Icarus, Pegasus, de jelölnie kellett volna a Szent Ágoston-idézet forráshelyét (119/I 5–8.), vagy hogy hányadik zsoltárt idézi Esterházy ugyanennek a versnek a VIII. szakaszában. A sajtó alá rendező magyarázata, szövegértelmezése ma a legautentikusabb, nála már talán csak a szerző tudná jobban értelmezni e műveket. Esterházy jól versel, szinte sorról sorra tanúskodik a jezsuita tanítás-nevelés magas színvonaláról.

Fráter Istvántól mindössze hat költemény maradt ránk. A 148. szám alatt a latin gnómagyűjteményt, s annak szabad magyar átköltését lehet megtalálni. A 149. számú is hasonló.

A filológiai munkák közül talán a legnehezebb feladat a szövegkiadás. A szerző szándéka szerinti leghitelesebb szöveget kell megjelentetni. Igen sok gondot jelent a helyesírás, az interpunkció, a szövegértelmezés, a forrásjelölés. Éppen ezért nem tartjuk különösnek, ha a sajtó alá rendező a másolós, az értelmezés, a forráskeresés nyomasztó munkája közben hibát vét. Az illusztrációk a kötet végén kaptak helyet. Ezek bár nyomdatechnikai szempontból nem a legtokéletesebbek, mégis igen nehezen alkalmazhatók arra, hogy az eredeti és a kiadott szöveg egy részét összehasonlítsuk. Munkánk könnyebb lett volna, ha a fotókópiát a kiadott szöveg mellé kötötték volna be. E fotók segítségével néhány olvasati hiba felfedezhető. Így Madách Gáspár 22/I. számú versében az alábbi olvasati hibák találhatók: 8: giütleőlij; 9: Ez; 14: Mint az. Az utóbbi hiba kiküszöbölése verselési okok miatt is kívánatos lett volna.

A 3. számú illusztráció a Rimay–Madách-kódexek egy ismeretlenről származó költeményének fakszimiléjét közli. Varga Imre tájékoztatása szerint a „kódex” 200 × 80 mm-es nagyságúra összehajtogatott lapokból áll. Ezt a méretet a nyomda majdnem felére lekicsinyítette, azaz 117 × 58 mm-es méretben közli. A füzetben található kézirat eredeti méretben is apró betűs, így lekicsinyítve olvashatatlan. Ha a reprodukcióban a szöveg olvashatatlan, van-e értelme közlésének? Szerintem nincs. Könnyebb volt a helyzet a Beniczky verseihez közölt képekkel. A 65. számú vers a kópiáról jól olvasható, s nyilvánvalóan látszik a kiadás és az illusztráció közötti különbség: bántván — Bántván; vagiok — vagyok; Chak éz — Csak e'; meg eskötil nikem — Meg-esküdtél nekem stb. A 93. versben egy olvasati hiba található: keönjbeiségem — keönjbeiségem. A 96. vers kéziratában a 6. sor így kezdődik: S Ellenem. A szövegközlésből elmaradt a kötőszó. A szüntelen helyett szüntelen, a Barátom helyett barátom olvasható. Ez a vers azonban magyarázatot is kívánt volna. A 10. sor így hangzik: Jele vers fejekben. Varga Imre így ír: „A másolatokban kiadásokban megelőzi az előző szám alatt közölt verset.” A 96. vers az akrosztikhonra való egyértelmű utalással, kétségtelen, egy versnek első néhány sora vagy a 95-nek a bevezetője. Nehéz eldönteni, hiszen a 96. számú egyébként is nehezen értelmezhető. Mindenesetre a tárgyi jegyzetekben egy mondatot megérdemelt volna.

A szerkesztő igen nagy munkát végzett, hasznosíthatta azonban a korábbi tizenegy kötet tapasztalatait. S ahogyan a korábbi kötetekről ma már bizonyosodott, hogy a kiadással járó fáradságot, költségeket megérte, ez a kötet újabb bizonyíték a munka hasznosságáról. Eddig ismeretlen s nem is teljesen elhanyagolható költők versei váltak hozzáférhetővé. A szerkesztő gróf Balassa verseit tartja művészi tekintetben a legfigyelemreméltóbbnak, a recenziens inkább Esterházy Pál mellett szavaz. Szinte hibamentesen versel, négy Sarkú strófáinak rímeit soha nem érezzük erőltetettnek. A 212. számú, a *Boldogságos Szűzről* című versében a lorettói litánia gyönyörű költői képei térnek vissza rimes alexandrinusokban. A *világnak mulandó voltáról* című verse Esterházy Pálnak klasszikus ihletésű, s a Villonnál is felfedezett „ubi sunt” költemények sorába tartozik. Esterházy verse azonban a Villonéval szemben terjedelmes, mint a 17. századi versek jelentékeny többsége.

Az olvasó úgy sejtí, hogy a szövegkiadás elvi kérdéseit a sajtó alá rendezés munkálatainak megkezdése előtt nem tisztázták. Ezért fordulhat elő, hogy Madách Gáspár verseinek jegyzetanyagában Élete, Művei, Levelei, iratai, Prózai művei, Nyelve, helyesírása címszavak szerepelnek. Beniczkynél, Balassánál, Listiusnál csak Élete és Művei, Fráternél Élete, Versei, Esterházynál Élete, Művei, Versei fejezetcímek olvashatók. Ha viszont Madách Gáspár levelei, prózai munkái a jegyzetanyagban megjelenhettek, ezen elv miatt a többi szerző bizonyára nem túlságosan gazdag prózai munkái is napvilágot láthattak volna. Nyeresége lett volna az irodalomtörténetnek, ha pl. Esterházy Pál „naplója” a jegyzetanyagban „kritikai kiadásban” megjelenhetett volna.

Azt hisszük, hogy a versek sorszámozását minden költőnél külön kellett volna kezdeni. A folyamatos sorszámozás névtelen költőknél indokolt. A versekhez fűzött nyelvi és tárgyi magyarázatok sajnos, szintén nem egységes elvek szerint készültek. Varga Imre bőségesen megadja az ismeretlen jelentésű szavak magyarázatát, megadja a bibliai forráshelyeket. Cs. Havas Ágnes viszont egészen szűkszavú a jegyzetekben. A Zrínyi-hatást kimutatja, de a többi forráshelyek megkeresésében nem túlságosan szorgalmas. Ismert az elv: minden idegen szót magyarázni kell, amely az *Idegen szavak szótárában* nem található. Magyarázatra szorulnak az elhomályosult jelentésű szavak is.

A 17–18. századról, annak irodalmáról és kultúrájáról még mindig nagyon keveset tudunk, pedig a szöveggyűjtemények, tanulmányok, kötetek sorjázna már ezekből a századokból vagy századokról. Minden *Régi Magyar Költők Tára*-kötet nyereség, bizonyíték és tanulság. Nyereség nekünk, akik e kor irodalmának a tájain keressük hajdan volt értékeinket. Bizonyíték azok számára, akik hitetlenkedve mondogatták, mondogatják, hogy régi irodalmunk színvonala az európaihoz képest nagyon alacsony. Tanulság azoknak, akik úgy hiszik, hogy már nincs feltárlatlan életmű, ismeretlen költői mesterfogás. Nyereség, bizonyíték, tanulság s érdekes olvasmány ez a gazdag kötet is.

KILIÁN ISTVÁN

A Régi Magyar Költők Tára újabb kötetei. 2. RMKKT XVII. század. 14. kötet. A 17. századi magyar költészet emlékeinek tervszerű, átfogó kiadási programja az 1950-es években született meg. Megvalósításának kezdetét a RMKKT 17. századi sorozat első kötetének¹ publikálása jelentette 1959-ben. A megindulás óta 33 esztendő telt el, és a jelen 14. kötet² a vállalkozás megvalósulása a végéhez közeledik, a „közköltési” verselés értelmében a kötettel be is fejeződött. A század három nagy költőjét – Rimay, Zrínyi, Gyöngyösi – a program eleve kihagyta a tervből. Nem mondott le azonban a nagyobb költői életművel rendelkező szerzők verseinek kiadásáról. A sorozatban napvilágot láttak már pl. Szentci Molnár Albert, Beniczky Péter, Esterházy Pál, Felvinczi György, Szentpáli Ferenc művei, de kiadásra várnak még olyan költői egyéniségek alkotásai, mint Petróczi Kata Szidónia, Koháry István. A 14. kötet azonban a kutatók és az érdeklődők kezébe került a 17. század egész, rendkívül gazdag közköltészeti termése, mely a 16. századi hagyományokra támaszkodva formálta a következő századok költői nyelvét, képeit, hasonlatait, és mint ihlető anyag táplálta költőinket.

A kötet nem jelzi a lektor nevét, s a jegyzetből tudjuk meg, hogy a szövegeket a 177. énekkel bezárólag Jankovics József, a 178–201. számú versekét Stoll Béla gondozta és jegyzetelte. Mindketten elismert szakértői a szövegkiadásnak, a sajtó alá rendezői és szerkesztői munkának.

A jegyzetapparátus bevezetése hangsúlyozza ugyan az eddigi 13 kötet kiadási elveinek követését, mégis az eljárásban változtatásokat sejtet, amikor aláhúzza, hogy nem kritikai kiadásról van szó, hanem forrásközlésről, és ezért a „nem művészi és nem is különösebben régi vagy ritka szövegeknél” „az azonnali törléseket, javításokat” nem regisztrálja. Ez a Jankovics Józseftől gondozott szövegeknél nem vehető észre, a gyakorlatban éppúgy feltünteti a szerzői (másolói) javításokat, mint az eddigi kötetek (vö. pl. a 2, 8, 88, 103, 159, 161. számú verseknél!), és közli a több forrásban előforduló variánsokat (pl. 27, 85, 88, 113, 169.). (Stoll Béla is helyenként feltünteti a javításokat, pl. a 180, 181, 182/I–II., a nem teljes egészükben közölt források variánsait: pl. 183/II–VIII, 183/X–XII, 184/I–IV, 184/XIV–XVIII, 185/I–IV, 186/I–X, 189/I–IX, 193/III–IV.).

A kötet lényeges újítása, hogy a több forrásban olvasható jelentős szövegeket (19, 22, 92, 177–191.) egymásután teljes egészükben közli, ezzel kiküszöbölve azt a zavart, mely az eddigi kötetekben a lap alján megadott változatokból való szövegrekonstruálást nehezítette. Kár, hogy ezt az eljárást az eddigi kötetekben nem alkalmazták. A fenti énekeknél a szerzői, kritikai szöveg helyreállítására valóban nincsen mód, a szövegek az egyes forrásokban csaknem egyenértékűek, fontosságukat csak a terjedelem mennyisége csökkentheti. Annál meglepőbb egy más énekről (*Jajszó, melyben édes hazánk romlását siratja egy*

¹ A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete. S. a. r.: BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor és STOLL Béla.

² Énekek és versek (1686–1700). S. a. r.: JANKOVICS József. Akadémiai K. Bp. 1991. 980. A sorozat szerkesztője: STOLL Béla.

poeta – 113. sz.) azt olvassunk: „A főszövegben nem egy kiválasztott forrás ún. alapszövegét adjuk közre, hanem a rekonstruált szerzői szöveget mai helyesírással és köznyelvi formában”. Elfogadható-e egy ilyen szerzői szöveg?

Egy ének több forrásban található szövegének közlése a Stoll Bélától sajtó alá rendezett részben az igazán szembeötlő. Mind a három forrásból közli pl. az „Egy bujdosó szegénylegény. . .” kezdetű éneket (188. sz.). Baróti János „Boldogtalan sorsa siralmas szívemnek. . .” kezdetű versét mind a 7 másolatában olvashatjuk. Dobai István búcsúzó-bujdosó énekét („Siralmas volt nékem. . . – 186. sz.) 21 forrásból ismerjük, a kötet 12-nek a szövegét adja. A „Gondviselő édesatyám. . .” (187. sz.) szövegének 18 lelőhelye ismert, ebből Stoll 17-et közöl. Az énekek nagyszámú forrása az énekek népszerűségét mutatja. Főleg a búcsúzás, útnak indulás mozzanatait, a bujdosó állapotot, a bizonytalanság és magára hagyatottság érzéseinek kifejezésére szolgáló szövegeket kezelték közkinccsként, variálták, bővítették. A búcsúzó-bujdosó kesergő énekek sokszor szerelmi indítékú strófiákkal gazdagodtak. Széthullott versszakok, motívumok, toposzok a népköltészetben éltek és alakultak tovább. Az énekek folklorizálódására, eltöredékesedett népköltési változataira Stoll Béla számos példát idéz. Széles ismeretanyagra támaszkodó közlései értékessé teszik a versek jegyzetanyagát, bár távol esnek a 17. századtól.

Az RMKT 17. századi sorozatának eddigi köteteinél az volt a gyakorlat, hogy a kettőnél több verset írt személyeket kiemelték, verselményeiket keletkezési idejüktől függetlenül nevük alatt együttesen közölték. A 14. kötetben nincsenek ilyen kiemelések. Egyedül Solymosi N. Mihály szerepel külön címszó alatt, a neki tulajdonított és tőle származó 18 szerzeménnyel.

A kalendáriumi verseket (15 db) figyelmen kívül hagyva, a kötet 191 alkotást tartalmaz. Nagy számban vannak jelen a halotti költészet különböző fajtái: búcsúztatók, búcsúzóok, halotti énekek, siratóversek, chartaversek, epítáfiumok, gyászdalok. Számuk meghaladja az ötvenet, több, mint egynegyedét teszik a kötetnek. Érdekes a Kállai Miklós halotti búcsúztatójára felelő *Replica ad strophas antecedaneas decantatas* (142, 143. sz.). Újfalusi Kata búcsúztatójára (109. sz.) is válaszol a lánya *Keserves és siralmas sorsáról való Istenes panaszában* (110. sz.). Ilyesféle replikákat eddig alig ismertünk. A halotti búcsúztatók közül líraiságával, személyes hangjával kiemelkednek a Révay-család tagjaihoz kapcsolódók, melyeket *Siralmas beszélgetések* címmel Révay Erzsébet Debrecenben 1703-ban ki is nyomtatott. Szlovákul is megjelentek Zsolnán: *Srdečné a veľmi žalostivé stzy . . .* címen (é. n.). Hogy ki volt a szövegükben több helyen egymástól eltérő versek szerzője, még eldöntésre vár. Révay Erzsébetről tudjuk, hogy verselt. A versek erős személyessége, az a körülmény, hogy az egyik magyar nyelvűnek (111. sz.) kézírásos fogalmazványa is fennmaradt, Révay Erzsébet mellett szól. Bár a sajtó alá rendezőnek nem sikerült megállapítania, kinek a kezétől származik. Talán a családdal szoros kapcsolatban álló necpáli iskolához fűződnek ezek a versek is, mint a kötet 41. számú darabja? A pozsonyi Központi Levéltárban a *Kelišovské písmennosti neusporiadené Zu 2.* jelzetű főlíó nagyságú kézirat tömegével tartalmaz latin és szlovák verseket, köztük Petróczy Istvánról szólót (vö. KKK 111. sz. darabjával!).

Óriási munkát jelentett a nagyszámú búcsúztató bonyolult családi, rokoni kapcsolatainak a felderítése. Elismerésre méltó teljesítmény a versek egymással érintkező passzusainak a feltárása – nemcsak a kötetben belül, hanem az előző kötetek anyagával való összefüggésben is.

Jankovics számtalan kapcsolatot, átvételt, költői toposzt, reminiscenciát idéz. Mind megannyi bizonyíték a halotti költészet hosszú évtizedeken, ha nem évszázadokon át ható, élő hagyományára. Éppen ezért meglepő, hogy a kötet két vitézi siratójánál (*Az hires nevezetes, nemes, nemzetes és vitézlő Tynyogi Samueltól* – 30. sz. és *Hazájának és Nemzetének hiven szolgáló igaz haza Fiának Nemzetes és vitézlő Csaszari Tesla Mihálynak haláláról* – 54. sz.) nem vette észre a *Vitéz Kádár István históriájának* (RMKT XVII/9. 161. sz.) szellemében, felépítésben, nyelvezetben megfigyelhető inspiráló hatását. Tynyogi Sámuel is biztatja a sereget („A Pogányon vitézkedgyünk szivesen”), „felemeli Istenhez az ő szívét”, név szerint búcsúzik el bajtársaitól. Tesla Mihály keservében is a Trójában magát halálra szánt Hector a példakép. „Nem így vané dolga ma a Magyaroknak / Ebben nevedekő Fő Kapitányoknak” kérdi a versszerző. A haldokló hős keresi, név szerint szólítja bajtársait, hogy búcsút vegyen tőlük. Ahogyan Kádár fejedelmétől kérte: „Azért nagyságod is megh bocsásson nékem”, Tesla Mihály is, a pogány miatt életétől megváltván, így kéri Lipót császárt: „Azért Felsegedtül bocsánatot kérek”. Kádár István Krisztustól vett hópénzt, Krisztus székínél tették fejére a koronát. Miután „elvégezte minden futását”, Tesla Mihály is azt kéri: „Jövel Jesus Christus add-meg Koronámat”.

Az *ajánló, üdvözlő versek* csoportja megtalálható a 14. kötetben is, de kisebb számban, mint az előzőkben.

Ehhez a verstípusoz közel állanak közel a *köszöntőversek*, a születésnapra, névnapra, lakodalomra írt jókívánatok. Nagyobb számban tartalmaz a kötet iskolásgyerekektől származókat. A necpáli iskola növendékei Újfalusi Katának (41, 63. sz.), a szebeni magyar iskola tanulói Nagyszeben urainak kívánnak minden jót. Az utóbbiakhoz szólókat (114–117., 119–130. sz.) a sajtó alá rendező Solymosi Nagy Mihály nevéhez köti, s ő mintegy ennek az alkalmi költsének speciális művelőjeként áll az olvasó előtt.

Ezeknek az alkalmi verselményeknek egy részét azonban az iskolajátékok egyik típusának tekintjük (vö. Varga Imre: *A magyar nyelvű iskolai játékoknak egyik típusáról.* = ItK 1986. 538–548.). Ezeknek a gratulatóriáknak egy részében a köszöntő, deklamáló diákok versmondása nemcsak egymás után következik, hanem egymásból folyik. A köszöntő rigmusok párbeszédessé jelenetkékké válnak, rögtönzött játékká. A névnapra vagy más alkalomkorú üdvözlés többször egy komoly hivatalos és egy barátságos, fesztelen, tréfálkozó részből áll. A szebeni magyar iskolában tanító Solymos Nagy szász tanulói nemcsak kántálnak, köszöntenek, hanem énekelnek, tréfálkoznak, s miközben ünnepelnek, játszanak: vetélkednek, milyen mesterséget válasszanak. A 114–117., 119–122., 127. számú darabokat primitív iskolajátéknak, rögtönzött actusnak tekintjük. Ha a sajtó alá rendező nem hagyta volna ki kiadásukkor a latin bevezető, közbülső vagy befejező latin versszakokat, állításunk meggyőzőbbnek tűnnék. A 129. számúnál sem közölte a vizsgára gyűlt urakat köszöntő latin strofákat. (L. ezeket ItK 1986. 545–546.) Kétségtelen, hogy ezt a darabot a vizsga alkalmával eljátszották. Hiányoljuk azonban a furcsa játék megértéséhez szükséges értelmező magyarázatot. De hogy ilyenféle témát kisdíjak másol is a vizsgára felgyűlt közönség elé vittek, pl. a sárospataki ref. kollégiumban (és éppen ez idő tájt), utalunk a *Játék a beszéd nyolc részéről* meg *Az A. B. C. harcáról* című vizsgaelőadásokra. (Kiad. Protestáns iskoladramák. In: RMDE XVIII/1. 37, 41. sz.)

A *Vett-jegyzetkönyv* magyar verseiről nem tudjuk minden kétséget kizárólag megmondani, hogy valamennyinek a szerzője Solymosi Nagy Mihály volt-e. Lehetséges, hogy Vett György más eredetű (saját) verseket is beleírt. A vizsgavers pl. nem lehet Solymosi munkája. A befejező rész mellett (*Conclusio Examenii per Simonium*) a margón „98. Die 16 Maij” olvasható. Solymosi már 1697 végén az Odera menti Frankfurtban tartózkodott.

Az alkalmi versek egy része vallásos jellegű, karácsonyra, húsvétra, pünkösdre szól javarésztük. Ilyen tematikai csoportot alkotnak ünnepi köszöntőkként a *Thoroczkaik-ék. századvégi lejegyzésű énekei* (148–157. sz.). Más színezetük van a Privígyei Miklós neve alatt közölt verseknek (10–16. sz.). Az istenes hang általánosan jellemzi a századvégi közköltészetet. Egyéni és közös bajaikban az énekszerzők Istenhez folyamodnak, hozzá könyörögnek.

Ez jellemzi a kötet eseményes történeteit is. Nem folytatják a históriás énekek hagyományát. *A nánási nótárius búcsúzó éneke* (19. sz.) régi típusú *rabének*. De mikor Beregszászi Pál szilágysomlyói prédikátor beszámol tatár fogságáról (85. sz.), a régi históriás énekek módján tájékoztat ugyan a vele történekről, de „zokogó sírással” túllontúl személyes hangon, amivel átformálja a műfajt. A másfél évtized epikus termelésében énekelnek ugyan egy város tűz miatti pusztulásáról (*Kolozsvár harmadik égéséről* – 89. sz.), templom-égésről (a 22. számú a szikszói, a 84. sz. a győri), a sárospataki ref. kollégium történetéről, elűzéséről (a 76. sz.), egy-egy országrész feldúlásáról (*Csiki ország pusztulásáról* – 71. sz.; *Nagykaunságnak romlása* – 102. sz.), ezek a versek azonban nem tekinthetők igazán epikus alkotásoknak, mivel egyrészt magáról az eseményről kevés konkrétumot tartalmaznak, másrészt az elbeszélő elemeket állandóan megszakítják a lírai kitérések. Pl. Dányadi János a Debrecen vidéke tatároktól való feldúlásáról írt *Siralmas versekben* (61. sz.) alig mond valami kézzelfogható a dulás történetéből, sablonos képekkel érzékelteti csak annak egy-két mozzanatát. Az eseménynél nagyobb súlyt nyer az Istenhez könyörgő hang, a bibliai utalás, a panaszkodás. A siralomének (*Cantio flebilis de periculo Tokajensi* – 92. sz.) *Jajszó, melyben édes hazánk romlását siratja egy poéta* (113. sz.), *Lamentatio calamitatum hungaricarum* (169. sz.) stb. címszavak, a jajongó verskezdetek, az énekekben ismételt felhangzó keservek és jajok mutatják, hogy a 17. század végén egy újszerű epiko-lírikus költészet, a siralom-énekek műfaja nagymértékben kivirágzott, hogy majd a kuruc küzdelmek egyéni és közösségi tragédiáit megéneklő panaszköltészetben érje el virágzása csúcspontját. (A verstípus jellemző példáját a *Mága siralmas sorsat kesergő magyar Thalia* (73. sz.) jól szemlélteti, a megszemélyesített Magyarország képében hangot adva a Thököly bukását és a II. Rákóczi Ferenc felkelését összekapcsoló évek keserűségeinek. A fentebb már említett búcsúzó-bujdosó énekek szintén a panaszköltészet sajátos csoportjának tekinthetők.

A vak véletlen szülte Boér Mártonnak egy Konstatinápolyban járt erdélyi követségben való részvételét és következményeként az 1688-ban keletkezett útleíró versét (17. sz.). Jankovics József fáradságot

nem kímélve tette az olvasó számára érthetővé és érdekessé minden szükséges tájékoztatást megadó jegyzeteivel ezt a ritka műfajt.

Hasonlóképpen Jankovics Józsefnek nagy gonddal készített jegyzetei hozták közel a mai olvasóhoz a témájánál fogva távol eső paskvillusokat Coccejusról (90–91. sz.).

Nagy László történész kutatásainak köszönhetően a sajtó alá rendezők a 17. század utolsó évtizedéhez kapcsoltak három olyan „rejtélyes” verset, melyet eddig II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának költői visszhangjaként tartott számon az irodalmi köztudat. Mindhárom versben maradt még megoldatlan kérdés, homályos pont a keletkezésüket illetőleg, de ezentúl az ún. *Hajduéncot* („Nosza hajdu, firge varjú. . .” – 176. sz.), az erdélyi és a magyarországi városokról szóló kiéneklő verseket (179, 178. sz.) nem a 18. század első, hanem a 17. század utolsó évtizedére kell lokalizálnunk. Abban a reményben, hogy a történeti tények további aprólékos vizsgálata igazolja majd a sajtó alá rendezőtől elfogadott Nagy László-féle „jó ötleteket, eredeti problémafelvetéseket” (vö. a 887. lappal!).

Ha az említett „rejtélyes” verseket a kötet sajtó alá rendezői felvették a kötetbe, mint a 17. század utolsó évtizedének termékeit, Jankovicsnak jobban meg kellett volna gondolnia: ezek közé tartozhat-e a 175. számú „Az Isten bünteti a hittetleneket. . .” kezdetű moralizáló ének, melynek keletkezését Erdélyi Pál a 16. század közepére teszi, s a jegyzetben maga a sajtó alá rendező vallja: „Archaikusabb hangvételű, erősen romlott szövege miatt valószínűleg valóban korábbra datálható kötetünk 1686–1700-as korszakhatáránál” (884. l.). Archaikus jellege miatt kirí a korszakból a 171. számú vers is. A 172–174. számú verseknél a sajtó alá rendező mindössze azzal tudja indokolni a verseknek ebben a kötetben való megjelentetését, hogy „XVII. századi kézírással”, „XVII. századi kézzel” régi nyomtatványok üres hátlapjára, kötetstáblájára feljegyezve találta őket.

Kétségtelen, hogy igen nehéz, sokszor lehetetlen meghatározni a könyvek szenny- vagy toldalék-velelín olvasható, a levéltárakból az eredeti környezetből kiemelt, szétszóródott levelekre írt verseket. Ezért nem került a kötetbe pl. az RMKI, 1526. (Pápai Páriz Ferenc: *Pax Sepulcri*. Kolozsvár, 1698.) utolsó szennylevelének b oldalára a szintén 17. századi kézírással bejegyzett 8 soros vers, mely hangulatilag nagyon is illik a nyomtatvány mondanivalójához? „Ember, hogyha tudnád élted rövid voltát / Hogy egy holnap mulva el íred tatarát / Sirnál nagyon zokogva. . .”) – A Tiszántúli Ref. Egyházkerületi Nagy-könyvtárban a H 978. jelzetű nyomtatvány-kolligátum végén kézírásos prédikációk vannak. Itt olvashatók az „Erdődi Gábrriel halálának alkalmosságával írt *Szomorú versek*” „Hallad édes Atyam es Aszszonyom Anyam. . .” kezdettel. 19 versszakos búcsúzó. Ezt követi egy 4 strofás epitáfium, mely 1696. május 13-át jelöli meg a halál napjául. Utána még 3 versszak siratja a hat esztendő halottat. Jankovics figyelmét a vers elkerülte. – Kaposi Sámuel szerzeményeként közli a kötet a 27. számú versét (*Epitaphium prodromissae pricipis Apafi*). Van Kaposinak egy magyar üdvözlő versikéje az RMK III. 3402-ben is. – Az 1700 jan. elején elhunyt Szilágyi Tönköl Mártonnak emléket állító *Honor posthumus* számtalan latin verse között olvashatjuk Kisvárdai P. János balmazújvárosi prédikátor 5, és Bátorkeszi F. János 6 strofás *Siralmas versek* című magyar verseit. A kötet nem tartalmazza őket. – Jankovics többször idéz Babocsay Izsák: *Fata Tarcaliensia* című munkájából. De nem közli az idézett mű 70, 109, 176. lapjain olvasható rövid verseket, melyekkel az 1670-es, 1680-as, 1690-es esztendőket berekeszti. – Ugyanabban a kolozsvári református kollégium iratanyagából az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárába letétbe helyezett, majd a Románia Akadémiájának kolozsvári fiiláléjába került *Vegyes kéziratok* anyagban, ahonét a kötet a Vay Ádám felcsége Fekete Erzsébet búcsúztatóját kiadta (81. sz.) (a KKK azonban a jelzett helyen csak 5 versszakot közül) található Nagyváti János halotti prédikációjában három versbetét, Morus Tamás, Seneca versrészeleiteinek, Szent Bernát utolsó szavainak fordítása 4, 8, s végül 8 sorban. Míves fordítások!

Vajon Jankovics felülírta, és megfelelő indokai vannak rá, hogy nem vette fel a kötetbe a KerMagy 1875. 127–128. lapjain kiadott „Nagy hatalmú igaz Isten, tekints szegén szolgádra. . .” kezdetű unitárius verset, melynek 19. strofája alatt az alábbiakat olvashatjuk: „Irta Koncz Boldizsár. Közli Rédiger Árpád 1695”. A folyóirat tartalmi mutatójában a tájékoztatás: „*Confessio sancta*. Irta Koncz Bold. 1695. Közli Rédiger Árpád”. És ugyanilyen okból maradt el Váradi Szabó György verse („Száma nincsen Uram, irgalmasságodnak. . .”), melynek végén „1699-ben Váradi Szabó György” megjegyzés áll? (Vö. R. Kiss István: *Váradi Szabó György két verse*. = ItK 1903. 85–87.) Igaz, hogy Váradi Szabó másik verséről kisült, hogy teljes egészében kompiláció. Ha ez sem eredeti alkotás, akkor is létezett 1699-ben.

Mint ahogy bizonyára létezett a 18. század végén a „Bánatimnak örvényiben. . .” kezdetű búcsúzó-bujdosó ének (kiad. KKK 94. sz.) a jelen kötetben közölt hasonló témájú versekkel egyetemben. (Vö. a 184–191. számú versekkel!) Az ének kezdőstrofái (1–4. sz.) Balogh Zsigmond 1664 tájáról való versé-

nek (kiad. RMKT XVII/10. 57. sz.) 1–3, 6. strófái. Az 5–8. versszak a RMKT XVII/14. kötetben a 187. számúnak 12–15, a 9–11. pedig az ugyanitt a 189. sz. alatt közölt ének 14, 16–17. versszakával egyezik. Különböző bujdosó énekek versszakából összeállított szöveg tehát, legrégebb forrása, akárcsak a kötetben kiadott 180–184., 186., 187. énekek esetében, az 1704-ben befejezett *Szentsei-dk*. Éppen az átvett versszakok bizonyítják, hogy élt a 17. század végén. Véleményünk szerint ezt is fel kellett volna venni a kötetbe.

Ugyanez a helyzet a „Vigságnak töretik gyöngé szép üvege. . .” kezdetű, a *Szentsei-dk*-ben már olvasható énekkel. (Kiad. KKK 95. sz.) Vagy a „Jaj, keserűségre indult Magyarország. . .” kezdetű, egy 1683-ban már létező latin *Luctus Hungariae* című énekkel közeli rokonságot mutató verssel. (Lásd KKK 82. sz.)

Az említett és esetleg még említhető hiányok száma elenyésző a kötet darabjainak számához képest. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a 2. szám alatt közölt ének a MTAK mikrofilmtárában nem a 293/III., hanem a 295/III. számú mikrofilmen olvasható. Kökényesdi Zsuzsanna asszony legkorábban 1688-ban halhatott meg. Férjét ugyanis, aki 1657-ben még Szatmár megye alispánja volt, 31 évvel élte túl. Halálakor már koros volt. (Vö. a 135. sz. 329. sorával!) Némi ellentmondás van a 104. számú ének jegyzetében. Előbb azt mondja, Károlyi István „1686. október 5-én jelen volt a szegedi ostrom megkezdésekor”; majd később: „Szeged 1686. szept. 23-án került a szövetséges hadak kezére”.

Véleményem szerint Stoll Béla hibásan javította a 183/II–VIII. számú énekben a 16. sorban az *azokhoz* szót *habokhoz*-ra. Két sorral előbb arról van szó, a hajótörtek közül a tengeren „El szlott *deszkákhoz* sokan kapaszkodnak”. Az *azokhoz* a *deszkákhoz* helyett áll. Hogy is lehetne „jó reménységgel *habokhoz* kapdozni”? De igenis lehet a vízen úszó, elszlott *deszkákhoz*. Az *azokhoz* változatot találjuk a II–III, VI–VII, IX–XII. forrásban.

Néhány kisebb sajtóhiba maradt a kötetben. A 839. lapon a 100. szám alatt az egyik mesénél a jegyzetben az *f.*) megfejtésének magyar tolmácsolása elől lemaradt az *f* betűjel, így a megfejtés tévesen az *e* alá került. Keczer András nem Zakaliczki Jánoshoz írt gyászverset, a neve helyesen: Zaskaliczky. Sajtóhibae vajon, hogy a szövegben javítás nélkül maradtak ilyen szavak: *sok hazban* vettetéek – fok hazban (a. m. fogházba!) helyett (20/43); *Nézzül el* – Nézzük el helyett (46/172); *nézd ütem* – itten helyett (52/37); *negy büzi* – nagy büzi helyett (uo. 60. sor); *örög* scholájából – ördög helyett (91/169) stb.

Természetes, hogy ezek a jelentéktelen, könnyen kiigazítható hibák mit sem vonnak le a kiadvány értékéből és elkerülhetetlenek egy ilyen nagy vállalkozásban. Ilyen hatalmas, szerteágazó anyagnak a sajtó alá rendezése évekig tart, és ez alatt a hosszú idő alatt változik az egyén hozzáállása. Nem tudja teljes következetességgel mindig ugyanúgy kommentálni a szöveget, összeállítani a jegyzetanyagot. Elkerülhetetlen az évek során végzett munkában az egyenetlenség. Ezért adódnak következetlenségek ebben a kötetben is. Ugyanazt a kéziratot, művet, a kiadásokat nem mindig azonos módon említik, a nyelvi és tárgyi magyarázatokat néha bőkezűen, máskor szűkmarkúan mérik, ismétlésekbe bocsátkoznak.

Egyes közérthető, magyarázatra nem is szoruló szavakat, mint pl. *szíves*, *szívesen*, *szerelmes* (= szerető), *megenged* (megbocsát), *minden* (= mindenki) ismételten, többször, hatszor-hétszer megmagyaráznak. A szöveggörnyezetből könnyen értelmezhető: *sokadalom*, *kies*, *robotás*, *újju*, *maga hit*, *bizonyos*, *eset* (= esés, botlás, hiba, vétek, haláleset), *színes* (= színlelt), *óhajítás* (= sóhajítás), *poenitencia*, *sebhető*, *legeltet* (= éltet, táplál), *sikamló* (= csúszós, síkos), *nevedékeny* ott olvashatók a nyelvi és tárgyi magyarázatokban. Ugyanakkor magyarázat nélkül maradnak szavak, szókapcsolatok, kifejezések, s az olvasó nem érti meg a szöveget (58/m: mint *sebes* Dánoknak; 61/207: Dániellel a *törésen állnak*; 64/132: *batkat* adható; 64/178: *bokros* itilet; 81/276: ijesztő *vaz*; 85/5: *kapoldást*; 122/87: *tsigát tsapok* 158/287: *meg bírák*; 170/32: *metszesz*: 168/197: *szinála*; 168/220: *port rugtál* stb.). Kézzeffogható értelmezés kell. Nem segít a megértésben az alábbi eljárás. „Egy vasárnap dühödött Tatar Czellájában jutánk / Szent András hava el-fogyásakor el haza habozánk” – melynek a jegyzetéből megtudjuk, hogy a *cella* fülkét, szobát jelent (magyarázat nélkül is így gondolná az olvasó); *Szent András hava* = november. És a *habozánk?* – „Érdekes, nyelvészek figyelmére méltó hapax.” Nem nagyon ad ez útbaigazító, hasznos segítséget. A 130/5 sorban sem a „Leszen lakásunknak nyilván torma ferge”-hez fűzött kommentár: „Beniczky Péter sorainak távoli visszhangja: Mint a torma fereg / Nem rija hogy méreg / Hanem mézben harapott (vö. RMKT XVII/12. 198.)”. Az olvasónak az a segítség, ha a Kolozsvár harmadik égéséről szóló versben található *Phalaris* szavát röviden értelmezzük, nem ilyen utalással: „vö. RMKT XVII/2. 216, 236.” (89. sz. 51. sora).

A *Phalaris* vezessen át a szómagyarázatoktól a névmagyarázatokhoz! Említettük, milyen hatalmas munkát jelentett a töméntelen halotti búcsúszóató néváradatának a megfejtése. Jankovics József még alaposabb felderítéssel magyarozza a bibliai személyeket, a bibliai helyeket. Talán nem is mindig szükségszerűen (pl. *Pilátust* – 113/80). Fukarabb az antik, mitológiai nevek magyarozatában. Nem minden versnél. Zilahi János versénél (95. sz.) csaknem minden antik vonatkozást megtudunk. (*Titius* – 55., *Antinomus* – 76., *Athos* – 76. és *Niger* – 127. sorban azért ismeretlen maradt!) A 64. számú erősen bölcsekedő epicedium jegyzetéből megtudjuk, hogy ki volt *Phaeton*, *Euridice*, hogy *Aeneas* hátán menekítette atyját, *Anchisest*, valamint hogy ki volt *Cleobis* és *Biton*, *Marcus Licinus*, *Dionysius*, *Midas*, és mi volt *V. Károly*. De *Cauntus királyról*, *Penelopéről*, *Xantippéről* nem szól a jegyzet. Az Újfalusi Katát köszöntő versben (41. sz.) az antik történeti és mitológiai nevek dolgában teljesen magára hagyja az olvasót, aki talán még ismeri, ki volt *Orpheus*, de nem tudja, ki *Thytonia*, *Memmon*, *Drias*, *Naphaea*, *Pomaenia*, *Charis*, *Dya* stb. Éppen itt kellett volna felvilágosítást kapnunk, mert hogy ki, mi volt *Phlegeton*, *Delphus Febusa*, *Bacchus*, *Sókratés*, *Chrytiás*, *Dodonea*, *Ammonia*, *Sirtes* és *Charibdis*, kik voltak a *gymnósófsták* stb. megmagyarázza, jól megvilágítja a sajtó alá rendező a 45. számú darab jegyzetében, de máshol nem követi ezt az eljárást. Ezért mondható helyenként következetlennek a kötet jegyzetapparátusa.

Jó módszer lett volna az ismétlések elkerülése céljából a magyarázatra szoruló szavakat, a bibliai, mitológiai, történeti neveket külön fejezetben abécérendbe szedett mutatóban összeállítani. A RMKT XVII/4. kötete részben alkalmazta ezt az eljárást, amikor külön szójegyzékbe foglalta a megvilágítást kívánó szavakat. A nevek jegyzékbe foglalására jó példa a Régi Magyar Drámai Emlékek 18. századi sorozatának első kötetében közölt névjegyzék. Mindkettő jól szolgálja a papírral való takarékoskodást, a terjedelem csökkenését is.

A sajtó alá rendezők szöveggondozása megfelel az igényeknek. Általában javítják a leírasi hibákat, az értelmetlenségeket. Talán bátrabban javíthatták volna a szótagszám hibákat. Szövegkiigazításaik mego-koltak, logikusak. Egy-két helyen van csak hiányérzetünk. Nem látjuk, milyen alapon javították pl. a 64. sz. vers 174. sorának *hazam szavát*; miért kurziválták, honnan vették a 85. számú ének 18. sorát.

Megemlítjük még a kiadvány stílusának néhány meglepő fordulatát, szokatlan kifejezőmódját. Az 5. számú vers jegyzetében olvashatjuk, hogy Váradi András „1683. febr. 2-án hálta el Kató nevű házastársát”. A 8. számú darabban a búcsúszóató 77–70 (!) sorai „Thiri Sámuel verse 125–128. sorának ösztönzésére születtek”. Kissé érzelmesen hangzik, hogy Rákhel „Jákób (!) gyengéden szeretett felesége” volt (27. sz. 10. sor). Nem világos, hogy a 28. számú darabnál „A nyomtatvány értelmi illúzióval bíró sajtóhibás szavait a lap alján közöljük”. A megboldogult Szendi Évának alattvalói voltak, hogy tőlük a subditis (790. l.) búcsúzik? Az uralkodóknak vannak alattvalói. Pontatlan megfogalmazásnak érezzük, hogy „Petróczy István, felvidéki birtokos némes, az azonos nevű kuruc előkelő fia” volt (801. l.); hogy Kolozsvár „város történelmében többször pusztított tűz” (826. l. – jobban hangzanék: a város történetében, múltjában!); hogy Károlyi István „Veteránival átment a Szegedet ellensúlyozni kívánó török–tatár csapatok ellen Zenta tájékára”.

Ezeknek az apróságokra terjeszkedő észrevételeknek, a filológiai bogarászásoknak ellenére el kell ismernünk a sajtó alá rendezők dicséretre méltó szép teljesítményét. Szorgos munkájuknak köszönhető, hogy a RMKT 17. századi sorozatának minden eddiginél terjedelmesebb kötete nagyszámú versszöveget tett közkinccsé, új módon értelmezte és értékelte annak számos termékét.

VARGA IMRE

Az MTA Könyvtárának 1991. évi új külföldi beszerzései
(Könyvészet, könyvtári szakirodalom)

- AUGUILAR PIÑAL, Francisco: Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII. Madrid: CSIC. 5. tom. L–M. 1989. 1007 p.
- ANDERSSON-SCHMITT, Margarete – HALLBERG, Hakan – HEDLUND, Monica: Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung. Stockholm: Almquist-Wiksell. Bd. 4. Handschriften C301–400. – Register. 1991. 667, 366 p. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis; 26:4)
- ARNDT, Karl J. R. – OLSON, May E.: Die deutschsprachige Presse der Amerikas. München: Verl. Dokumentation, 1976. Bd. 1–2. 845, 708 p.
- BABNIS, Maria: Książka polska w Gdansk w okresie zaboru pruskiego 1793–1919. Wrocław: Ossolineum, 1989. 209 p. (Prace Habilitacyjne)
- Bibliografie spisu Bohuslava Balbina vytislených do roku 1800. Praha: Zakl. Kn. 1989. 1–2. t. 274, 255 p.
- Bibliographie zur deutschen Literaturgeschichte des Barockzeitalters. Hg. von Ilse PYRITZ. Bern: Francke. Erster Teil: fasc. 4. 1991. 481–638. p., fasc. 5. 1991. XXVII, 641–738. p.
- BLASELLE, Bruno – MELET-SANSON, Jacqueline: La Bibliothèque Nationale: mémoire de l'avenir. Paris: Gallimard, 1990. 176 p. (Découvertes; 88)
- Blockbücher des Mittelalters. Bildfolgen als Lektüre. Hg. Gutenberg-Gesellschaft. Mainz: Gutenberg Museum, 1991. 454 p.
- BÖNING, Holger – SIEGERT, Reinhart: Volksaufklärung. Biobibliographisches Handbuch zur Popularisierung aufklärerischen Denkens im deutschen Sprachraum von den Anfängen bis 1850. Stuttgart: Fromman & Holzboog. Bd. 1. Holger BÖNING: Die Genese der Volksaufklärung und ihre Entwicklung bis 1780. 1990. LIV, 846 p.
- BULLOCK, Alan: Il fondo Tordi della Biblioteca Nazionale di Firenze. Catalogo delle appendici. Firenze: Olschki, 1991. 177 p. (Accademia Toscana di Scienza e Lettere. „La Colombaria”. Studi; 117)
- Catalogue of books from the Low Countries 1601–1621 in the British Library. Comp. by Anna E. C. SIMONI. London: British Library, 1990. XVIII, 842 p.
- Catalogue of books printed in Spain and of Spanish books printed elsewhere in Europe before 1601, now in the British Library. 2. ed. London: British Library, 1989. VIII, 294 p.
- Česká kniha v proměnách staletí. Red. kol. Praha: Panorama, 1990. 622 p.
- DESCHAMPS, Pierre: Dictionnaire de géographie ancienne et moderne à l'usage du libraire et de l'amateur de livre. Paris: Slatkine; Droz, 1990. VIII, 1591 p. (Reprint: Paris: Didot, 1870.)
- Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. München: Saur. Bd. 3: Nachtrag. Bearb. Elger BLÜHM [et al.] 1985. 308 p. (Studien zur Publizistik. Bremer Reihe; 17/3)
- DUNKEL, Johann Gottlob Wilhelm: Historisch-kritische Nachrichten von verstorbenen Gelehrten und deren Schriften. Hildesheim: Olms, 1968. 1–3. Bd. 755, 768, 1098, 48 p. (Reprint: Dessau-Cöthen, 1753–1755.) Supplementband zur Jöcher: Allgemeines Gelehrtenlexicon.
- DÜNNHAUPT, Gerhard: Personalbibliographien zu den Drucken des Barock. 2. verb. Aufl. Stuttgart: Hiersemann. 2. Bd: Breckling-Francisci. 1990.–1549. p. 3. Bd: Franck-Kircher. 1991. 1551–2350. p. 4. Bd: Klaj-Postel. 1991. 2351–3144. p.
- Early Japanese books in Cambridge University Library. A catalogue of the Aston, Satow and von Siebold Collections. Ed. NOZOMU HAYASHI; Peter KORNICKI. Cambridge: University Press, 1991. XX, 519 p. (University of Cambridge. Oriental publications; 40)
- Le edizioni italiane del XVI secolo: censimento nazionale. Roma: Istituto Centrale Cat. Unico. Vol. 2: B. 1989. XVI, 376 p.
- Encyclopedia of library and information science. Ed. Allen KENT. New York: Dekker. Vol. 46–47. Indexes to vols. 1–45. 1991. 847 p.; Vol. 48. Suppl. 11. 1991. VI, 380 p.
- ESTERMANN, Alfred: Die deutschen Literaturzeitschriften 1815–1850. Bibliographien, Programme, Autoren. 2. verb. Aufl. München: Saur, 1991. Bd. 1–11.
- ESTERMANN, Alfred: Die deutschen Literaturzeitschriften 1850–1880. Bibliographien, Programme. München: Saur. Bd. 5. Sp-Z. + Register. 1989. 560 p.
- Fondy redkih i cennyh izdanij (knižnyh pamâtnikov) v bibliotekah RSFSR: ukazatel'. Sost. E. G. STEPANOVA-GERASIMOVA. Moskva: Gos. Biblioteka SSSR, 1990. 189 p.

- FÜLÖP Géza: Az információ. Bukarest: Kriterion, 1990. 374 p.
- GOEDEKE, Karl: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. 2. ganz neu bearb. Aufl. Berlin: Akademie Verl. Bd. 17. Lfg. 1-3. (Lfg. 52-54. des Gesamtwerkes) 1420 p.
- Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. [Bd. 2.] Von 1570 bis 1750. Hg. von Theodor BRÜGGEMANN in Zusammenarb. mit Otto BRUNKEN. Stuttgart: Metzler, 1991. LVIII, 2518 Sp. 111.
- Histoire de l'édition française. Sous la dir. Roger CHARTIER, Henri Jean MARTIN. Paris: Fayard. T. 2. Le livre triomphant 1660-1830. 1990. 909 p. T. 3. Le temps des éditeurs. Du romantisme à la Belle époque. 1990. 669 p.
- Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum. Prima pars. Tomus IX. Aureliae Aquensis: Koerner, 1991. 459 (1) p.
- Index bio-bibliographicus notorum hominum. Ed. Otto u. Wolfram ZELLER. Osnabrück: Biblio Verl. Pars C. Corpus alphabeticum 1. Sectio generalis Vol. 48: Da - Daniel. 1990. 900 p. Vol. 49: Dan - David. 1990. 900 p. Vol. 50: David - De Conicx. 1991. 900 p. Vol. 51: De Conicq - Del Carretto. 1991. 900 p. Vol. 52: Del Carretto - Demonpoulos. 1990. 901 p.
- KÓKAY, György: Geschichte des Buchhandels in Ungarn. Wiesbaden: Harrasowitz, 1990. VI, 151 p. (Geschichte des Buchhandels; 3)
- KÖHLER, Hans-Joachim: Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts. Tübingen: Bibliotheca Academica. Bd. 1. Das Frühe 16. Jahrhundert: 1501-1530. 1. Druckbeschreibungen A-G. 1991. XLIV, 620 p.
- KRATZSCH, Konrad: Verzeichnis der Luther-Drucke 1517-1546: aus den Beständen der Zentralbibliothek der Deutschen Klassik. Weimar: Nat. Forschungs- u. Gedenkstätten, 1986. 213 p.
- Lexikon des gesamten Buchwesens. (LGB2) Hg. von Severin CORSTEN [et al.]. Stuttgart: Hiersemann, 1991. Lfg. 21 (Bd. 3): Haavardsholm - Hawaii. 321-400 p. Lfg. 22 (Bd. 3): Hawkins - Hirzel. 401-480 p.
- LILLEY, Dorothy B. - TRICE, Ronald W.: A history of information science: 1945-1985. San Diego: Academic Pr., 1989. XV, 181 p.
- Manuscripts médiévaux en caractères hébraïques portant des indications de date jusqu'à 1540. Par Colette SIRAT [et al.]. Paris: CNRS; Jerusalem: Acad., 1986. Tom. 3. Bibliothèques de France et Israël. Notices + Planches n. p.
- MARRARO, Francesco: Repertorio delle biblioteche italiane. Roma: Cassia, 1989. 608 p.
- MARTINO, Alberto: Die deutsche Leihbibliothek. Geschichte einer literarischen Institution: 1756-1914. Wiesbaden: Harrasowitz, 1990. XV, 1170 p. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen; 29)
- Die Matrikel der Universität Jena. Bearb. von Otto KÖHLER. Leipzig: Bibliographisches Institut. Bd. 3.: 1723 bis 1764. 9. Lief. Ortsregister. 2. Teil. Hi - Zy. 1990. 1277-1472 p.
- MAZAL, Otto: Königliche Bücherliebe. Die Bibliothek des Matthias Corvinus. Graz: ADV, 1990. 125 p., ill.
- MITSCHERLING, Maria: Joseph Kürschner: Verzeichnis des Nachlasses in der Forschungsbibliothek Gotha und Veröffentlichung ausgewählter Stücke. Gotha: Forschungsbibliothek, 1990. 136 p. (Veröffentlichungen der Forschungsbibliothek Gotha; 28)
- MIX, York-Gothart: Die deutschen Musenalmanache des 18. Jahrhunderts. München: C. H. Beck, 1987. 281 p.
- OZÓG, Jan: Katalog poloników XVI w. Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Wrocław: Wid. Uniw. T. 1. Katalog. Cz. 2: L - Z. 1991. 391 p. T. 2. Indeksy. 1991. 148 p.
- RAABE, Mechtild: Leser und Lektüre im 18. Jahrhundert. Die Ausleihebücher der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel 1714-1799. München: Saur, 1989. 1-4 Bde.
- La réforme et le livre. L'Europe de l'imprimé: 1517-1570. Rass. par Jean-François GILMONT. Paris: Cerf, 1990. 531 p.
- SCHÜTZ, Hans J.: Verbotene Bücher. Eine Geschichte der Zensur von Homer bis Henry Miller. München: Beck, 1990. 217 p. (Beck'sche Reihe; 415)
- SEBERT, Ernest: Jugendliteratur im Übergang vom Josephinismus zur Restauration, mit einem bibliographischen Anhang über die österreichische Kinder- und Jugendliteratur. Wien: Böhlau, 1987. XII, 325 p. (Literatur u. Leben. N. F.; 38)
- SEEWANN, Gerhard: Bestandskatalog der Bibliothek des Südost-Instituts München. München: Oldenbourg. Bd. 1. Druckschriften 1529-1945. 1990. XLVII, 840 p. (Südosteuropa-Bibliographie. Ergänzungsband; 1)
- SEIDLER, Andrea - SEIDLER, Wolfram: Das Zeitschriftenwesen im Donaauraum zwischen 1740 und 1809. Kommentierte Bibliographie. Wien: Böhlau, 1988. 294 p. (Schriftenreihe der

- österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jh.; 1)
- SERRAI, Alfredo: Storia della bibliografia. Roma: Bulzoni. 1. Bibliografia e Cabala. Le Enciclopedie rinascimentali 1. A cura di Maria COCHETTI. 1988. X, 444 p. (Il bibliotecario; 4)
- A short-title catalogue of books printed in England, Scotland and Ireland and the English books printed abroad 1475–1640. Comp. by A. W. POLLARD, R. G. REDGRAVE. 2. ed. rev. enlarg. London: Bibl. Soc. Vol. 1. A – H. 1986. LIII, 620 p. Vol. 2. I – Z. 1976. XI, 494 p. Vol. 3. Index. 1991. XIX, 405 p.
- Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and of German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Library. Supplement. London: British Library, 1990. 141 p.
- SITWELL, Sacheverell – BLUNT, Wilfrid: Great Flower Books 1700–1900. A bibliographical record of two centuries of finely-illustrated flower-books. London: Witherby, 1990. XI, 189 p.
- SMATOV, V. F.: Iskusstvo knigi Franciska Skoriny. Moskva: Kniga, 1990. 205 p.
- Srpska bibliografija: Knige 1868–1944. Beograd: Narodna bibl. Kn. 5. Hic, K. – Izvestaj, Sa. 1990. 463 p. Kn. 6. Izvestaj, Se. – Izvestaj, Skolski S. 1990. 439 p.
- Stare druki 3. Warszawa: Bibl. Narodowa. 1990. 275 p. (Katalog mikrofilmów; 21)
- STEJSKAL, Karel – VOIT, Petr: Illuminované rukopisy doby husitské. Praha: Vydav. a nakl. Graf. fit. 1991. 234. p.
- STRICKER, Michael: Nachlass Fritz Lieb [1892–1970]. Verzeichnis. Basel: Univ. bibl. 1990. XI, 493 p. (Publikationen der Universitätsbibliothek Basel; 9)
- Tibetische Buchdeckel. München: Bayerische Staatsbibliothek. 1991. 155 p.
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts. Hg. v. der Bayerischen Staatsbibliothek. Stuttgart: Hiersemann. 1. Abt. Verfasser, Körperschaften, Anonyma. Bd. 17. Rei – Sach. 1991. 703 p.
- Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Stuttgart: Steiner. Bd. 2. Indische Handschriften. Von Klaus Ludwig JANERT. Teil. 11. Generalregister B für 2, 7–9. 1991. 245–430 p.
- Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Stuttgart: Steiner. Bd. 10. Sanskrithandschriften aus den Turfanfunden. Teil 5. 1985. VIII, 375 p. Teil 6. 1989. XII, 243 p.
- Verzeichnis des Nachlassbestandes Grimm im Hessischen Staatsarchiv Marburg. Bearb. Werner MORITZ. Marburg: Hitzeroth, 1988. XXVIII, 528 p. (Quellen zur Brüder-Grimm-Forschung; 1)
- Von der Wirkung des Buches. Festgabe für Horst Kunze zum 80. Geburtstag. Bes. von Friedhilde KRAUSE. Berlin: Deutsche Staatsbibliothek, 1990. 251 p.
- Wolfenbütteler Bibliographie zur Geschichte des Buchwesens im deutschen Sprachgebiet 1840–1980. Bearb. von Erdmann WEYRAUCH. München: Saur. Bd. 2. Buchherstellung 2. Teil. 17193–29011. 1991. XXIV, 397 p.
- Zeitschriften und Zeitungen des Exils. 1933–1945. Bestandverzeichnis der Deutschen Bücherei. 2. erg. erw. Aufl. Bearb. von Horst HALFMANN. Leipzig: Deutsche Bücherei, 1975. 105 p. (Bibl. Informationsdienst der DB; 19)

(lezárva 1991. dec. 31-én)

MURÁNYI LAJOS
J. KISS ANNA

SZEMLE

Köszegfalvi Ferenc: Adatok a hódmezővásárhelyi nyomdászat, sajtó és könyvkiadás történetéhez, 1852–1944. Békéscsaba–Gyoma, 1991. 68 p. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetek 19.)

A szerző a bevezetőben megállapítja, hogy Hódmezővásárhelyen „a nyomdászat hagyománytalan”, vagyis a török uralom következtében a város fejlődése megrekedt, eltorzult a történelem sodrából kevésbé sújtott városokhoz képest. A főként paraszt lakosságú, művelődési szempontból lassan fejlődő város csak a szabadságharc utáni, polgárosodó korszakban kezdett felzárkózni az ország többi részéhez. Ez tükröződik a könyvkultúrában is.

A címben megjelölt három terület a nyomdászat, a sajtó és a könyvkiadás (és hozzátehetjük még a könyvkereskedelmet meg a könyvkötészetet) a kiegyezés korában — főleg vidéken — szorosán összefüggtek. A szerző ezért igen szerencsésen összefüggésükben, kapcsolatukban, egymásra hatásukban vizsgálja a „könyves szakma” részterületeit.

Nem bibliográfiai összeállításra vagy más bibliográfiai kiegészítésre vállalkozott, hanem úttörő kísérletet tett Hódmezővásárhely könyvkultúrájának felvázolásához. Kevés előmunkálatra támaszkodhatott, azokat gondos önálló levéltári, könyvtári kutatással egészítette ki, s így sikerült olyan képet tárni az olvasók elé, amely később részleteiben egészíthető ki új vonásokkal, színekkel; az ő fő vonalaiban megmarad.

A munkából kiderül, hogy az első nyomdaalapítás és az első lapindítás összefügg, vagyis a lap máris rendszeres munkát biztosít a meginduló nyomdának, egyúttal gondoskodik reklámjáról is. A helytörténeti vonatkozásokon túl érdekes, hogy ennek az első hódmezővásárhelyi nyomdának az alapítója a város szülötte, Wodianer Fülöp,

aki a kiegyezés korának fővárosi nyomdászatában és könyvkiadásában előkelő helyet vívott ki magának.

Az egymás után keletkező nyomdák s az ezekhez kapaszkodó helyi lapok közti konkurenciaharcokat érdekesen mutatja be a szerző. Külön értéke a tanulmánynak, hogy levéltári kutatások alapján fényt tudott deríteni a sajtótermékek példányszámára. Ma szinte értetlenül olvassuk, hogy a 4–500 példányban megjelenő újságok és a 100–200 példányban kiadott könyvek még nyereséget is hozhattak. A szerző figyelme ezzel kapcsolatban kiterjed a lapok ára és példányszáma közti összefüggésekre is.

A könyvkiadás terén — érthető módon — a maradandó értékű művek: Gonda József, Pákozdy Ferenc és mások kötetei és József Attila Fábián Dániellel közös munkája, a *Ki a faluba* című röpirat állnak.

A nyomdák napi használatra készült termékeiről, a tankönyvekről, az imakönyvekről, kalendáriumokról stb., valamint a hivatalos nyomtatványokról nyilván majd a korábbi kutatások fognak beszámolni.

A minél olcsóbb eljárással készülő „aluljáró irodalom” idején különös örömmel vesszük kézbe az ilyen külsejében is izléses, gondos kötetet, amely a kiadó-előállító Kner Nyomda hagyománytisztelét és igényességét dicséri.

A könyv vonzerejét növeli a sok illusztráció, amely a szöveget élőbbé teszi. A 42. lapon azonban az 1945-ben megjelent *Délsziget* és a 1947-es *Puszták Népe* képét is látjuk, holott a kötet csak 1944-ig követi a vásárhelyi könyvkultúra múltját. Ezek a képek azt a reményt villantják fel, hogy a szerző az 1945 utáni évtizedek feldolgozására is készül.

LAKATOS ÉVA

Biblia Kazinczy Ferenc szavaival. I. Szent történetek az ó és új testamentom könyvei szerint. (Az 1831-es sárospataki nyomdatvány újra kiadása.) II. Szent történetek az ó és új testamentom' könyveiből. (Külső címlap.) Protestáns olvasó-könyv ifjaknak és öregeknek. (Belső címlap.) Faksimile kiadás. Szerk., s. a. r., az utószót és a jegyzeteket írta BUSA Margit. Bp. 1991. Cserépfalvi Könyvkiadó. 455 p.

Kazinczy írói oeuvrejében a *Bibliának* rövid elbeszélésekbe foglalt történetei, bármily olvasmányosak legyenek is, semmiképpen nem jelentős alkotások. Irodalomtörténetírásunk szinte nem is vette tudomásul létezésünket. Toldy Ferencnek 1833-ban a *Kritikai Lapokban* (3. köt. 99–106.) megjelent ismertetése után 151 esztendő múlt el, hogy a kiadványról mint a magyar népiskolák tanulóinak írt hittankönyvről Mészáros István tanulmányt írt az *ItK* 1982. évfolyamában (527–538.). Ezóta – dicsérendő módon – Busa Margit tartja szívügyének, hogy a figyelmet erre a Kazinczyra nem nagyon „tartozó” műre terelje. Ilyesfélélt maga Busa Margit is elismer az *Utószóban*, mikor arról szól, hogy Kis János szuperintendenst „váratlanul lepte meg” Kazinczynak a készülő írásáról való tudósítása, amelyről Kazinczy is így vallott: „mint a gyermek, gyermeki lelke által oly dolgokra hagyom kaphatni magamat, melyek nem tartoznak rám”. Az ember önkéntelenül elcsodálkozva veszi kezébe ezt a nagyon szép (és drága, 1400 Ft-ba kerülő Cserépfalvi-kiadványt, mely „II. János Pál pápa magyarországi látogatásának tiszteletére készült”, ahogy a címlap tájékoztat róla.

Félrevezető a kiadvány címe: *Biblia Kazinczy Ferenc szavaival*. Ez a cím arra készíti az embert, hogy valami eredeti bibliafordításra, fordításrészletekre gondoljon. Szó sincs arról, hogy Kazinczy bibliát szándékozott volna az emberek kezébe adni. Azt ad, amit a címben ígér: szent történeteket a *Bibliából*. A *Biblia* könyveinek egy igen kis töredékét nyújtja, olvasmányos történetekben foglalva össze néhány bibliai könyv eseményes mozzanatait. Az Ószövetségből merített elbeszélés felének a tárgyát Mózes öt könyve szolgáltatja. Természetesen legtöbbet (47-et!) az I. és II. könyv. A III. könyv egy, az V. két történettel van képviselve. Sámuel könyvei 14, a Királyokéi 12 történetet szolgáltatnak. A József könyvének gazdag anyagát egyetlen összefoglaló fejezetben adja. A Bírák, Dániel könyvéből 7-7 történet kerekedett ki. Jónás, a hét Makkabeus ifjú, Jób, Judit, és Tobiás még egy-egy történet hőse.

Az Újtestamentumból a négy evangélista 72, az Apostolok cselekedetei 21 fejezettel van képvisel-

ve. „A Jézus tanítása példaképekben”, „Jézusnak intései a' jóra apró mondásokban” túlnőnek egy-egy evangéliumi résznél.

Kazinczy szavaival szóló *Bibliának* azért is nehéz elfogadnunk a kiadványt, mivel Kazinczy Hübner Johann német pedagógus *Zweymal 52 au-serlesene Biblische Historien* című 1714-ben megjelent munkáját dolgozta át, mivel annak Fodor Páltól 1754-ben, illetőleg Major Józseftől 1825-ben nyomtatásban megjelent fordítását nem tartotta kielégítőnek. Az első fogalmazással már 1826 januárjában elkészült, de nyár végére az utóbb nyomtatásban kiadott szöveggel is készen volt. A sajtó alá rendezéssel 1830 őszén foglalatosságot. Nádaskay András még ebben az évben elkezdte a nyomtatást, 1831. augusztus 15-én már befejezte az első részt. A második rész folytatását egy időre lehetetlenné tette a pestisjárvány miatt elrendelt zárlat, minthogy nem tudott papírhoz jutni. Időközben Kazinczy is a pestis áldozata lett (+ 1831. augusztus 23.). Utolsó kötetes kiadványát, a *Szent történeteket* már nem vehette kézbe. De a sajtó alá rendezést és az első rész javítását még ő végezte. Az ő szándéka szerint nem került a címlapra a Kazinczy név. Helyesen következteti ki a sajtó alá rendező: „Talan mert nem a saját művét írta, csupán ősi szöveget átfogalmazott.” A csak kevésbé eredeti szellemi tevékenységet a név elhagyása magában is minősíti, és egyben megmagyarázza, hogy a munkát a köztudat kiiktatta a Kazinczy-művek közül.

A *Szent történetek* kiadásra került változata pedagógiai tanácsokat tartalmazó *Előszóval* kezdődik, melyet a Szentföldről szóló földrajzi, történelmi fejezeteket tartalmazó *Bevezetés* követ. Ezután jönnek az *Ó testamentomi* (21–109.), majd az *Új testamentomi históriák* (111–194.). A történetek alkalmasak arra, hogy gyerekek és felnőttek jártasságot szerezzenek a *Biblia* világában, vallásos érzületük erősödjék. A helyenként beszótt erkölcsi tanulságok, elmélkedések, tanítások erőltetés nélkül simulnak a főszöveghez (ezeket a sajtó alá rendező dúlt betűkkel emelte ki), és alkalmasak Kazinczy eszméletű pedagógiai célkitűzéseinek a megvalósulására. Hasznos áttekintést nyújt a Jézusnak a Szentföldön tett útjáról beszámoló *Toldalék*.

Hogy Kazinczy eredetileg protestáns olvasókönyvnek, hittankönyvnek szánta ezt a munkát, a bibliai történeteket követő különálló fejezetek világosan mutatják: „Confirmáziói catechizmus, az-az velleje a' vallás' tudományának” és a „Bevett formulák is imádságok”. Még inkább látszik ez a könyvnek Kazinczy kezeírásában ránk maradt első fogalmazványából. A tanítói és felekezeti jel-

leg ebben jobban érezhető. A második fogalmazás lényegesen átgondoltabb a kézírásos szövegnél. A kiadáskor Kazinczy elhagyta a kéziratban Bevezetésként álló „A Biblia’ könyveinek ismérete” és a bibliai történeteket követő „A christianismus’ történetei a’ mai időkig, különösen Magyar-és Erdélyországban” című fejezeteket. A történetek számát több mint megkétszerezte, de a meghagyottak szövegében is sokat változtatott a kiadásban.

Az első fogalmazásból még hiányzik a katekizmus. A könyörgések száma a kéziratban 10, a nyomtatványban 15.

Bár irodalomtörténetileg a *Biblia Kazinczy szavaival* azt mondhatni érdektelen, s a Kazinczyról alkotott képen ez a kiadvány nem változtat, örülnünk kell, hogy napvilágot látott a *Szent történetek* első fogalmazványa, mégpedig minden igényt kielégítő, igen jól sikerült faksimile kiadásban. Busa Margit szöveggondozói munkája elismerésre méltó.

A szöveget kísérő megjegyzései *Utószó*) minden szükséges tájékoztatást megadnak. Talán módját kellett volna ejtenie, hogy a két szöveg egymásik szavát valahol jegyzetben megmagyarázza. Hasznos lett volna bemutatnia, milyen jellegű átfogalmazást végzett Kazinczy, könyve hogyan viszonyul forrásaihoz, elsősorban Hübnerhez, és esetleg az őt magyarra fordító elődökhöz. Egy ilyen részletes összevetés esetleg megemelte volna Kazinczy érdemét. Egy-két sajtóhiba minden igyekezet ellenére benne maradt a jegyzetekben. Ilyenek kell tekintenünk a 426. lapon János evangéliumának XLX. részére utalását XIX. helyett, és ugyanitt Máté XIII. része helyett a hivatkozás helyesen: XVII. rész. A 437. lapon az utolsó sorban a „Zwey leere Zeiten”-ben bizonyára a *Zeilen* a helyes.

VARGA IMRE

Az erdélyi ferences kuzstódia történetei. Kájoni János: *Fekete Könyv*. S. a. r. MADAS Edit, az okleveleket ford. SZLOVÁK Kornél. Szeged, 1991. 145 p. — Györffi Pál: *Az erdélyi ferences kuzstódia története*. Ford. és kiad. DOMOKOS Pál Péter. Bp. 1989. 92. p.

Az 1640-ben feállított erdélyi Stefanita-örség, majd 1729-től provincia történetét legelőször Kájoni János írta meg, 1683–84-ben. A kéziratot Györffi Pál ferences tartományfőnök 1729-ben Rómában kinyomatott, Csíksomlyón 1729-ben és 1737-ben újra kiadott latin nyelvű történetében

(*Ortus, progressus, vicissitudines, excisio et restauratio, olim custodiae, nunc ab anno M.DCC.XXIX. provinciae Transylvaniae ordinis Minorum S. P. N. Francisci strictioris observantiae tituli Sancti regis Stephani*) „Liber niger” néven idézi. Kájoni kéziratának élére az erdélyi kuzstódiának provincia rangra történt emelése (1729) után került az alábbi cím: *Provinciae Transylvanicae Fratrum Minorum Strictioris Observantiae Manuscripta Jo. Kajoni*.

Munkájának az elején Kájoni dokumentumgyűjteményt ad a kuzstódiára vonatkozó legfontosabb iratokból. Elsőként VIII. Orbán pápa 1640. február 3-án kelt brevét közli az erdélyi örség felállításáról. A *Congregatio de Propaganda Fideitől* származó határozatok, a magyar királyok és Erdély fejedelmeinek megerősítő levelei, a mikházi, fejéregyházi, szárhegyi kolostoroknak tett adományozásokról szóló írások, főkirálybírói rendeletek — összesen 16 dokumentum — (közben egy helyt Kájoni feljegyzése az 1681-es földrendgésről, Apafi 1681-es, 1682-es, 1683-as kitamadásáról) előzi meg a történeti részt.

Az erdélyi katolikus főurak 1629-ben fordultak a magyarországi salvatorianus, 1630-ban a bosnyák ferences tartományhoz, hogy a súlyos paphiányra való tekintettel szerzeteseket küldjenek a még megmaradt katolikus hívek szolgálatára, illetőleg hittérítésre. Nehézséget jelentett, hogy az Erdélybe érkezett bosnyák ferencesek nem tudtak magyarul. Másrészt, mikor a pápai brevét az új örséget az obszervánsok megreformált, szigorúbb rendtartású ágazataként állította fel, a bosnyák ferencesek ellenálltak; az egész örséget, de legalább a mikházi rendházat fennhatóságuk alá kívánták vonni. Az eltérő rendi szabályok mellett a származás, a nyelv is elválasztotta a bosnyákokat a magyaroktól. A több mint 25 esztendőn át folyó torzszalkodás, a tettelegességig fajuló csatározás csak 1666-ban ért véget, amikor a bosnyákokat karhatalommal távolították el Mikházáról, és megtiltották, hogy ezentúl valakit ebből a nemzetből befogadjanak a közösségbe.

A kéziratnak a 38r oldaltól a 64v oldalig teljesen összefüggő része adja az erdélyi ferencesek történetét, az örség megalakulásától 1667-ig. Kájoni szem- és fültanúként, részben az eseményeket alakító résztvevőként írja meg a dolgokat. Közben megemlékezik mindenről, ami a katolikusok helyzetére Erdélyben hatással volt. Helyenként magáról is vall.

A Kolozsvár környéki vallási állapotokról szólna elmondja pl., hogy ott csupán négy község maradt meg katolikusnak, köztük Jegenye, mely egy időben olyan szegény volt, hogy nem bírt katolikus

papot szerezni, és a szomszéd falu kávinista papját fogadta fel, hogy temessen, kereszteljen (de ne prédikáljon — „nequaquam praesumeret eis concionari!”). Anyja szavai szerint ez a lelkész keresztelte meg őt is 64 évvel e sorok írása előtt. („Haec a matre mea accipi, quae per talem Ministrum ante annos 64 baptizari me (qui haec scribo) in ea Ecclesia fecit.” 45v.) A sajtó alá rendező a jegyzetben 54 helyett — helyesen — elírásnak tartja a számot. (A 64v-on a történetet befejező sorában Kájoni 54-et írt!). Ugyanitt azt mondja Kájoni magáról, hogy ebben a faluban, tehát Jegenyén született („quae me in lucem hanc edidit” — 45r). Pedig a saját kezével írt *Hortvlvs devotionis* címlapján azt írja: „per me Fratrem Ioannem Kaioni, de Kús Kaion”, s ez alapján a Szolnok-Doboka megyei Kisbajont tekintik szülőfalujának.

Egyébként ritkán szólal meg első személyben. De ez nem azt jelenti, hogy személyességét ne éreznénk lépten-nyomon. Amikor a mohácsi csatavesztésnek a katolikus magyar egyházra következő soha ki nem hevert csapásáról, Szapolyai János törökkel szövetkezésének „felháborító gaszágáról”, a reformáció új tanait oly bölcsen támogató főuraink egyházi birtokokat szerző mohóságáról, az új tanításoknak Erdélyben tűzvészként terjedéséről és a katolikus hívek körében végzett pusztításáról beszél, éppolyan szenvedélyességgel, megfogalmazott és egyre fogyó hitsorsosainak féltésével szól, mint amilyennel a bosnyák ferenceseknek a magyar testvérek ellen még „egy eltévelyedett keresztényhez sem illő” családságait, fortélyait, erőszakosságait tárgyalja, és óvja tőlük „Szent István magyar király áldott őrségének édes gyermekeit”. Talán elfogult „tárgyilagosság” a részéről, hogy Apafinak Erdélyből 1681-es kitamadását a „pápis-ták rontásának” szándékában látja, de általában mindig az igazságot keresi és írja. És teszi mindezt megértéssel. Példaként idézhetjük a háromszéki nős papokról írottakat: „Az igen kevés számú pap közt is alig akad nőtlen, sőt ünnepélyes, nyilvános esküvőn nősültek meg, s ezek mind a mai napig [1683–84!] megvannak, szolgálatukat és áldozatbemutatásukat azonban a nagy szükség mégis fontossá teszi” (96.).

Kájoni történeti munkája nem ér véget a 64v lappal. A kusztódia történetét az előjárók felsorolása követi, 1687-ig Kájoni írásával. (A névsor 1718-ig sorolja fel a tisztségviselőket.) Kájoni a kéziratban két üres lap után *Conventus csikiensis* cím alatt a csiksomlyói rendház és templom 1661-es pusztulását és újjáépítését ismerteti. Ezután a kolostor jötevőinek ábécé rendben összeállított névsora következik, majd a templom felsze-

relési leltárát adja házfőnöksége idejéből, az 1683. július 28-i helyzetnek megfelelőleg.

A Madas Edittől sajtó alá rendezett kiadás első része a „Fekete könyv” szövegét adja közre, tehát forrásközlés. A második rész a latin szövegek fordítását tartalmazza. Okos szómagyarázat segíti a tökéletes megértést. Az Utószó beszél röviden a kéziratról, Kájoniról. Névmutató zárja a kiadványt.

Mindkét fordító, egyikük sajtó alá rendezőként is tökéletes munkát végzett. A 22. számú jegyzet magyarázatát kell csupán kiigazítani. Arius nem ókori eretnek volt. Az ariánusok (unitáriusok) felekezetének apostola 280–336 között élt.

A Domokos Pál Péternek köszönhetőleg megjelent Kájoni-mű jelentős forrás nemcsak az erdélyi ferences kusztódia történetére vonatkozólag, hanem a 17. század erdélyi politikai, művelődési, főképpen azonban vallásügyi viszonyainak a megismerésére.

Hogy hasznos forrás volt valóban, mutatja, hogy a kusztódia, de szélesebb vonatkozásban a ferences rend történetének írói közvetlenül vagy közvetve belőle terítettek. Győrffy Pál szinte teljes szövegét, minden adatát átvette. Karácsonyi János műve (*Szt. Ferenc rend története Magyarországon 1711-ig*. Bp. 1922–1924. 1–2. köt.) közvetve szolgált forrásul, Győrffy munkáján keresztül. Amikor Karácsonyi Győrffire utal, csaknem mindig Kájonit kell értenünk, mert Győrffy őt írja át. Csak kevés új anyagot ad a Kájonitól is tárgyalt időszakot illetően.

Bővítéseinek forrásaira hivatkozik munkájának az elején.

Részletesebben szól a ferences rend régebbi magyarországi és erdélyi történetéről, amikor Erdélyben még nem létezett az önálló kusztódia. Új dologként olvashatjuk Anjou Károly feleségének, Erzsébetnek csodás római útját, amikor a városba érkezésekor maguktól zúgni kezdtek a harangok. Vagy Mária Magdolna ereklyéinek a törökök előli menekítését Budáról. Bővebben szól Capistrano Jánosról, a Po folyón való átkeléséről a vízre terített köpenyén; a török elleni küzdelemben, a ferences rendnek magyarországi szervezésében folytatott tevékenységéről. De attól kezdve, hogy a katolikus vallás hanyatlásáról kezd szólni, forrása Kájoni kézírata, helyenként rövidebbre fogva Kájoni szövegét, elhagyva némelyik adatát, máskor átfogalmazva, kissé bővítve tájékoztatásait. Szerkezeti változtatása, hogy a dokumentumokat — köztük Kájoninál nem szereplőket is — a szövegbe ágyazva közli a megfelelő helyen.

Kájoni a történetét a *Propaganda Fidei* 1667. szeptember 5-i ülésén hozott határozatának ismer-

tetésével és egy ezt követő „Antidotum contra Recidivam” (Orvosság a visszaesés ellen) címet viselő, szerzetestársait figyelmeztető befejező résszel zárja, mivel kéziratának további részei: a custosok jegyzéke stb. már tulajdonképpen nem kusztódiatörténet. Győrffy teljes szövegében közli a decretumot, és a custosok 1727-ig szóló névjegyzéke előtt az erdélyi ferences misszió működésének és eredményeinek bizonyítására közli a Katilikus Status 1726. december 14-i keletű elismerő bizonylatát.

Győrffy könyve foglalkozik még a kusztódiának provinciává való felemelésével. Részben az Erdélyi Katolikus Status kérelmére a Milanóban 1729. június 4-én tartott egyetemes káptalan tárgyalta az ügyet, s ez év május 20-án tette meg Csató Eleket, az eddigi custost az új provincia fejévé, helyébe custossá nevezte ki Győrffy Pált. Őt azután 1732. június 29-én provinciálissá választották. Ezt a tisztséget 1735. július 4-ig viselte, utóda Böngözi László lett. Ez az utolsó időpont megjelölés, melyet a könyvben olvashatunk.

Győrffy könyvének utolsó – negyedik – része „Az erdélyi provincia konventjeinek, rendházainak és lakóhelyeinek számáról” címet viseli. Saját szavaival ismertetjük mondanivalóját. „... konventet hatot számlál: a csíksomlyóit, a mikházit, a szebenit, az esztelnekit, a vajdahunyadit és a kolozsvárit. — Megszüntetett konventet pedig, amelyek most már csak rendházak, ugyancsak hatot számlál: a szászmedgyesit, a brassóit, az udvarhelyit, a szászvárosit és a gyergyóit. Residentiája pedig három van: a dési, a segesvári és a károlyvárosi”. Mikor röviden ismerteti ezek múltját és jelenét, legmelegebb hangon és leghosszabbban a csíksomlyói rendhárról és az ott a Boldogságos Szűz tiszteletére épült templomról beszél. A pünkösdi búcsúról, melyre „nemcsak Erdély közelebb fekvő helyeiről, hanem a Moldvai fejedelemségből is és Magyarországi területéről is a népek igen nagy tömege szokott ide zárandokolni”. A hely 1661. évi pusztulásáról majd újjáépítéséről szólva Kájonit szólaltatja meg, az ő *Liber Niger*ére utal. Elevenen rajzolja meg, hogy tartották távol 1694-ben a kolostor ellen támadó tárokat, amikor a házfőnök, Nizet Ferenc a nagyszámú iskolai ifjúságot és az odamenekült népsokaságot lándzsák helyett hosszú karókkal a kezükben, az asszonyokat fedetlen fővel és sötét ruhába öltözve csatasorba állította, s így seregnek álcázva a néhány lovasból és fegyveresből álló védőket, rászedte és visszavonulásra készítette a rabló-dúló tatárokat, a templomot és kolostort megmentve egy újabb pusztulástól.

Győrffy Pál latin nyelvű történeti munkáját Domokos Pál Péter fordította magyarra a második

csíksomlyói kiadás szövegéből. Az Erdélyért, „édes hazájáért” élő-haló fordító saját költségén jelentette meg a könyvecskét, „hogy az erdélyi szigorúbb szabályok szerint élő ún. obszerváns ferencesek 1640 és 1719 között végzett tevékenységét mindenki olvashassa egy hű ferences betűi nyomán” (7.).

VARGA IMRE

Köhler, Hans Joachim: Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts. Teil I. Das frühe 16. Jahrhundert (1501–1530). Band I. Druckbeschreibungen A–G. Tübingen 1991. XLVIII, 620 p. 25 cm.

A 15. század nyomdatermékei, az ún. ősnymotványok példányai az elmúlt száz esztendő során világszerte fokozatosan egyre gondosabb kezelésben és mind részletesebb feldolgozásban részesülnek. Ennek tudható be, hogy a régi nyomtatványokkal foglalkozók (könyvtárosok, antikváriusok, bibliográfusok) mind nagyobb és nagyobb érdeklődéssel fordulnak az időrendben következő, a 16. században készült kiadványok felé. Ez a korszak a világtörténelem egyik legviharosabb időszaka, elég ennek kapcsán csak a reformációra és a törökveszedelemre gondolni. A nyomtatványok tartalma is ennek megfelelően — a korábbi század termékeivel összehasonlítva — sokkal színesebb, érdekesebb és sokoldalúbb lett. Tehát nem csupán a logika mondatja, hogy az ősnymotványok után a következő korszak kiadványait kell most sorra venni, de azok tartalma is igen sokszor renkdívil vonzóvá teszi a velük történő behatóbb foglalkozást.

A 16. század nyomdatermékeinek feltárási mélysége természetesen még nagyon messze van az ősnymotványokétól, de egyedül a legutóbbi években is már jelentős előrehaladás történt ezen a téren. Abban a két országban ugyanis, ahol ebben a korszakban a legtöbb kiadványt — hozzávetőleg a világ össztermésének mintegy kétharmadát — állították elő, vagyis a németek és az olaszok, nagy vállalkozás keretében igyekeznek ezeket bibliográfiailag regisztrálni. Közülük a nagyobbik és a hazai gyűjteményekben legjobban képviselt nyomtatványok, a német nyelvterületen készült kiadványok várhatóan 90 000 bibliográfiai egységet tartalmazó jegyzéke: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD 16) (vö. Magyar Könyvszemle 1984. 261–264.). E vállalkozás első terméke az a szerzői betűrendes sorozat, amelynek várható terjedelme kb. 20 kö-

tet lesz. Ebből eddig már 17 napvilágot látott, ahol is már az S betű eleje található. A másik, az országok Rómában készülő központi katalógusa az országuk mai területén a 16. században előállított kiadványokról. Ennek eddig az ábécé első két betűjét tartalmazó egy-egy kötetét látott napvilágot: *Le edizioni italiane del XVI secolo. 1989–1990.*

De nem csupán az országok retrospektív nemzeti bibliográfiái, de a 16. századi nyomtatványokat őrző nagyobb gyűjtemények katalógusai is igen nagy mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy az e kiadványok feletti áttekintés tovább javuljon. Itt emlékeztetni kell az Országos Széchényi Könyvtár három kötetben napvilágot látott katalógusára (vö. Magyar Könyvszemle 1991. 160–162.), amely világviszonylatban is jelentős, mintegy 16 000 darabos állományáról ad jó áttekintést. A 16. századi nyomtatványokra vonatkozó információk további gazdag forrása a nyomdahelyek (városok) és nyomdászok, továbbá a jelentősebb szerzők munkái, végül, de nem utoljára a valamely speciális tartalmi szempontból (pl. hungarica, misekönyvek, bibliák, naptárak, szótárak) összeállított bibliográfiák és katalógusok. Ebbe a legutóbbi kategóriába tartozik az alább ismertetésre kerülő kiadvány.

A 16. század rendkívül mozgalmas voltáról a fentiekben már említés történt. Ezt igazolják azok a nyomtatásban napvilágot látott kiadványok, amelyeket rölapoknak (Flugschriften, feuiles volantes) neveznek. Ezek voltak azok a szövegek, amelyek viszonylag kis terjedelmük miatti rövid nyomdai átfutásukkal a napi eseményeket leggyorsabban voltak képesek követni. E csoportból nőtt ki azután fokozatosan a mára nagyhatalmúvá vált sajtó. A 16. század évtizedei – elsősorban a Luther fellépése nyomán kialakult reformáció miatt – különösen eseménydúsak voltak. Maga a rölap műfaja is – csekély előzményektől eltekintve – ekkor izmosodott meg és alakult ki. Hazája és a legtöbb kiadványt közreadó része Európának a velünk szomszédos német nyelvterület volt.

Mindezek alapján élénk érdeklődésre tarthat számot a hazai történeti stúdiumokkal foglalkozók körében a 16. századi német és latin nyelven megjelent rölapok bibliográfiája. A nagyszabású vállalkozás keretében elsőként e század első három évtizedében közreadott nyomtatványok bibliográfiája készült el Tübingában Hans-Joachim Köhler gondozásában. Ennek hat kötetre tervezett és az említett évtizedeket tartalmazó részének első három kötetét a nyomtatványok bibliográfiái leírásait tartalmazza.

E vállalkozás a tübingai egyetemen 1973-ban a teljesség igényével indult, de a támogatások megszüntével kénytelenek voltak beérni a bibliográfiai munkálatokkal párhuzamosan készült mikro-kártyás felvételeken közreadott 5000 mű gondozásával. Tehát ezek rendkívül gondos és igényes bibliográfiái leírása jelenik meg összesen három kötetben, ahol is megtalálható az illető kiadványvalamennyi jellemző adata a címszöveg betűhű és sorvég jelölésének közlésétől a nyomdászmeghatározásig, a pontos kollációtól a gazdag szakirodalmi hivatkozásig stb. Természetesen a mikrolapon teljes terjedelmében közreadott példány lelőhelye és a mikrokártya pontos adatai is olvashatóak ugyanott.

A sorozat következő három kötetét a mutatókat tartalmazza majd. Ebből egy-egy jól bevált áttekintést ad majd a cím szövege, a nyomdahely, a nyomdász stb. szerint. Különösen izgalmasnak ígérkezik a két kötetre tervezett és rölapok tartalmát tárgyszavak szerint feltáró rész. Ebből feltehetően számos magyar vonatkozás fog még napfényre kerülni. De már az első kötet 1460 tételéből is több szerzői hungarikum-rölapot lehetett felismerni. Ezek egy része a Szabó Károly-féle RMK III. kötetben, mások az ehhez 1990-ben közreadott *Pótlások, kiegészítések, javításokban*, egy kis részük egyelőre még ott sem lelhetőek fel (Köhler 15. és 1148. sz.). A fenti esetekben azonban nem új szövegekről van szó, hanem már ismerteknek korábban a hazai szakirodalomban nem regisztrált további kiadásairól.

Magyar szempontból ugyancsak jelentősek azok a nem szerzői hungarikumok, amelyeknek tartalma vonatkozik hazánkra. Ezek közül kimagasló a Dózsa-háborúról tudósító nevezetes rölap: *Ein gross Wunderzeichen*. Ennek négy kiadásáról is beszámol ez a bibliográfia (1387–1390. sz.). Miután a hazai szakirodalom (Magyar Könyvszemle 1984. 24–33.) ennek eddig összesen hét kiadásáról tud, ebből bizonyos arányokat lehet lemérni a Köhler-féle bibliográfia teljességét illetően. Természetesen a mikrolap készítése során egyelőre – technikai okok miatt – szükségszerűen csupán néhány gyűjteményre kellett szorítkozni. Jellemző a wolffenbütteli Herzog August Bibliothek rendkívüli gazdagságára, hogy ott a három hiányzó kiadásból kettő még fényképezésre, ill. bibliográfiai regisztrálásra vár egyedül ebből a rölapból.

Még mindig ennél a Dózsa-féle rölapnál maradva, a Köhler-féle bibliográfiában az ezt megelőző leírás (1386. sz.) fényt vethet arra, hogy felte-

hetően honnan származik ennek a meglehetősen szokatlan címe. Ott ugyanis az 1512-ben a müncheni Schobser-nyomdában, ahol különben a hazai parasztháború leírásának két kiadását is előállították, készült kis kiadvány következő címe olvasható: *Ein gross Wunderzeichen, auf dem Berg Sinai bei Sankt Katharinen Grab geschehen*. Ennek alapján arra lehet gondolni, hogy talán ebben a müncheni műhelyben láthatott napvilágot az 1514. év első felében Magyarországon történekről szóló röplapnak a fenti címet követő első kiadása.

Érdeklődéssel várjuk ennek az értékes bibliográfának további köteteit.

BORSA GEDEON

Walsh, J. E.: A catalogue of the fifteenth-century printed books in the Harvard University Library. Volume I. Binghamton–New York, 1991. XXV, 617, XVI p. — 23 cm.

A könyvnyomtatás legkorábbi korszakában, a 15. században készült kiadványokat őnyomtatványoknak nevezik. E kategória világszerte rendkívüli megbecsülésnek örvend, hiszen azok száma és összetétele egyben rangot is ad az azokat birtokló könyvtárnak. Ennek is tudható be, hogy az utolsó század során a világ majd minden jelentősebb ilyen jellegű állománya feltárást nyert, amelyek egy része nyomtatott katalógus formájában napvilágot is látott már, illetve folyamatosan jelenik meg ma is. Amíg korábban az ilyen kiadványokban a bibliográfiai azonosítás és esetleg még a példány esetleges hiányosságának közlése volt csak a cél, addig az utóbbi időben az igényesebb megoldás során a példány minden egyéni jellegzetességének (kötés, a korábbi tulajdonosok stb.) ismertetésére is kiterjednek a leírások. Joggal, hiszen a bibliográfiai azonosítás terén mind kevesebb újat tudnak az ilyen katalógusok nyújtani. Évtizedek telnek el addig, amíg a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) berlini szerkesztősége által központilag nyilvántartott mintegy 30 000 féle őnyomtatványhoz néhány száz további, korábról ismeretlen, 15. századi nyomtatványt jegyeznek ott be, ami így is mindössze kb. egy százalékát teszi ki a már ismerteknek.

A példány egyedi ismertetése azonban számtalan további új adatot hoz napfényre mind a kötés-, mint a könyvtártörténet művelői számára. Itt kell megemlíteni, hogy ennek az igényes megoldásnak egyik élenjáró művelője az Országos Széchényi Könyvtár egykori munkatársa, Hubay Ilona volt. Ő több bajorországi gyűjtemény 15. századi nyom-

tatványait ismertette ilyen módon: Würzburg, Universitätsbibliothek (1966) — Eichstätt (1968) — Neuburg/Donau (1970) — Augsburg, Stadtbibliothek (1974). A világ legnagyobb régi állománnyal rendelkező könyvtárai közül többen is ma már ilyen igényességgel tárják fel a 15. századból származó nyomdatermékeket. Ki kell emelni ezek közül a párizsi Bibliothèque Nationale és a müncheni Bayerische Staatsbibliothek folyamatosan napvilágot látó ilyen jellegű katalógusait.

A csupán bibliográfiai azonosításra szorító őnyomtatvány-katalógusok közül mindig élenjáró volt az észak-amerikai gyűjtemények állományát összesítő census. Egész ország teljes 15. századi nyomtatvány-állományát ugyanis itt foglalták először össze 1919-ben, majd másodszer 1940-ben, harmadszor pedig 1964-ben. A múlt nélküli, de gazdag Egyesült Államok intézményei ugyanis nagy ambícióval gyűjtötték és gyűjtik ma is a régi könyveket, amelyek a tulajdonos számára általában tekintélyt is biztosítanak. Így a jelentős anyagi erők felett rendelkező könyvtárak utólag mintegy megvásárolják múltjukat. És nem is eredménytelenül. Elég ennek bizonyítására az említett három censusban regisztrált példányok számát felsorolni: 13 200 — 35 232 — 47 188. Mára ez már messze túljutott a félszázazren. Forrásul leginkább a Földközi-tenger vidéke (elsősorban Olaszország) szolgál, de Európa más vidékeiről is szorgalmasan vásárolnak az amerikaiak. Így a Hess által 1473-ban Budán kinyomtatott első hazai kiadvány, a *Chronica Hungarorum* legújabbban felbukkant példánya is (vö. Magyar Könyvszemle 1990. 129–131.) az Atlanti-óceán túlsó partjára került.

A fentiek alapján tehát az Egyesült Államokban levő könyvtárak őnyomtatványairól a Frederick R. Goff nevével fémjelzett harmadik census (1964) lényegében viszonylag korszerű áttekintést nyújt. (A nevezett szerző kézírásával kiegészített példányát 1973-ban hasonló formájában közreadták, így az még korszerűbb tájékoztatást ad.) Ilyen előzmények után szinte természetes, hogy az USA legpatinásabb egyetemének, a Harvard Universitynek őnyomtatványai is a példány részletes ismertetésével jelennek meg. Erre a feladatra az említett egyetem régi és ritka nyomtatványainak jelentős részét őrző Houghton Library vezetője, James E. Walsh vállalkozott. (Ő nem teljesen ismeretlen a Magyar Könyvszemle olvasói előtt, hiszen tollából — a jelen ismertetés írójának társszerzőségében — már jelent meg cikk e folyóirat hasábjain (1965. 128–233.) Joannes Sambucus, a neves hazai származású humanista auto-bibliográfiájának ismertetésével.)

A Harvard University meglehetősen összetett intézmény, amelynek hálózatában számos könyvtár tevékenykedik, nem csupán a Massachusetts államban fekvő Cambridge–Boston városörműlésben, de a főváros Washingtontól az itáliai Firenzéig több más helyen is. A mostani mű valamennyi intézeti könyvtár állományát is felöleli. Első kötete – a közép-európai olvasó számára talán szokatlan módon – nem az általánosan alkalmazott szerzői betűrendben közli adatait, hanem a leírások az országoknak, majd azon belül a városoknak a nyomdászati elterjedésében elfoglalt időrendje szerint követik egymást. Ezt a rendet még Robert Proctor állította fel a múlt század végén, és a londoni British Museum (ma British Library) 15. századi nyomtatványainak világszerte nagyra értékelt katalógusa is így épül fel. (Ennek tudható be, hogy ez az első Harvard-kötet, amely Gutenberg miatt elsőként a német nyelvterületet öleli fel, a címlapján a ma meglehetősen régiesen ható területmeghatározást viseli: *Brooks Printed in Germany, German-Speaking Switzerland and Austria-Hungary.*) Ez a nyomdászattörténeti alapon felépülő besorolási rend azonban lehetőséget nyújtott Walsh számára, hogy katalógusát részletekben készíthesse el, ami a szerzői betűrend esetében megvalósíthatatlan lett volna.

Ez az első kötet összesen 1284 őnyomtatványt ismertet a német nyelvterületről és Csehországról. A leírás rendkívüli módon gondos. A bibliográfiai azonosítás igényének természetesen a legmesszebbmenőkig eleget tesz: kilenc alapvető bibliográfia, ill. katalógus tételszámaikat minden esetben közli. Szükség esetén a 167 tételt felölelő forrásjegyzék további tagjaira is hivatkozik. A leírás kiterjed a nyomtatvány levélszámozásának esetleges hibáira is, ami pl. messze meghaladja az általában szokásos igényességet. A pontos terjedelem megadása során Walsh figyelme kiterjed még az üres levelekre is, továbbá a kötet pontos méretére (magasság $\times$ szélesség mm-ben), valamint annak illusztrált voltára. A példány leírása során gyakorlatilag minden egyedi sajátosságot feltüntet a rubrikálástól a kötés ismertetéséig, valamennyi felismerhető vagy kikövetkeztethető volt tulajdonosától a Harvardra kerülés pontos időpontjáig.

Hogy mennyire naprakész ez a katalógus, azt jól mutatja, hogy még 1989. évi beszerzéseket (pl. 382A, 665A) is tartalmaz ez az 1991 legelején megjelent mű. Jóllehet az őnyomtatványok túlnyomó részét az amerikai cenzus már rögzítette, mégis akad 17 olyan mű, amelynek nem csupán a Harvard-féle példánya, de maga a kiadás is hi-

ányzik Goff kiadványából. Nem kevesebb, mint 33 esetben nem éri be Walsh egyszerű bibliográfiai hivatkozással, mert azok szakirodalmi leírása vagy nem elegendő, vagy pedig az a Harvard-féle példánytól eltérő. Így variánsok egész sora került napfényre. (Itt említhető meg, hogy e leírások egyikét a magyarországi őnyomtatvány-katalógus korábban már közreadta: CIH 1826 = Harvard 602.) Érdekes, hogy az említett 33 leírás közül nem kevesebb, mint tíz Lipcsében készült. Az ottani egyetem hallgatói számára előállított tansegédletek, mint általában a tankönyvek, sokszor unikumszámba mennek, így leírásuk a szakirodalomban feltűnően gyakran hiányos. Walsh kitűnő katalógusának gazdag adathalmazát hét különböző mutató teszi könnyen hozzáférhetővé.

A magyar olvasót természetesen különösen érdeklí az esetleges hazai vonatkozás. E katalógus első kötetében ilyen is akad a volt tulajdonosok között. A legrégebb közülük (144. sz.) az első kötet tábla belsejében 1572-ből „J. Thomasijnowijch” név bejegyzését viseli (a katalógusban téves olvasat alapján „J. T. Somosius” formában szerepel), alatta pedig „Georgij Telegdini Archid. Zolien. Canonici Eccl. Metr. Strig. Anno 1637” bejegyzés áll. A neve alapján feltehetően horvát származású korábbi tulajdonos után tehát e könyvet Telegdi György esztergomi, majd győri kanonok birtokolta, akinek nagybátyja Telegdi János, kalocsai érsek volt. György 1658-ban hunyt el (vö. Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonok*. Esztergom 1900. 249–250.).

A modern idők tulajdonosai közül az egyik Süssich Károly (600. sz.), aki 1854-ben született (l. Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok*. IX. Bp. 1915. 473.) és 1918-ban még közjegyző volt Karánsebesen. A magyar származású volt tulajdonosok közül kiemelkedik Végh Imre, akitől nem kevesebb, mint 19 őnyomtatvány került az 1949 és 1954 közötti időben a Harvardra egyedül a német nyelvterületen előállítottak közül. Az USA-ban „Imrie de Vegh” néven a gazdasági életben tevékenykedő hazánk fia 1906-ban született Budapesten (l. Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok*. XI. Bp. 1932. 67.), és új hazájában jelentős bibliofil tevékenységet fejtett ki, ahol 1962-ben hunyt el.

A Harvard University őnyomtatvány-katalógusának már az első kötete is bizonyítja, hogy egyrészt e rangos intézmény milyen jelentős könyvtárcsellel rendelkezik, másrészt ennek feltárását Walsh milyen rendkívüli hozzáértéssel és igényességgel végezte.

BORSA GEDEON

Sindik, Nadežda M. — Grozdanovič-Palič, Miroslava — Mano-Zisi, Katarina: Opis rukopisa i štarih stampanih knjiga Biblioteke Srpske Pravoslavne Eparhije u Sentandreji. Beograd–Novi Sad, 1991. 391 p. 94 ill. (Narodna Biblioteka Srbije–Biblioteka Matice Srpske)

Szlavistákat és hungarológusokat egyaránt érdeklő könyv látott napvilágot: a Budai Szerb Ortodox Eparchia Szentendre-i Könyvtárának kéziratait és régi könyveit tette közzé három belgrádi kutató.

A bevezető tanulmány ismerteti a gyűjtemény kialakulásának folyamatát; a könyvek és kéziratok egy részét a Magyarországra bevándorló szerbek hozták magukkal hazájukból a 17. század végén; a másik rész Szentendrén, Grábócon és Budán keletkezett a 18–19. század folyamán. A 14 lapnyi bevezetés valóságos kincsesára az anyaországi és magyarországi szerb művelődéstörténeti adatoknak. A katalógus létrejöttét a Magyarország és Jugoszlávia között megkötött kulturális egyezmény tette lehetővé, a munkálatok közel másfél évtizedig folytak, az eredmény: 134 kézirat és 36 régi könyv részletes, szakmailag kifogástalan, a modern követelményeknek megfelelő ismertetése. A kéziratok esetében hat adatsort közölnek: 1. kodikológiai leírás, 2. scriptor, scriptorium, kronológia, 3. kötés és ornamentika, 4. írás és nyelv, 5. tartalom, 6. marginalia. Liturgikus szövegek, történelmi munkák, tankönyvek, defterek, hagiográfiai és apologetikai művek sorakoznak egymás után; a nagy gazdagságból kiemelném a grábóci (Magyarország) monostor krónikáját (7. tétel), a keleti és nyugati egyház polémiáját (több példányban is megvan), Rosztovi Szent Demeter apológiáját (18.

tétel), amely már átvezet a szerb–keleti szláv kapcsolatok történetéhez.

A kéziratok leírását (N. Sindik munkája) 11 mutató és 64 képes tábla zárja.

Miroslava Grozdanovič-Palič a vízjelekkel foglalkozik, tanulmányában bonyolult összefüggéseket tár fel. Számunkra az a legfontosabb megállapítás, hogy a magyarországi szerb scriptoriumokban főként osztrák, cseh és felvidéki papírmalmok termékeit használták. Értekezését 20 tábla és 4 mutató teszi teljessé.

A katalógus harmadik részében Katerina Mano-Zisi huszonhét 16–17. századi szerb és egyházi szláv könyv adatait közli, provenienciájuk figyelembevételével. Kitér a magyarországi és ausztriai cirill betűs nyomdászat történetére, valamint a keleti szláv nyomtatványoknak a régióba történt importálására is. A Mano-Zisi által leírt könyvek Vence, Krakkó és Mrksina Crkva officináiból kerültek ki, a szerző 8 mutatót és 8 illusztrációt mellékel. A katalógus nyomdai kivitele igen jó. Feltétlenül szükséges lett volna közzétenni a bevezető tanulmány rezüméjét egy világnyelven és magyarul; mellékelni a margináliákban előforduló magyarországi szerb helységnevek magyar megfelelőjét, ezek ugyanis még a szlavisták számára sem azonosíthatóak, ha az illető nem szerb anyanyelvű személy. Pontosabban kellett volna elvégezni a latin betűkkel írt szövegrészek korrektúráját.

Mindent egybevetve: a szerb és a magyar kutatás kivételesen értékes művel gyarapodott.

OJTOZI ESZTER

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte az Argumentum Kft.
Megjelent 8,22 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
Nyomta a Jahn Ferenc Dél-pesti Kórház nyomdaüzeme
Felelős vezető: Hujder Zoltán
Munkaszám: 377/92

TARTALOM

<i>Varga Imre</i> : Funkcióváltás iskolai színjátszásunkban (Molière és a magyar vígjáték)	1
<i>Szénászky Mária</i> : Szepesy Ignác kulturális tevékenysége	13
<i>Voit Krisztina</i> : A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. I.	23

KÖZLEMÉNYEK

<i>Veszprémy László</i> : Anonymus Gestájának kézirata	44
<i>Wehli Tünde</i> : Anonymus Gesta Hungaroruma kéziratának helye a magyarországi könyvfestészet történetében	52
<i>Csapodi Csaba</i> : Egy magyar királylány és királyné (Jagello Anna) könyve	55
<i>Kókay György</i> : Cromwell és a 18. század végi magyar nemesi mozgalom	57
<i>Enyedi Sándor</i> : Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1798-as levelesládájából. II.	59
<i>Magyar László András</i> : Girolamo Cardano és a váci cenzor	66
<i>Pintér László</i> : Korda balatonfüredi kölcsönkönyvtára	69

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Kozocsa Sándor (1904–1991)	71
<i>Kilián István</i> – <i>Varga Imre</i> : A Régi Magyar Költők Tára újabb kötetei	72
<i>Murányi Lajos</i> – <i>J. Kiss Anna</i> : Az Akadémiai Könyvtár 1991. évi új külföldi beszerzései	80

SZEMLE

<i>Kőszegfalvi Ferenc</i> : Adatok a hódmezővásárhelyi nyomdászat, sajtó és könyvkiadás történetéhez. 1852–1944. Békéscsaba–Gyoma, 1991. (<i>Lakatos Éva</i>)	83
<i>Biblia Kazinczy Ferenc</i> szavaival. Faksimile kiadás. Szerk. Busa Margit. Bp. 1991. (<i>Varga Imre</i>)	84
Az erdélyi ferences kusztódia történetei. Sajtó alá rend. Madas Edit. Bp. 1989. Györffi Pál: Az erdélyi ferences kusztódia története. Ford. és kiad. Domokos Pál Péter. Bp. 1989. (<i>Varga Imre</i>)	85
<i>Köhler, Hans Joachim</i> : Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts. Teil I. Bd. 1. Tübingen, 1991. (<i>Borsa Gedeon</i>)	87
<i>Walsh, James E.</i> : A catalogue of the fifteenth-century printed books in the Harvard University Library. Vol. I. Binghamton–New York, 1991. (<i>Borsa Gedeon</i>)	89
<i>Sindik, Nadežda M.</i> – <i>Grozdanovič-Palič, Miroslava</i> – <i>Mano-Zisi, Katarina</i> : Opis rukopisa i starih štampanih knjiga Biblioteke Srpske Pravoslavne Eparhije u Sentandreji. Beograd–Novi Sad, 1991. (<i>Ojtozi Eszter</i>)	91

SOMMAIRE

<i>Varga, Imre</i> : Un changement de fonction dans notre art dramatique scolaire. (Molière et la comédie hongroise)	1
<i>Szénászky, Mária</i> : L'activité culturelle d'Ignác Szepesy	13
<i>Voit, Krisztina</i> : Une esquisse du système des collections publiques hongroises à partir du tournant du siècle jusqu'à 1949. I.	23

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Veszprémy, László</i> : Le manuscrit de la Gesta d'Anonymus	44
<i>Wehli, Tünde</i> : La position du manuscrit de la Gesta Hungarorum d'Anonymus dans l'histoire de l'enluminure des livres en Hongrie	52
<i>Csapodí, Csaba</i> : Une fille de roi hongroise et une reine (Anne Jagiello)	55
<i>Kókay, György</i> : Cromwell et le mouvement de la noblesse hongroise à la fin du XVIII ^e siècle ..	57
<i>Enyedí, Sándor</i> : De la boîte aux lettres de 1798 de l'Association Transylvanie pour la Culture de la Langue Hongroise, II.	59
<i>Magyar, László András</i> : Girolamo Cardano et le censeur de Vác ...	66
<i>Pintér, László</i> : La bibliothèque de prêt de Korda à Balatonfüred	69

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Sándor Kozocsa (1904–1991)	71
<i>Kilián, István</i> – <i>Varga, Imre</i> : Les récents volumes de la Collection des Anciens Poètes Hongrois	72
<i>Murányi, Lajos</i> – <i>J. Kiss, Anna</i> : Les acquisitions étrangères de la Bibliothèque de l'Académie en 1991	80

REVUE

<i>Kőszegfalvi, Ferenc</i> : Quelques données à l'histoire de l'imprimerie, de la presse et de la publication des livres à Hódmezővásárhely, 1852–1944. Békéscsaba–Gyoma, 1991. (<i>Lakatos, Éva</i>)	83
Une Bible avec les mots de Ferenc Kazinczy. Édition facsimile. Réd. par Margit Busa. Bp. 1991. (<i>Varga, Imre</i>)	84
Les histoires de la custodie franciscaine de Transylvanie. Publ. par Edit Madas et Domokos, Pál Péter. Bp. 1989. (<i>Varga, Imre</i>)	85
<i>Köhler, Hans Joachim</i> : Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts. Teil I. Bd. 1. Tübingen, 1991. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	87
<i>Walsh, James E.</i> : A catalogue of the fifteenth-century printed books in the Harvard University Library. Vol. I. Binghamton–New York, 1991. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	89
<i>Sindik, Nadežda M.</i> – <i>Grozdanovič-Palič, Miroslava</i> – <i>Mano-Zisi, Katarina</i> : Opis rukopisa i starih stamparih knjiga Biblioteke Srpske Pravoslavne Eparhije u Sentandreji. Beograd–Novi Sad, 1991. (<i>Ojtozi, Eszter</i>)	91